

دمیرغازئق تۆركمئىستاندا،

جۆنئت حانئنگ يۇلباشچئلئغئندا

روس باسئبالجئلارا غارشئ گۆرهشلر

يازان:

آرنه گۆلى

(آقمنرات گۆرگئلى)

۲۰۱۶

بو ايشىنگ زأحمى، تۆركمىلرىنگ اركىنلىگى اوغروندا
بۆتىن عۆمرۆنى گۆيجۆنى هم غايراتىننى غايغىرمادىق،
مىلى سردارىمىز جۆنىت خاننىگ ياغىتى حاطىراسىنا باغىشلاىبار.

تارىخچى عالم آ.گلى بو عىلى-بارلاخ ايشىندە، جۇنىت خاننىڭ گۈرەش يۇلونا سەن ادىپ، خاننىڭ اركىنىلىك اوغرونداق سۈۋەشلىرى بىلەن باغلى دۇرلى دۈۋولتلىرىنگ ارشىولرىندە، كىتابخانلارنىدا و عىلى مركزلىرىندە ساقلانغان دكومنتلىرى، يازىلان منوگرافىيالارنى، ماقالىلارنى يىغىناپ، اىلكىنچى كىزك بو گۈرەشلىر دوغروسىنىدا آنالىز اساسىنىدا، دولوراق ھەم كامىلراك ماغىلومات برماگە سىننانشىپ، بو باراداقى تازە اثرىنى اووقوچىلارنىتا حۇدۇرلەيار. بو اثرىنگ گۇۋىنىنگىزدن تورجاغىنا انىنانىارس.

كىتابنىڭ بىلىكى:

دىمىرغازنىق تۇركمىنىستاندا جۇنىت خاننىڭ يۇلباشچىلىغىنىدا روس باسئىبالىجلارغا غارشى گۈرەشلىر

يازان: آرئە گۈلى (آ.گۈرگىلى)

ناشر:.....

چاپخانىھ:.....

چاپ بولان يىلى: ۲۰۱۶ / ۱۳۹

شايبىك نومرى:

ايچىنداكىلر

گېرىش

جۇنىت خاننىڭ ۶۰ يىللىق گۈرەش يۇلونا سەن!

جۇنىت خاننىڭ حىنوا خاننىغا غارشى گۈرەشى

جۇنىت خاننىڭ «حورزم سووت- شوروى» دۆزگۈنىغا غارشى گۈرەشى

جۇنىت خان و انورپاشا

گۈرەشلىرىنىڭ مۇچ ئالماغى و جزا بېرىش چارە لىرىنىڭ اغترلاشمائى

جۇنىت خان انگلىس دۆلىتى نىنىڭ ايچالنىسى مى؟

جۇنىت خان و غايغىنىستاز اتابايف

جۇنىت خان تۇركمىنصا حىرادا (ايراندا)

جۇنىت خاننىڭ اوو غاننىستاندا قى دورموشى!

جۇنىت خان و عزىز خان

جۇنىت خان و باغشى مختومقلى قارىلى: روو اياتلار!

جۇنىت خاننىڭ ارادان چىقماغى، ادن سۇنگىقى وصىيىتى

جۇنىت خاننىڭ گۈرەشى نىنىڭ تائىرى دووام ادبار:

قاراقومداق گۈرەشلىرىنىڭ مۇچ ئالماغى و غانلى ارالنىشلار

"دەله" (غازانچىق) يوموتلارى نىنىڭ قىرغىنچىلىغى

كەلەتە قونگور غىرغىنچىلىغى

«تۇركمىن ازاتلىغى» قوراماسى: ۱۹۳۷-۱۹۳۸ - نىچى يىللارداق غىرغىنچىلىقلار

تۇركمىن ازاتلىغى قوراماسى باحانا

بوسا-بوسلىقلار

غوشماچا

اولاتقان چشمە لر

«داغلارنىمىزدا كۆپدۆر شىرو پىلنگ لىر
ضارىمىزى بارچا گۆرەندىرغانىمىز
يازاندىرتىس تارىخدا شان و شۆھراتلار
يەنە حايفىترىپ، حايباتلانچاق بالا من.»
ا.گلى

سۆز باشى

تارىخ تۈركمىنلەر غاضاپلى باقىدى. ھەر بىر تارىخى دۆۋردە، ھەر بىر اۋسۇش تاپغۇزدا، تۈركمىن حالقى بىرلىشىپ، كىسىگىلى اۋسۇش فۇرماسىنا ايه بۇلۇپ باشلاندا، داشقى گۆنچىلر، اولى واقالار اۋنى باشلانغىنىدا بۇغدى. بو دىنگە ۱۹۱۷-نجى يىلدا اۋزالقى دۆۋردە، تۈركمىنلىك روس پاتىشاسىنا غارشى گۆرەشلر و ۴۰-۳۰ يىللاپ كولونىيال/ازىجى لىك ظولوم اۋستىندا ساقلانماغىنا و تۈركمىنىستاندا ۱۹۱۷-نجى يىلدا سۇنقىن واقالاردا دىگىشلى بۇلما، ايسەم شەيلى-دە ۱۹۲۹-نجى يىلدا باشلانان مجبورى كۆللىكتىولشدىرىش/قالحۇز قورلوشىغى بىلن باغلاندىقلى واقالاردا ھم دىگىشلىدىر. تۈركمىنلر، انقلاب اوغرونداق گۆرەشلر و گراژدانلىق/اچىرى اورشى بىلارنىدا، اچلىق و بۇسا-بۇسولقلاردا دىيىنىپ، يانگىچا قورلان تۈركمىنىستان دۆلىتىنە بىرىگىپ و پاراھاتچىلىقلى قورلوشق دۆۋرۈنە گىچىپ باشلان بىر واغىنىدا، بو گىزك اۋيا حۇجالىغى مجبورى كۆللىكتىولشدىرىش و شۇنۇنك اساسىندا باي-كولاكلارنى صىنىف گۆرەش اساسىندا يۇق اتمىك سىياساتى، توتوش دورموشىنى و يوردونگ اقتصادىيىتى دۇبىلى چايقادى، شۇل ساندا تۈركمىن جىمغىيىتىلىك-سىياسى اۋسۇشىنى ۵۰-۴۰ يىل غايرا سالىدى. اما بەيلىه ياغدايا بۇيون اگمىدىكلر، اۋنگا غارشى گۆرەشلىرم از بۇلاندى. شۇلاردا جۇنىت خاننىگ يولباشچىلىغىندا قىمومى دىمىرغانق تۈركمىنىستاندا قى غۇزغالانگ ناظار ايلايارىس.

حالا پاتىشا حۆكۈمى بۇلسون يا-دا بۇلشوزىم بۇلسون، اۋلارنىگ كۇلۇنىيال، ازىجىلىك سىياساتىنا غارشى جۇنىت خان يالى گۆرەش باشغا بىر گۆرنۆكلى شاخصىتى اغماماق يىنگىل دالىدىر. حاضىر بو گۆنە چىلى سۇوت-شوروى دۆۋرۈنىنىگ رىسى عىللى اۋل بارادا كۇپسانلى ايشلىرى يازماق بىلن، اۋنى غانجۇر، جىلاد، انگلىس امپىريالىزىمى نىنگ دىكىمەسى، اۋز حالقى نىنگ، غاننىم دوشمانى حاساپلاپ گلىدى، بولارنىگ بارى حالقىنىگ جۇنىت خان باراداقى پىكىرىنە چاپراز گلىاردى. تۇتالىتار ھم بولتارىت دىكتاتورسى بىلارنىدا كمالا گلن سۇوت تارىخ يازغىسى اۋنگا صىنىپ تاغلىماتىنىگ نوقىتاي ناظارنىدا غارا ياردى، اۋنۇنك پاتىشا قودراتىنا، روس باسئىبالچىلىق سىياساتىنا غارشى ادن ارچل گۆرەشلىرى ھم چىنقىشلارنى پىرۇگىسىيو، اۋسۇش حاساپلاسا-دا، سۇوت-شوروى حاكىمىيىتىنە غارشى گۆرەشىنى جىنايىتچىلىقلى حركىتى سايياردى. حوت شۇل رىسى پىرۇپاگاندا ھم حالقىنىگ انگلىس اىنترونلىرىنە/مداخلە گر/ و روس اق گواردىياچىلارنى (تاغىتىدان اعدارلان پاتىشاھ عمىلدارلارنى) غارشى النىپ باران گۆرەشىنە واطانچىلىق، پارتىزانچىلىقلى حركىتى حۆكۈمۈندە باحا بىرياردى، چاچاندا شۇل حالقى، بۇلشوىكلرى كەسەدن گلن باسئىبالچىلار حاساپلاپ، اۋلارا

غارشى باش غالدئرانلارنىدا بولسا، مونى «باسماچىلىق»، «باندېتچىلىك» (غالتامانچىلىق) دېيىپ، حاصىيەتلىدىرىباردى. يۇغىسام، شول ايدىنۇلۇگىيادان ازات بۇلان عزيز حان، حۇجاقلى حان، جۇنىيەت حان و مىلى غارشىلىق گۇرۇزىشىنىگ بەيلەكى ليدىرلىرى، يولباشچىلارنى اۆچىن اق روس مى، غىزىل روس مى يا-دا دىگىزىنىگ آنگىزىسىندان يورت آشىنىپ گىل انگىلىس مى تاپاويدى يوقىدى. اۇلارنىگ ھەمەسى گلمىشەكلردى، باشقا ماقىصاتلى اءاملاردى، باسئىبالىچىلاردى، نىيەت-پاللىرى دۇزۇو دالىدى. جۇنىيەت حان حالقىنىگ اركىنى انگلادىنىپ، غۇزغالانىچىلارنىگ ھىركىتىنە يۇلباشچىلىق ادىار. شۇل ھىركتە بۇلسا روس كۇلۇنىزاتۇرلارنىندان، باسئىبالىچىلارنىندان، روس پاتىشاسىنىندان غاراشسىز بۇلماغا ائىتمىلماقدان، اۇكتىباير انقلابىندان سۇنگ بۇلسا تۇركىمن داىحانلارنى زۇرلوق بىلن كۇللكتىيولشماگە/ قالحوزلارا چكىمەكلىگە بىلدىرىلن غارشىلىقىندان گلىپ چىقىپىدى. سىبابى كۇللكتىف حۇجالنىغا گىچىك اۇلارنىگ دورموشىنا، مىلى غىللىق-حاصىيەتتە مەخسۇس بۇلان كۇپ عاصىزلىق داپ-دسسىورنى و ادىم-غىللىملارنى دىگىلەيان كەسەكى ياشايش سىستامىسىنى داىحانلارنىگ بۇنىونا داقياردى. انساننىگ طىبىغاتى شەيلە: اۇل ايدىنۇلۇگىيادان، مادى لاشدىنلىمادىق ايدە يالاردان اوز اۇجاغىنى، انه تۇپراغىنى، واطانىنى حاص قاوى گۇربار. جۇنىيەت حان ھەم شەيلە اءام بۇلويىدىر، اۇستە سىنە-دە اۇل حاكىملىك اتمەگى-دە حالپىدىر ھەم-دە ھەر ادىپ، ھىسىپ ادىپ اۇنى الە آجاق بۇلۇپ دىرچاشىپىدىر. سۇوت-شوروى نىسىللىرىنىگ بىرناچەسى نىنىگ آنگىندا جۇنىيەت حان «قاراقومونگ يۇوز يىرتىجىسى»، اوانتورىست/مىجراجو، تالانگىچى، غانحۇز و انگىلىس جانسىزى/جاسوسى، ھىواننىگ اوزالقى حۇكۇمدارى، يىنگىلىشىنى بۇيۇن ئلپ بىلماق، «تازە دورموشى» قبول اتمان، آر املاق دوىغوسى بىلن سۇوت-شوروى حۇكىمىتتە غارشى گۇرەشنى، اۇل سىياپلى-دە تالانگىچىلىق اتمەك ھەم-دە اۇلدۇرەك اۆچىن «باسماچى تۇپارلارنى» جىلان اءام حۇكۇمىدە غالاندىر.

جۇنىيەت حاننىگ تۇركىمىستاننىگ ازاتلىغى اوغرونداق گۇرەشلىرىنە البتە روس بولشويكلىرى قارا تىكىملى ادىپ گۇرۇكزىدىلر بوىگىگ بىرقات دال، يۇنە شولارنىگ ايدىنۇلۇگىياسىنا اىە رن تۇركىمىستاننىگ بلىلى يازىچىلارنى، تۇركىمىستاننىگ يازىچىلار بىرلىشىگى قوراماسىنا يولباشچىلىق ادىن رىھىم اسنوف لارىنىگ¹، بىكى سە يتاكوفلارنىگ، قىللىچ قولنى يىف لارىنىگ... بو مىلى گۇرەشلىرىنىگ اۇستۇندىن اتاناق چكىمەكلرى و اونى يازغارماقلارنى دىيىسىگ گىنگ. دىيىمىك، بولار «تلىپك دىيىسە لر» باش كىتۇپرانلردىن بولۇپ چىقىدىلار.

حان جۇنىيەتنىگ گۇرەش ئلپ باران دۇرۇى ھەم قاتى چىلشۇرئىملى بولۇپىدى. بىر طاراپدان ھىزىز اق پاتىشانىنىگ قىشونلارنى نىنىگ جىزابرىچى اكسىپتدىسىياسى نىنىگ دۇكن غانلارنى قورامانقا، فون كاوفماننىگ، اسكولىف نىنگ، كورۇپاتىكىن يالى روس گىزال لارنى نىنىگ كۇللى تۇركىمن تۇپراغىنى غانا چايقانىندان سالنىم گىچىمۇنكا بو گىزك تۇركىمن اۆلكەسى «اق لار» (پاتىشانىنىگ طاراپدارلارنى) بىلن «قىزىل لارنىگ» (بولشويك كومونىستلىرى نىنىگ) اوزارا چاقاشنىقلارنى (گراژدانلىق اورشا) شايات بولدى، بو گۇرەشەدە ھىسى طاراپدا دورسانگام ايبام سىن اوز حالقىنىگ غاننىم دوشمانى بولۇپ

¹ Rahym Esenow: «Sary dominionyň» kölgeleri. Aşgabat. «Magaryf» 1985

چنقىاردىنكى، ادىل چاشنىڭ گۈزۈنە سىزادىلىشى يالى، ادىل اۆمرۈنگى اچىنىدە يۈزلىشى يالى، ادىل سالغىما سوو دىيىپ
انلغاشلىشى يالى... شەيلى غايمى-غارىشلىقلى دۈوردە حق يولونى سايلاپ آماغا نركىيى كۆكرۇپ دوران باتىزلار گركدى،
جۇنىت خان بۇلسا دوغرى يولى، ايل يولونى سايلاپ آماغى باشارنپىدى.

الينگىزدكى بو ايش، شو ماحالاجىنى دمىرغازنىق تۈركمىنىستاندا خان جۇنىدىنگى گۈرەشى دوغروسىندا يازىلان اثرلىرىنگى
جمع لىجىسى دىيسك، يالنگىش بولماسا گرگ. بىز بو ايشىمىز اۋچىن، تۈركمىنىستاننگى دۈولت تارىخ آرخبوندىن، اورسىت
داكى، توركيه داكى، اروپاداقى و ايرانداقى كتابخانالاردان ماترىياللار يىغىندىق. حالقىنگى آراسىندا جۇنىت خانى تانا يانلار
بىلن صۇحبىتدش بولوپ، گۈزن- اشيدىلىرى، بار بولان روواياتلارنى يىغىناپ، اولارنى دولى آنالىز غالېبىرىندان گچىرىمىزدىن
سونگ پەيدالاندىق. اساسانام پرافسسور غايىپ نفس اوف يىنگ يازان غىمما تلى اثرى- شول ايشى اۋچىن هم استالىن
يىنگ پىرەسىياسىنا دوچار بولان كتابىندا قىلغانداق فاكىتلاردان پىدالاندىق.² سونگىق دۈوردە تۈركمىنىستانلى ياش تارىخچىلارنىمىز
سووت دۈرورىندكى واقعالارنى تازە دن آنالىز ادىپ قاوى نىتىجە لىر چىقارماغى باشارنپى كىلارلىر. اولارنىڭ ايشلىرى دۈرنى
اينىرتىت سايىتلاردا يىلشدىرىلار. شولاردان بىرىسى هم «قوللانما»³ سايىت دىر. اوندا دىيسىنگى غىمما تلى ماغولوماتلار
يىلشدىرىلپىدەر. اول يىرداكى ماقالار توپلومى؛ «قارا قوم داكى گۈرەشلىر» يىغىندىسىنىدا نام گرەكلى ماغولوماتلارنى آلدىق.
۱۹۲۵- نچى يىللاردان سونگرا تۈركۈستاندان داشارنى يورتلارلا بوسا- بوسلىق ادن و توركيىانىنگى استانبول شەرىندە
قازىت نىشردن تۈركۈستانلى مهاجرلار طاراپىندان- مصطفى چوقاى- چىقارنلان «يىنگى تۈركستان» و يەنە دە پارس دە
مرحوم مصطفى چوقاى طاراپىندان نىشردىلن «ياش توركىستان» ژورنال لارىندىن پەيدالاندىق. خان ايرانا گچىندە،
تۈركمىنصاحراللى دوغانلارنى طاراپىندان ياغىشنى غارىشنى آلتىپىدرو و مىحمانا گرەكلى كۆمگى بىرىدەرلىر. اول يىرداكى خان-
بگىرىنگى ياتلامارنى، استىرايادىنگى حارىپى حاكىيى نىنگى شەيلى دە- مجلىس و كىلى مامت آخون گرگانى نىنگى ياتلامارنى،
ايراننىڭ قازىت- ژورناللارنىدا چاپ ادىلن خىردىر ماغولوماتلار، نىشردىلن كتابلار، ايشىمىزنىڭ كامىللىشىگىندە كۆپ
پەيدالى بولدى. يۇنە غىنناساغام خاننىڭ ھراتدا ياشان دۈورى حاقدىدا اۇنچاقلىق دىين ماغولومات يازغا گچىرىلمىدنىر.
اووغانىستانداق اورشلار ضرارلى خاننىڭ اوغوللارنى، آغىتىق- چوولوقلارنى ايرانا، تۈركىيىا و اروپا گۆچۈپ كىتماگە
مجبور بولوپىدەرلار. بو بولسا بىزنىڭ درىنگو/تحقىقلى ايشىمىزنى قىنلاشدىردى.

ھىرنا گۆبجۆمىزنىڭ چاتىدىغىندىن هم اليمىزنىڭ گلە نىندىن شو يىغىندىنى تاييارلاپ سىزە حۆدلە يارسى. بگە نىسىنگىز دىين
اومىدىمىز بار.

² G. Nepesow: Demirgazyk Türkmenistanda Sowet gurluşygynyň ýeňişi. Aşgabat 1956

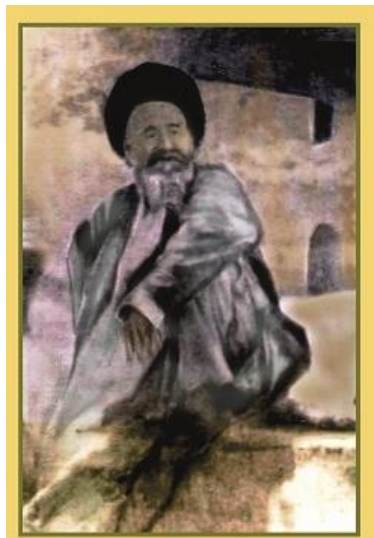
³ gollanma.com/

جۇنىت حاننىڭ گۈرەشى ھاقىندا يازىلان كىتابلاردان بىرنەچچەسى:

- ۱- بىكى سەيتاكوف: دۇغانلار رۇمانى
- ۲- رحيم اسنوف: «صاحرداكي سالغىملار و «سارى دومينيونىنگ كۆلگە لى»
- ۳- قلىچ قولنىف: قارا كرون. Gara kerwen
- ۴- پرافسور غايىب نېسوف: دمىرغازىق تۇركمىنىستاندا سوويت قورلوشى نىنگ يىنگىشى.
- ۵- جنىدخان. بورىس چىرونوف Борис Чепрунов ۱۹۳۸-نجى يىلدا آتلىدى.
- ۶- خوارزم سرخ: جنىدخان، بىشويىك ھا و سقوط خانات خىيۈە (۱۹۱۰-۱۹۲۴) – دوب ياروشوسكى (بوكتابدان بۆلكلىرى غوشماچا بۆلۈمدە گۆركىزدىك)

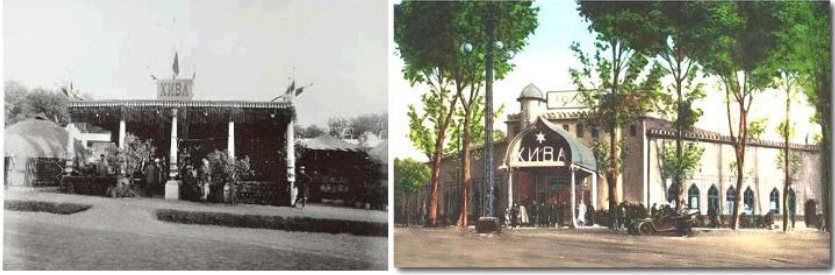
جۆنیت خاننىڭ ۶۰ يىللىق گۈرەش يۇلونا سئى!

قوربانمامت سردار(جۆنیت خان ۱۸۶۱-۱۹۳۷)

۱- جۆنیت خاننىڭ حىئا خانىئا غارشى گۈرەشى

بارىپ ۱۶-ئىچى عاصىردان بارى تۈركۈستاندا باشلاپ گلىان سىياسى غاپما-غارشلىق، ۱۹-ئىچى عاصىردا اۇرسىتىنگ و برىتانىاننىڭ بو تۇپراقلار ارالاشماغى بىلن غايتادان مۇوچ آليار، مونگا انلايتا-دا، بوخارا امىرى نىنگ و حىئا خانى ننىڭ اراسىنداچى چاقىنىشنىقلار، دىمىرغازنىقدا ياشايان غازاقلارنىڭ و حازار ياقاسىنداچى و كۆپىتداغىنىڭ اتكلىرىنداكى تۈركمىلرنىڭ غۇزغالانگى گۆيچلى تائىر اديار. ايران دۈولتى اتىك-گۆرگىن تۈركمىلرنى ازىپ، اۇلارنى ظولوم آستىندا ساقلاماق اۆچىن كاماحال حىئا، كاماحال بۇلسا بوخارا امىرى بىلن شىرطناما باغلاشباردى. بو ياغداى آزات-ارىكىن ياشاپ گلىان تۈركمىلرە غاتى اغىر دگىيار. حىئا بۇموتلارنى حىچ حاجان دۆيىگوتىر حانا بۇيون بۇلمان، ترسىنەحانا غارشى بىرناچە گزك غۇزغالانگ تورزوبارلار. حىئا خانى آحالداچى تۈركمىلردىن سالغىنى يىغىنماق اۆچىن، اغىر قۇشون يىغىپ، حىئا داچى تۈركمىن سردارنى اۇلارنىڭ اۈستۆنە اىرىمكىچى بۇليار، اما، سردار اۈز دۇغانالارنى حۇرلاماغا راضى بۇلمىيار، غازابا چىقان حىئا، يوموت سردارى اولدۇرىلىيار. بو جنابت تۈركمىن-اۈزىك اراسىندا كىنە لرى آرتدىرىار. بىراز واغىت گچىپ-گچمانگا تۈركمىنلر آياغا غالىپ، خاننىڭ باشىنى آليارلار.

حنوا شأهرى

بەلە چاقنىشتىقلار ۱۸۸۰-۱۸۷۰-ئى يىللاردا چىلى دۇوام ادبار. شولار يالى ياغدايدا يانكى بىگىرى بىشنى دۇلدوران قورباناممت، جۇنىت خان ادئ بىلن حنوا تۇركمنلىرى نىنگ غۇزغالانگىنا يۇلباشچىلىق ادبار. حۇجاباينىنگ اۇغلى قورباناممت ۱۸۶۲-ئى يىلدا داشحوضونگ «تاغتا» اطرابى نىنگ «بىدىركنت» اۇباسىندا دۇغوليار. اۇل يۇموتلارنىنگ اورسۇقچى اوروغى نىنگ جۇنىت تىرە سىندىن دىر.^۴ باشغا بىر ماغلوماتدا اۇنونگ سالار اوروغىندان بۇلان حاجى باينىنگ اۇغلوندىغى آغزاليار.^۵ جۇنىت خان كۆپ يىللارنىنگ دۇوامىندا اۆز اۇباسىندا قاضى و مىراپ يالى وظيفە لردە ايشلاپ، حالقىنىگ دۇلى انئامنى غازانئىپ بىلپىدەر.

⁴ Yaşlyk žurnaly, Aşgabat, 10/91

⁵ Yaş Türkistan žurnaly, Istanbul, 92,93-nji san 1937 ý.

اسلام حوجا

حنوا خانى سید اسفندیار خان

تۆركمىنلەر سۆزۈنى يۇرتىمى باشارمادىق حىنوا خانى اسفنديار خان، آتايابالارنى نىنگ يۇلونا ايە رىپ، اۇرسىتىنگ قۇلداوننا دايانپ، تۆركمىنلرنىڭ اۆستۈندىن اقالغىنى بركىتمىك ايسلاپدېر، يۇنە اونونگ بو سىننانشىغى باشا بارمايار.

قوربانمۇمت ۱۹۱۲-ئىلى يىلدا اۆز دۇغانى حاجىمىرات دان اراسىنى اچىپ، حىنوا خانى سىد اسفنديارا غارشى گۇرەش الىپ بارىان «شامى كل»نىڭ ائىللارنى قۇشولىيار. جۇنىت خاننىڭ باشارجانگىنى، باتىرلىغى و اوغور تاپىنچىلنىڭ حم شۇل يىللاردان يۇزە چىقىيار. اۆزىك-قۇنگرات اوروغىندىن بۇلان حىنوا خانلارنى، تۆركمىنلەر و اۆزىكلەر غارشى آيرى-آيرى سياست يۇردىياردىلر. بو سياست اۇلارنىڭ اراسىندا انىنگىدىرلى چاقناشنىقلار و اغزالىغا سىپ بۇلۇپدىر. اۇرسىت پانتشاسى بۇلسا حىنوا خانى نىنگ بو سياستنى قۇلداياردى. بو دۆزگۈنە غارشى باش گۈتىرلىرىنگ بىرىسى-دە اسفنديار خاننىڭ غايىن آتاسى سىد اسلام حوجا بۇلۇپدى. تۆركمىن-اۆزىكلرى مى قۇشوندا بىرلىشىدىمىك سياستنى تالاپ ادن

بو آدم ۱۹۱۲-نجى يىلدا بىر گۈن اۋىلە دن سۇنگ حاننىڭ كۇشگۇندىن چىقىپ، اۋز اۋىۋنە باربارقا بۇلدا اۋلدۇرۇلۇپ بار. روح تايىدان كىسلىلى اسفندىيار حان، اسلام حۇجىاننىڭ يىرنە گچىن، پانگ كلە «ماد وافي نىنگ» تاثيرىنە دۇشيار و اۋنونگ دىبە نىندىن چىقىمايار. شەيلە لىكدە يەنە-دە غادىنى اۋزىك-تۇركىمىن اغزاللغى گۇيچىلنىار. بو ياغدايدان ناگىلە بۇلان تۇركىملىرىنگ سركدە لىگىنە قوربانمامت گچىيار، حىوا حانى ننىڭ ارقاسىندا بۇلسا اۋرسىت دورىاردى. حىوا غارشى بۇلان سۇوشلر، تۇركىملىرە اغىر دۇشياردى.

ادىل شەيلە ياغدايدا بىرىنچى جاحان اورشى باشلانىيار. اورشدا روسلار اغىر يىتگا اوچرايارلار، بو ياغدايدان حابارلى بۇلان قوربانمامت پورصاتدان پەيدالانىپ، حىوا غالاسنى غاباپ باشلايار. اۋنونگ بو ايشى حىوا تۇركىملىرىنى غالقىندىريار، حالىق اۋنى جۇنىت نىسىلى بىلن اۋلاندىريار، شۇندان سۇنگ قوربانمامدىنگ بىرنە جۇنىت حان ادى بۇرگۇنلى بۇليار. اۋل غارىپ يا-دا بايدىغىنا غارامازدان تۇركىملىرىنگ آر-نامىسنى قۇراماغى باشارنىدنىر.^۶

جۇنىت حانى دىنگە تۇركىملىر دال، ايسەم حىوا حاننىدان ناراضى اۋزىكلر هم قۇلدايدنىر. ۱۹۱۳-نجى يىلدا تۇركىملىرىنگ ياراغلانان تۇپارلارنى ننىڭ سانى ۱۵مۇنگە يىتپىدىر. تۇركۇستاندا روس پاتىشاسى ننىڭ قۇشونلارنى غىسىپ، چىقارماقدا جۇنىت حاننىڭ اولى گۇيچ بۇلجاغى بىلن داشارى يورت دۇولتلىرى هم غىزىقلانىپ باشلايدنىر.

۱۹۱۶-نجى يىلدا بىرىنچى جەھان اورشوندا اۋرسىت اغىر يىنگلىشلىرە اوچرايار، مونى اشىدن تۇركۇستانلار روسلار غارشى باش گۇتربارلر. حىوا تۇركىملىرى هم روس دىكمە سى، حانا غارشى اچىن باش گۇتەرىپ اوغرايارلار، تۇركۇستان حاكىبى «سىر درىبا» ولاياتى ننىڭ حارىي گوبرناتۇرى/فرماندارى گىزال كالىكىن، بو يىرداگى تۇركىملىرە غارشى جىزىبىچى تۇپارى اىبرىار. سۇوش هر ايكى طاراپا هم بىچاق اغىر دۇشيار، تۇركىملىر اۋق-ياراغنىڭ يىتمزچىلىگىنگ، روسلار بۇلسا

⁶ Yaş Türküstan žurnaly. 68-nji san

⁷ Yaşlyk žurnaly. Şol ýer

انسىي چۆللەردە سووسوزلىغىنىڭ پىداسى بۇلبۇلار. جۇنىت خان آچىق سۆۈشە گېرمان، «دگىم-غاچدىم» تاكتىكاسىنىڭ پەيدالانىپ، روسلارنى قومونگ ايجىنە چكىپ، باشلارنى اينىاردى. جزالايى تۇپار بۇلسا رحىمسىزلىك بىلن تۆركىملەردن اۆچ آلياردى، روس عىسگرلىرى قوبولارنى گۆمۆپ، اۇبالارنى تالاپ، ماللارنى حايداپ گىدياردىلر. جۇنىت خان بۇلسا، ايرمان-آرمان اۇلار بىلن سۆۈشياردى. شۇل يىللاردا حنوا خانى نىنگ ادن-اتدىلىكلىرىنى بارلاپ، خالق غۇزغالانگى نىنگ اساسى سىپلىرىنى آنتقلاماق اۆچىن تۆركۆستان گىرال گوپرناتورى نىنگ گۆركىمى بۇيونچا داشكىنتىدە يۇرىتە ايرىلن گىرال گېپنر⁸ غۇزغالانگى حنوا خانى نىنگ نۆكرلىرى نىنگ پىرۇۋوكاسىياسى دىيىپ بللماگە مجبور بۇليار.⁹

جۇنىت خاننىڭ باشتوتالنىغىندا قى غۇزغالانگ گىنگ حاصىبىتە ايه بۇلۇپ، تۆركۆستاندا اۇنى قۇلدانلارنىڭ سانى گۆنساين كۆپليار. حۇجا ايلي اۇباسى نىنگ ياشولنلارنى خاننىڭ نۆكرلىرىدىن اۆز ناراضىچىلىغىنى آيتماق اۆچىن اسفنديار خاننىڭ ياننى بارانلارنىڭدا، خان اۇلارنى توسىساغ اديار. مونى اشيدىن جۇنىت خان ۳ مۆنگ آتلىسى بىلن حنوا غالاسى نىڭ قۇلاينغا كلىپ، توسىساغلار بىر گىجە-گۆندىزىنگ ايجىندە بۇشادىلماسا، غالا گىرىپ، غالاننى خاننىڭ باشنىا يومورچاقنىڭدىن دويدورىار. گىلشىكلر نىتجە برمانسۇنگ، اۇل غالاننى آليار، اۇنونگ بىلن ھم چاكلنمان، «گۆرلن»، «شابات»، «قنىيات»، داشحۇس شاحرلىرىنى ھم آليار. اله دۆشنى اسفنديار خان، جۇنىت خاننىڭ مرخمىتەنە دوش گليار، اۇنونگ غانى گچىليار و غايتادان تاغىنتىدا اۆتوردىلار.

جۇنىت خاننىڭ حنوا تاغىنتىدا بۇسدىلىك اتمى اۇرسىتى بى اتىجالىق اديار. شۇنگا گۇرا غۇزغالانگى باسنىپ ياتىماق اۆچىن، گىرال گالكىن¹⁰ نىڭ يۇلباشچىلىغىندا جىزىربىچى تۇپار بۇتىن تۆركىم اۇبالارنى نىڭ ايجىندە «غىلنچلى» گچىار، يۆزلچە تۆركىم اۆلدۆرلىيار. خالقنىڭ آراسىندا خالى-شىندىلرەم بو واقاننىڭ «گالكىن يىلى» دىيىپ، ياتلانماغى يۇنە بىردن دالىدىر.¹¹ بو واقادان سۇنگ جۇنىت خان قۇشوننى اۇغانىستاننىڭ دىمىرغاننىق ولاياتلارنىڭدا ياشايان ايلدىشلىرى نىڭ آراسىندا چكىار.

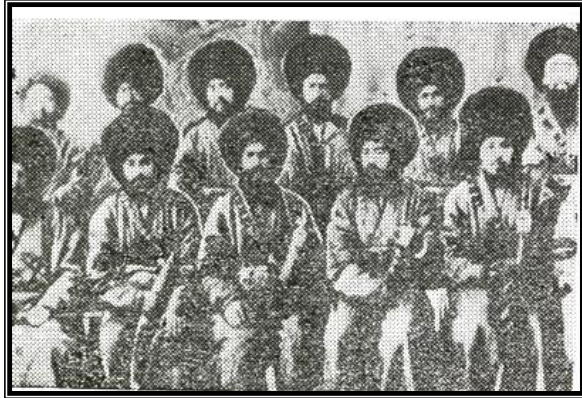
تۆركىمىستاننى يازنىچى آتا نورى يى «ياشلىق» ژورنالنىڭداق ماقالاسىندا حىچ بىر فاكت، دلىل گۆركۆزمىزدن اۇغانىستاندا بۇلان دۆۋرەندە جۇنىت خاننىڭ انگلىسلر بىلن اتلانىشقا گلىندىگىنى يازنىپ، اۇنى ساتنلان نۆكر حۆكمۇندە گۆركىچك بۇليار. خاننىڭ آبرائىنى كىمىتىم ماقىسادى بىلن اۋزىگىستاننى سىنماچىلارنى ۱۹۸۰-نجى يىللاردا ايكى سانى فىلىمى صوراتا دۆشۇرىدىلر.

⁸ General Geppener

⁹ Turkmenowedeniye žurnaly. Aşgabat.1/1930

¹⁰ Алексей Семёнович Галкин

¹¹ Ýaşlyk. Şol ýerde.

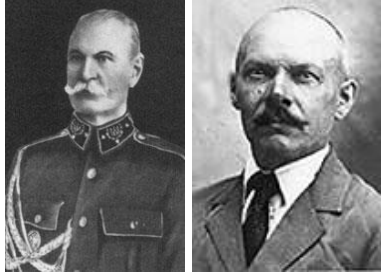

خان جۇنىدېنگ اتلى توپارىندىن بىر بۆلگى.

(ت.قوتلى يېقىنگ «سۆيۈز حم غاراشسىزلىق» كىتاپچاسىنىڭ. اشغابات ۱۹۹۰)

۱۹۱۷-ئى يىلىنىڭ سىنتىابرىنىڭ جۇنىت خان اۇغاننىستاندىن دۇلانىپ كىلىپ. تۈركۈستاندا روس پاتىشاسى نىنگ طاراپدارلارنى «اقلار» حىزىم بۇلىشويىكلره (قتىزل لارا) يۇل برمان، برلى حاكىملىر بىلن ارالارنى برىك ساقلامغى باشارنىپدىنرلار.

تاغىتىندا غالماق اۇچىن، بوخارا امىرى يالى، حىنوا خانى-دا «رفۇرم» واداسىنى برىپ، سۇوش تۇلقونى كۇشىپار، اما جۇنىت خان اۇز اتلارنى مىندام تايپار ساقلاپار. ۱۹۱۸-ئى يىلدا تۈركىستاندا بۇلىشويىكلرىنگ دۇورى باشلانپار، اۇلار بوخارانى «سۇوت لىشىدىرىپ» بىلمە يارلر، حىنوا بۇلسا بىر چىتدە غالىپدى، بۇلىشويىكلرىنگ حىنواداقى حركىتلىرىنە جۇنىت خان بۇوت دۇره دىپاردى. اۇل حىنوا خانى نىنگ بارنىشماز دوشمانى بۇلسا-دا، حانا غارشى بۇلىشويىكلردىن ياردام سۇرامادى. ۱۹۱۸-ئى يىلىنىڭ گۇيزۇندە جۇنىت خان حىنوا قولى استىنا كچىپار. خان ھم بو ارالىقتا اۇلدۇرلىپار، برىنە بۇلسا كۇپىن بارى ايشىدىن چىلىشىدىرىلن دۇغان اۇغلان سىدىعبدالله كچىپار، يۇنە حاقتاتدان خانلىغى دۇلاندىرىپان جۇنىت خاندى، اۇنونىڭ عاقتىل-پايحاسى شۇل ىردە مالىم بۇلدى. اۇل خانى يەنگىدى، اما خانلىق دۇزگۇنىنى بۇلىشويىك دۇزگۇنى بىلن چالىشمايدى. جۇنىت خاننىڭ حىنوادا حۇكۇمدارلىغى. ۱۹۲۰-ئى يىلا چىلى دۇوام ادىپار.

گنرال گالکېن

پۇلكۇونېك زایتسېف

آتا نورى يېقىن يازماغىنا گۇرۇ، عزیز خان بىلن جۇنىت خان انگلیسلىرىنگ بویروغى اساسندا واغتلاین حۇكۇمتىنگ وکیلى حاربىن كۇمیسسار پۇلكۇونېك زایتسېف^{۱۲} طاراپتندان قۇلداننپ، سۇوت-شوروی حاکیمیتینه غارشى سۇوشه گېرملى اکنلر.

¹² Иван Матвеевич Зайцев

۲- جۇنیت خانئنگ «حورزم سووت- شوروی» بولشویک دۆزگۆنینه غارشئ گۆرهشی^{۱۱}

۱۹۱۸-نجی یئللنگ اورتالارئندا حنوادا اؤنگکی اۆزبک-تۆرکمَن داواسئ غایتادان مۆچ آلیار. مونونگ دۆره مِگینده بۆلشویکلرئنگ اساسئ رۆلونئنگ بۆلاندئغئ چاقلانيار. بۆلشویکلر بو ایش بیلن جۇنیت خانئ ینگمگی پلانلاشدئرئپدئتلار.

Türkmenistanda gulluk eden Gızıl goşun bölümi. 1924

^{۱۱} حورازم حالق جمهوریتئ ۱۹۲۰-نجی یئللنگ ۲۶-نجی فورالئندا، حنوادا خانئلئغئ نئنگ یرینه دۆره دئیلدی. بو جمهورئ ۱۹۲۳-نجی یئللنگ ۲۰-نجی اکتبرده حورازم سوسیالیستیک جمهوریتئ ادئ بیلن ایغلان ادئیلدی و اول ۱۹۲۵-نجی یئللنگ ۱۷-نجی فورالینه چئل دوام ادئپ، سونگرا اۆزبکستانا بیریکدئرئلدی.

شۇل يىلنىڭ ۲۰-ئىنى سىنتىيەبىرەندە جۇنىت خاننىڭ تۇپرائى راھمان بېگىنىڭ يۇلباشچىلىقىدا ئۆزگىچە شەھىرىدە ھەجۇم
ادىپ، «روس-ئاسىيا بانكى» نىڭ بۆلۈمىنى، ئىبارلارنى، سۈودا ادارىلارنى دارغادىيار. ۱۸۳۷-دە خىئا خانلىقىنى باسنىپ
الانلارنىدىن سۇنقىر روسلارنى دىرماننىڭ ساغ كىرەندە اولى رازوتكا/جاسوسلىق قوللۇغىنى دۈردىپ، تۈركۈستەننى قۇل
ئاستىغا كىچىرماگە سىناشنىپ كىچىدەرلىرى. بۆلۈمىنىڭ مەركىزى «دۈرت گۆل»دە يىرلىشىدى. اول يىردە اومماستۇر اۇق-ياراغ و
دۇرى ساقلايدى. ۲۵-ئىنى نۇپايردا جۇنىت خان «دۈرت گۆل» ھەجۇم ادىار، اما اۇنونىڭ بو ھەجۇمى شۇسوز بولىار.
۱۹۱۹-ئىنى يىلنىڭ دۇوامىندا «غەزىل» قۇشوننىڭ آغىر ضاربالارنى نىتىجە سىندە جۇنىت خان يىنگىلىار. خىوادا،
بۆلۈشۈكىلەر طاراپىندىن «واغىلاين ھۆكۈمەت» اساسلاندىلار.^{۱۴}

جۇنىت خاننىڭ شان-شۈھراتى گۆچەلەنىپ باشلاندا مسكۈواننىڭ «گ. پ. نو» «^{۱۵}GPU- سونقىرى ك.گ. ب) تۈركمىنىستاننىڭ «گ. پ. نو» ادارىسىنى يۈزلىنىپ، جۇنىت خاقدا اۈزلىرىنە ماغىلومات بىرلىمىگىنى سوراپدىر.
تۈركمىنىستاننىڭ «گ.پ.نو»سى نىڭ باشلىغى كانوتسىكى ۱۹۲۴-ئىنى يىلدا خان بارادا مسكۈوا شەپلە ماغىلومات
بىرىدەر:

«چىن ادى—موھاممەت قورىبان (قورىبانمات بۇمالى. ا.گ) سىردار، جۇجبابى اۇغلى. مىلى تۈركمىن، يۇموت
تايپاسى نىڭ اۇرسوقچى تىرە سىندىن. روۋلوسىيادا/اكتىر انقلاپ/ اۈزال خىئاونىڭ اۈزىك ايلاتى نىڭ
اۈستۈنە چۈزۈشلەر كىچىدەر!!!»، اول سوو چىشمە لىرى نىڭ اوغرىندا تۈركمىنلەر، اۈزىكلەر و تاجىكلەر
غارشى ادن ھىمىشە لىك گۆرەشلەر يۇلباشچىلىق ادبىدەر. ۱۹۱۷-ئىنى يىلدا خىئاونى باسنىپ ائىپىدىر، خىئا
خاننى تاغىتىدىن اعدارنىدەر. تازە خاننىڭ ياننىدا اىلكىنى وزىر- مىنىستىر بۇلۇپ، خاقىقات يۈزۈندە خىئا
خانلىغىنى اۈزى دۇلاندىرنىدەر. ۱۹۱۹-ئىنى يىلدا خىئاو خالىق سۇوت-شورابى رىسپوبلىكىسىغا غارشى
غۇزغالانگا باشتوتانلىق ادبىدەر. ۱۹۲۰-ئىنى يىلنىڭ ژانۋىيە اىنىدا قىزىل غۇشون بۆلۈملىرىدىن يىنگىلىپ، قوما
چىكىلىپ، اول يىردىن ۱۹۲۴-ئىنى يىلا چىلى چۈزۈشلەر ادبىدەر. ۱۹۲۴-ئىنى يىلدا سۇوت-شورابى
ھۆكۈمىتىنە غارشى سۇوش ھىركىتلىرى بىس ادنىگىنى انغلان اتدى، يۈنە قارا قوما غالىدى.^{۱۶}

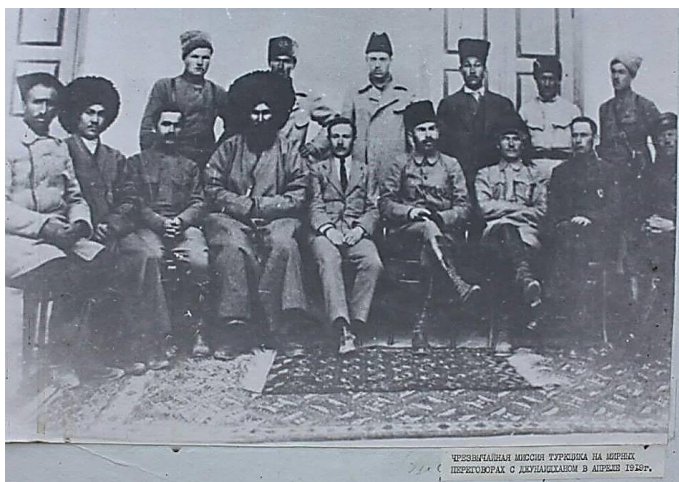
¹⁴ Yaş Türküstan. Şol yer

¹⁵ Государственное политическое управление=دۆلت سىياسى دۆلاندىرنىش

¹⁶ R.Esenow: «Jüneyt han-Türkmen gozgalaňçylarynyň serdary» makalasy. Azatlyk Radiosy üçin.

۱۹۱۹-نجى يىلنىڭ ۹-نجى ئاپرېلىدە پاراھاتچىلىققا ياشاماق بارادا، جۇنىت خان بىلەن بۇلشويىكلارنىڭ ئارىسىدا بىر شىرتناما قۇل چىقىلىپ، شىرتناما ھىنوا ھۆكۈمى نىڭ ئادىندىن جۇنىت خان، تۈركۈستان سۈۋت ھۆكۈمى طاراپىندىن داشكىنتىدىن يۈرىتە گلن تۇپارنىڭ وكىلى ۱.ن.خرىستوفوروف^{۱۷} قۇل چىقىپ.^{۱۸}

۱۹۲۱-۱۹۱۹-نجى يىللار ئارالىقىدا، واقالار گۈز ئېلىپ، يەنە-دە جۇنىت خاننىڭ گېزىلىپلىكىدە بىر طاراپىدىن بوخارا مىرى، آيراي طاراپىدىن ايران ھىم ئۇۋغاننىستاندا بىرلىش ئىگىلىسلىرى بىلەن ئاراغاتناشنى ساقلىدىغىنى نىڭتايار. ئۇل، روس تارىخچىسى كارپۇف نىڭ ئاترىنە سالغىلاننىپ، ئىگىلىسلىرىنىڭ كۈمگى بىلەن تۈركۈستان، روسلاردىن ھاللاص بۇلدىندىن سۇنىڭ، ۵۵ يىللاپ ئىگىلىسلىرىنىڭ قۇل ئاستىدا گېملىدىگىنى غايتلاپار.^{۱۹} بو ياغدا يىلاردىن سۇنىڭ بۇلشويىكلارنىڭ ھاكىمىيىتى تۈركۈستاندا بارھا گۈچلەنىپ، تۈركمىنلارنىڭ پارتىزانلىق سۈۋىلىرى-دە ئۇنچاقلى نىتىجە بىرمە بار.

جۇنىت خان بىلەن گېلەشىگە باران تۈركىستاننىڭ يۈرىتە كىمىتە سى. ئاپرېل ۱۹۱۹

جۇنىت خان ئۆز ئاتلىلارنى بىلەن غارقوما طاراپ چىكىلماگە مەجبۇر بۇلىپ، ئۇل «اقچاقويونىڭ» تۈۋەرگىندە دۇشلە بار. خان ۱۹۲۱-نجى يىلنىڭ فوراللىندا، خان ايشاننىڭ يۇلباشچىلىقىدا ئۇۋغاننىستان، شىخىم سۆلگۈن-يىڭ باشتوتانلىغىدا بۇلسا ايران تۈركمىنلارنى يۈرىتە وكىللىرىنى ايرىپ، ئۇل بىردە ياشايان تۈركمىنلارنىڭ سۈۋىشە بۇلان

¹⁷ А.Н.Христофоров

¹⁸ Ýaşlyk žurnaly.

¹⁹ Ý.žurnaly

اوقىنىڭ بارلادىبار. جۇنىت خان داشاردان كۆپ موقداردا اۇق-ياراغ ساتىن ئالىپ، آماتلى پورصاتا غاراشىبار. شۇل يىلنىڭ آپرىلىنىدە ۳ مۇنگ تۇپىنگ، ۵۴ مۇنگ اۇق و يىرناچە پولىموت/مىسلىس يۇكلەن كرون گلىپ يتبار.^{۲۰}

۱۹۲۰-نجى يىلنىڭ يانوارىنىدا جۇنىت خاننىڭ حىوادان قارا قوما چىقماغى بىلەن روس بولشويك دىكىمىرىنە غارشى گۆرەشى خاص مۇوج آلىبار. بو حرىكى غارالاماق و اونى باسنىپ ياتىرماق اوچىن روس قازىت-ژورناللارنىدا و عومومان ادىباتىنىدا اونگا «باسماچىلىق» دىيىلپ ات بىرلىبار. توركىمىلرنىڭ بە يىلە حرىكتلىرى انزىگىرلى دووام ادىپ، اول اولى سىياسى حاصىيىتە ايه بولوپ باشلادى. ايبام شول يىلنىڭ گۆيزۇندە خاننىڭ مۇنگە غولاي اتلى-ياراغلى ادامسى باردى. اونسانگام بىر بىلملى زات، جۇنىد خاننىڭ قوشونىنىدا دىنگە تۆركىمىلر دال، اۋزىكلرم، قازاقلارام، قاراغالپاقلارام باردى. شول يىللاردا حانا ايراندىن، اووغانىستاندىن ياراغ، اوق-دارى گلىپ دورىباردى.

۱۹۲۱-نجى يىلنىڭ ۲۱-نجى آپرىلىنىدە جۇنىت خاننىڭ اتللىلارنى، غىزىل عىسگرىنگ كىچىنگىراک اوتىرادىنى/توپبارى غىلنىچىدان گچىرىپ «يىلانلى» نى ايه لەبار. ۱۷-نجى ايبولدا/جولاي/اولار «اقدىپە» دە دوران توپار بىلەن سۇوشە گىربارلىر. يۇنە غىزىل عىسگر طاراپىندىن برىك غايتا وول گۆرنىسونگ انزا كىچىلماگە مجبور بولبارلار.

شول يىلنىڭ تومسوندا «داسحووض» اطرابىنىدا جۇنىت خان اۋز قوشونىنا اتلى سۇوھىشىچى توپلادى. اونگا ايلاتىن يەنە-دە ۲۵۰ اتلى گلىپ قوشولدى. سونگرا اولار «تاغتا»، «يىلانلى»، «كۆنۆرگىچ»، «قونگرات»، «حوجا ايلى» رايون مىركىزىنىداكى بىلشويك مىركىزىنە هجوم ادىپ باشلايدىلار.

۱۹۲۱-نجى يىلنىڭ ايبونىنىدا/ژوئىن ايتىندا عثمانلى ژىرال، انورپاشا، اتاتۆرك بىلەن اراسىنى اچىپ، شوروى يە سىغىنىبار. سونگرا اول لىن بىنگ گۆركىزمەسى بوپونچا تۆركۇستانا گلىارو بو برداكى غوزغالانگا باشتوتانلىق ادىبار. انورپاشاننىڭ لىدىرلىگىنىدە گۆندۇغار بوخارادا ۲۰ مۇنگ ياراغلى عىسگرىنگ غاتناشماغىنىدا اولى غۇزغالانگ توربار. شۇل يىلنىڭ اچىرىنىدا حىوا خالىق سۇوت-شوروى رىسپوبلىكاسى نىنىڭ مىركىزى اجراينە كۆمىتەتى نىنىڭ باشلىغى اتا ماغىسىم اۇف طاراپىندىن يۇلباشچىلىق ادىلەن شوروى دۆزگۆنىنە غارشى دىلدۆۋشىگىنگ اۋستى اچىلىبار. خالىق داشارنى ايشلر كۆمىسسىرائى مۇللانىياز-حم-دە باشغا يىرناچە يوقارنى وظىيە لى جۇغاپكار ايشگارلىر اۋنونگ بىلەن بىلە حرىكت ادىپدىرلر. دىنگو باربارقا اتا ماغىسىم اۇف، مۇللانىياز و اۋلارنىڭ اگىندىشلىرى باسماچىلارنىڭ ياننىغا غاچىپ بارىپدىرلار.

«دىلدۆۋشىكچىلر» بۇلشويكلر بىلەن، اۋلارنىڭ مۇسكوا طاراپىندىن گۆنۆكىدىرلىبان مى/تۆركىستانلى لار حاقداقى مى بۆلۆنشىك/سىياساتى بىلەن انالاشمايان «ياش حىوالى لار» پارتىياسى نىنىڭ اۋزالىقى اعضاءلارنىدى. شو خالىق داشارنى ايشلر كۆمىسسىرائى مۇللانىياز، باغنى، تۆركىمىلرنىڭ ماشرىق تاپىسنى نىنىڭ سىردارى مۇللا اوراز حۇجامامۇمدوف بارنىپ ۱۹۲۰-نجى يىلنىڭ تۇمسوندا حىوا رىسپوبلىكاسى نىنىڭ دىگاسىياسى نىنىڭ/سفىر/يۇلباشچىسى

حۆكۈمۈندە مۇسكوا گېدىيار، اتحاد شوروى بىلەن بېرلشېك باراداق شىرطنامانا غۇل چكىيار، توپار، لىن بىلەن ھەم دوشوشيار. تارىخ عىلئىملارنىڭ دۆكتۇرى، حۇرۇمىنىڭ و بوخاراننىڭ تارىخى بۇيۇنچا بىلەن ك. ب. محمدبىردى يىقىنڭ آيتماغانا گۇرا، مۇللا اۇراز، جۇنىيىت خاننىڭ شاخسى مۇرزە سى-كائىبى بۇلىار ھەم-دە تا خان ۱۹۲۸-نجى يىلدا داشارى يوردا گېدىيانچا اونگا غوللوق ديار²¹.

۱۹۲۱-نجى يىلنىڭ ۵-نجى نوپابرئندا كۆنۇرگىچە «حورۇم خالىق سووت رىسپوبلىكاسى» نىڭ وكىلى، جۇنىيىت خان بىلەن ياراشىغا قول چكىيار. ياراشىغىنىڭ شىرطلىرىنە گۇرا، جۇنىيىت خاننىڭ ھىوا تۇركمىنلىرى نىڭ تۇركمەن مەبلە تىن توپارى دارغاندىلىق ھەم-دە بەلە كى تاللاپلار برجاي ادلىدى. شونونڭ بىلەن بېرلىكىدە حورۇم رىسپوبلىكاسى نىڭ حۆكۈمى نىڭ دۆزۇمىنە جۇنىيىت خاندىن ابىكى آدم گېرىزىمك، اونسونگام خاننىڭ ياشاجاق يىرنە كۆنۇرگىچىنىڭ ۴۰ كىلومىتر گۇنبارتارنىدا «قاراساچ» دىيىلن يىرە آمىن درىيادان ياپ چكىپ برىك بارادا انالاشىغا گلىنىدى. باشقاچا آيدىلاندا، حورۇم رىسپوبلىكاسى جۇنىيىت خاننىڭ آخلى تاللاپلار نىڭ برجاي ادلىمەگىنە راضىلىق برىدى. مونونگ اۇزى، بىر طاراپدان، رىسپوبلىكانىڭ باشتوتانلار بولان ياش ھىوالى لارنىڭ سووت-شوروى تۇركۇستان بىلەن «جىنى نىڭ جىنگىتۇرئىشمايان دىغىنى» گۇركىزسە، ابىكىنى بىر طاراپدان، جۇنىيىت خاننىڭ كىچى-گەرىم گۇچ دالىدىگىيى عالاماتلاندۇردى.

بوخارا خالىق سووت-شوروى رىسپوبلىكاسى نىڭ بولباشچىلار نىڭ ھەم كاپىرى نىڭ تۇركۇستان حۆكۈمى بىلەن «مأشى بىشىشنىوقى» اولار رىسپوبلىكادان اورس قوشونلار نىڭ چىنقارنىلماغىنى تاللاپ ادباردىلر. گۇندوغار بوخارادا، «كركى» و «چارجو» ولاياتلارنىدا غوزغالانگىچى (باسماچى) توپارلار پەيدا بولۇپ، ياغداى خاص-دا يىتلەشدى. ۱۹۲۲-نجى يىلنىڭ باھارنىدا گۇندوغار بوخاراداى ھىركىلرە، تۇركىيە دن بو يىرە گلن گىرال «انور پاشا» بولباشچىلىق ادىپ باشلاىدى. اونونگ تاثيرى بىلەن غوزغالانگىچىلارنىڭ سانى گۇن-گۇندىن آرتىپ، تىز واغىنىڭ ابىچىندە ۱۶ مۇنگ اداما يتيار.

روس آقالنىغىنا غارشى ھىركىت ايندى دىنگە دىمىرغازنىق تۇركمىنىستاندا دال-دە، ايسىم بەلە كى رايونلاردا ياپراپ اوغرايار. ۱۹۲۱-نجى يىلنىڭ اوگوستىندا مورغاپ و تىن درىيالار نىڭ آشاقى آقئىملارنىدا باسماچى توپارلار پەيدا بولۇپدىنر. مىثال اۆچىن، ھوجاقلى نىيازقلى يىقىنڭ (ھوجاقلى خاننىڭ) بولباشچىلىغىندا تىن و ساراغىس اطراپلارنىدا ھىركىت ادبان باسماچىلار توپارنىدا ۶۰۰ اتلى داغى باردى. بىرى گلندە آيتساق، ھوجاقلى خان ۱۹۲۰-۱۹۱۸-نجى يىللاردا جۇنىيىت خان ھىنوادا ھانلىق سۆزىدە اونونگ بانئىندا بولۇپ، قوللۇغىنى ادبىدىر.

²¹ R.Esenow: «Cüneyt han... şol yerde

البتە، جۇنىت خان كرى، چارچو طاراپلارنىدا حرکت ادیان باسماچى توپارلارنى نىنگ دۇردىلمىگىندىن حم حابارسىز دالىدى. شەيلىه لىكدە، دۇرنى رگيونلاردا دۇران باسماچى توپارلارنى گۇرايماگە داغىنىق يالى بولسا-دا، حاقتىقتا اولار جۇنىت خان بىلن باغلانىشنىقلىدى. اول مۇمكىن بولدىغىنچا، اھلى تۇركىن تايپالارنى «كاپۇزلارا»، ياغنى سووت حاكىمىيىتىنە غارشى اياغا غالىدىرماغا چالنىشىاردى. اونونگ پىكىرىچە، كولونىزاتور اورسلار بىلن بولشويك اورسلارنىگ اراسىندا تاپاوت يوقدى. اولارنىگ ايكىسىم تۇركىمى اۇزۇنە بويون اگدىرماگە، حاص تاقىنىق، تۇركىمى حالقنى اۇز گۇنىنە غويمان، اونونگ بويونتا بويونتورنىق سالماغا گلىبىدى. شونونگ اۆچىنم جۇنىت خان تۇركىمىنىگ الى ياراغ توتانىنىگ انا چىقماغىنى طالاپ ادباردى. كىمدە كىم سۇوشدىن يۇز اۇوۇرسە، حاص بىرى بولشويكلىرە قوشولسا، اول جۇنىت اۆچىن غانم دوشماندى.

يۇنە بولشويكلىرم دك ياتمادى. اولار جۇنىت خاننىگ داىانىان گۇنچىلىرى يودارلاپ باشلادىلار. ۱۹۲۲-نجى يىلنىگ نويابرىندا حىوا تۇركىملىرىندىن و اۇزبىكلردىن دۇزۇلن مىلە تىنچىلىر توپارى دۇردىلىپ، تولىپ، پولىيوتلى، سامولىوتلى غىزل قوشون بۇلۇملىرى بىلن بىلە لىكدە جۇنىت خاننىگ اۆستۇنە اىبرىلدى. ۱۹۲۳-نجى يىلنىگ اورتالارنىا چىلى قاپلاندىغىز، اق بايتىز، اوقلىنسۇزك دىيىلن ىرلردە، بالىقلى، اق نابات-گۆك نابات، اىكدە دىين قويولارنىگ يانىندا، اورتا قوبودا (جۇنىت خاننىگ مركزى قوشونى نىنگ دوران ىرى) اولى سۇوشلىر بولوپ، «باسماچىلارنىگ» اساسى گۇنچىلىرى پاىخىن ادىليار، انچمە چاروا اوبالار ياقىنپ ياندىرنىليار. غىزل عسىگر مۇنگلرچە دۇبە، اون مۇنگلرچە قوبون اولجا آليار. جۇنىت خان قاراقومنىگ حاص جۇمۇشىنە انزا چقىلماگە مجبور بوليار.

۱۹۲۲-نجی یئلئنگ اوگوستئندا گۆندوغار بوچاراداق سۆوشده انور پاشا اۆلدۆرئلدى. بوچارا باسماچئلارئ نئنگ به يله كئ سردارلارئ اووغانئستانا گچئپ گئتدئلر. ۱۹۲۳-نجئ يئلئنگ اورتالارئنا چئلئ فرغانادا، زر افشاندا حم باسماچئلئق حركتئ قوتارنئقلئ سوراتدا درئ-داغئن دئلدى.

بولشویكلره غارشئ گۆرهشده جۆنیت خان و تۆركمن توپارئ بئلن بئله حركت اتمگئ ماقصات ادئبن انور پاشا، ۱۹۲۱-نجئ يئلئنگ ۲۵-نجئ نوابعربئندا «تۆركمن برادرلرمزن اولوغلرئنه» دئبن يۆزلئمه بئلن بئر حاط يوللاپدئر.²²

²² Abdulla Rejep Baýsun: Türküstan Milli Harekatleri. Istanbul. Zaman kitabewi 1945. s.132

تۆركمن برادرلرئىز! اولوغلرئىز!

اشبو خط بىلن سىز محترم برادرلرئىزغى بيان اولونور
 بىز موندە بى دوشنبە اطرافىدە بىلاقان نامىت
 مرقا خىدەمە باقموم اېين اسىدىم بر بىرون جايدىن
 اور روسكى بىلن روسلارنى اورمقەدە ئىز دىغان
 دىرىمىز كە نطفە دىمىشكى بىلن روسلارنى بىلگىن
 بايىرت دىپا تۇردى دىشىر لوازمات حربىيەم قولوزىم
 دوشوبىمىز. اشبو خط بىلن سىز برادرلرئىزغى مومر
 با تۇق قوماندران مېرالىرى مەخسۇس بىلەن
 مېت كە «شېرىفەتە قىمىدىكى قاقاسى ادرغىدە
 قولوزىمىز كىلغاندە ياردەم برماقماق سىلەمىز
 كىمىيە اسىدىم نامىنە رجا اولونور دىيىپ قولوزىمىز
 ۲۴ ربيع الاخر ۱۳۴۰
 داماد خلىفە مومىن

«تۆركمن برادرلرئىزىنگ اولوغلارئىنا

اشبو حاظ بىلن سىز محترم برادرلرئىمىزە بيان اولور كى بىزلر موندە، ياغنى دوشنبە اطرابىندا لاقاى، تاجىكدە، خلاصە عموم اهل اسلام بىر بولوپ، مجاهدين اورداىى بىلن روسلارنى اورماقدا مازو خوداى كرئىمىنگ لطفى و مرحمتى بىلن روسلاردان مولتوق (تفنگ) پلمبوت و پاترون (مسلسل و فشنگ) و ديگر لوازم حربىيە هم قولومىزا دۇشۇپ دىر. اشبو حاظىمىزى سىز برادرلرئىمىزە كۆز كىزىجى كوماندران مېرالىرى عليرضا بگە اسلامىتى و شريفات محمدىيە بى محافظە سى اوغروندا قوللانگىزدان گلئىنچە ياردام برىمگىز سلامت عمومىيە اسلام نامىنە رجا اولونور دىيىپ قول قويدوم.

۲۴ ربيع الاخر ۱۳۴۰ داماد خلىفە مومىن مهر: انور پاشا

جۇنىت حاننىڭ ات-اووازاسى نىنڭ ياپران يىلرىنىدە باسماچىلىقنى حرىكى چىچ توغناما ياردى. قايتام، كم-كم كىنگىلە ياردى. اونونگ اساسى سىباى بولشويىكلرىنىڭ ادن-اتدىلىكلرىدى. مىثال اۈچىن، ۱۹۲۳-نجى يىلنىڭ اوكتىبىرىنىدە حورزم حالىق رىسپوبلىكاسى، سوسىيالىستىك رىسپوبلىكا دىيىلىپ انغلان ادلىدى. شونونگ بىلن يىرلىكىدە، حايدان-حاي اۈنگى قاضى سودلارنى ياتىرلىنىپ، سووت-شوروى سودلارنى گىرىزىلدى، وقف يا-دا متجىت-مدرسه يىرلى مى لىشدىرىلىپ، باى-غارنىپ گۈز اۈنگۈندە توتولمان، ايلاتا بىر غىزادىڭ سالغىنى سالىندى. بولارنىڭ اۈستەسىنە يىرلى پارتىيا، سووت-شورا اورگانلارنى بىرگىدىن اۈتە گچمەلرە يول بردى: ايلاتا قوربانلىق اتمىگى، اۈۈۈلىيا زىاراتا گىتمىگى، اياللارا بۆرنىچك اتنىماغى، ياشماق ياشنىماغى غاداغان ادىپ باشلادىلار. گىپىنگ غىسغاسى، حاقتاتدان داش دۇش پارتىيا، سووت يولباشچىلارنى عاصىرلارنىڭ دواماندا ايلاتنىڭ اڭگىنا سىنگىن. اونونگ دورموش بۇرلگەسىنە اۈرۈلن قادا-قانولارنى، داپ-دسسورلارنى يوق ادىپ، زورلوق بىلن سوسىيالىستىك غاتناشقىلار يول اچماقچى بولدىلار.

يۈنە «اوغلان حورلوقسا-دا، تودانا/توت واغنىندا بىشىيار» دىيىلىشى يالى، ايلات بەيلە چۆرت-كسىك اۈۈۈلىشىكلرە انتك تاييار دالىدى. اصلا تاييار بولمايى هم دالىدى. سىباى اولار حالىقنىڭ عاداتداق داپ-دسسورنى احرىزى. بەيلە ادن-اتدىلىكلردن ايراتنام ايلاتنىڭ تويونا-ياسىنا ياراپ يۇرن يىرلى ايشان-موللار غاتى ناگىلە دىلر. اونسانگام حورزم اوزالدان موسولمان دىنىنە چىنلاقاى اوپيان يورت. مىثال اۈچىن، ۱۹۲۰-نجى يىلنىڭ باشىندا حنوا حانلىغىنىدا ۳ مۇنگى متجىدىنىڭ، ۹۷۷ مدرسانىڭ، ۲۸۲ دىنى مدرسانىڭ بولاندىغىنى ياتلاساق، اوندا ايل اراسىندا دىن حادىملارنى نىڭ ناخىلپراک تاثيرى نىنڭ بولاندىغى اۈز-اۈزۈندىن دۇشۈنۈكلەيدىر. بايلار، اوروغ-تېرە سردارلارنى هم اولار بىلن اوغورداشدى. شونلوقدا، ايلاتنىڭ اۈنگۈنە گلىيان بو اگىرت اولى گۈبىجۈنگ غارشىسىنا گىدىپ روجاچلىق غازانماق، البتە، اۈرۈن چىتىندى.

۱۹۲۴-نجى يىلنىڭ يانوار آين نىنڭ اىلكىنىچى گۈنلىرىدە حورزم رىسپوبلىكاسى نىنڭ گۈندوغار رايونلارنىدا اوتوران اۈزۈپك ايلاتنى آياغا غالىدى. شول بىر واغنىنىڭ اۈزۈندە اولار جۇنىت حاننىڭ ياننىنا اۈزلىرى نىنڭ وكىللىرىنى ايرىپ، اوندان غوزغالانغى قولداماغىنى سوردانلار. حوت شول واغنىنىڭ اۈزۈندە باشغا بىر دلگاسىيانى بولسا حنوا ايرىپ، حورزم سووت سوسىيالىستىك رىسپوبلىكاسى نىنڭ حۈكۈمىتىدىن سووت مكدىللىرىنى ياتىرماق، اوزالقى دىنى مكدىللىرى، مدرسه لىرى دىكلىتمىك، كوممونيستلىرى رىسپوبلىكادان چىقارنىپ قوموماق بارادا بوۈرىتە اولتىماتوم برىدىلر.

البتە، «اۈستۈنلىكدىن» باشى ايلانان حورزم س س ر-نىنڭ حۈكۈمىتى غوزغالانغىچىلارنىڭ طالاپلارنى بىرچاي اتمەدى. جۇنىت حان بولسا دىنگە بىر كۈمىك برىمك دال، اىسم غوزغالانغىنىڭ عمومى يولباشچىلىغىنى نام اۈز اۈستۈنە الدى.

اۆزۈم اول دۇورە چىلى خان يەنە-دە مازالى گۆيچ توپلايدى. اونونگ اتلى لار ئىننگ آراسىندا زاكاسې^{۲۳} تۇركمىنلرم، حاتدا اووغانلى تۇركمىنلرئىنگ اونلارچاسى باردى. حاننىگ قوشونا دۇرلى يرلردن ياراغ، اوق-دارى يۆكلى كرولنرئىنگ انچمە سى اييام گلبىدى، مىثال اۆچىن، حورزمىنگ اۆزىك ايلاتى نىنگ وكىللىرى حاننىگقىندا بولاننىدا، اولار تىجىدن ۲۷ دۆبە دن عبارات اولى كرورنىگ گىلىنى گۇردۇلر. كىتېرلىن ياراغلارنىگ آراسىندا باش_اتارلار، اون_يىر اتارلار، و به يله كى ياراغلار باردى. جۇنىدى شول واغت اينگ اکتىو قولدارلارنىگ يىرى حم قاراغالپاغنىستانداق تۇركمىنلر، ياغنى دۇرتگۇل تۇركمىنلرى بولدى. «كىتە منارا»دان حم به يله كى تۇركمىن اوبالارنىدان جۇنىت حانا كۇمگە گلن كۇپ سانلى تۇركمىن اتلارنىنا آتا طايباسى نىنگ باشتوتانى آقاچان ايشان يولباشچىلىق ادياردى.

۱۹۲۴ -نجى يىلنىگ ۱۰-نچى يانوارنىدا عمومى سانى ۶-۷ مۇنگە يتيان غوزغالانگىچىلار حنوانى غابادىلار. ياننىدا مۇنگلرچە اتلىسى بولسا-دا جۇنىت خان بادا-بات سۇوشە گىرىبرمان، اوزالى بىلن حنوا حالقنىنا-حنواننىگ كىدخالارنىنا حاط اۆستى بىلن يۇزلىمىگى ماقول بىلدى. اينە، شول يۇزلىمە:

«اي تانگىرم، يىزى-حنواللارنى اۆز پىنانگدا آمان ساقلا! لىگان اديپ، دارغاپ، يوق بولوپ گىتمىكىن
حالىص ات!

من سىز-حنواننىگ ۹۶ آقساقالنىنا، اُحلى كىدخالارنىنا، ادرمن مردانا يىگىتلىرىنە، اولى-كىچى دوغانلارمىزنىگ همە سىنە يۇزلىيارىن. من قوربانمىرات سردار، جۇنىت خان دىين ادئى آلاننىدان باُرى حنىز هيچ يىر مىسلمانا دگمەدىم. هيچ كىمە سۆتم اتمەدىم. مۇنگلرچە مىسلماننىگ بولشويكىلردن نالاياندىغىنى، ياغنى اولارنىگ بولشويكىلردن قورقوپ، اولى آلاننىگ اۇنگۇنداكى مقدس بورجى-باش واغت نامزنى برجاي اديپ بىلمە ياندىگىنى، اۆز اتا-بابا دووام اديپ گلن داپ-دسوسورلامىزنى عمل اتمىكىن چكىن ياندىگىلرئى بىلييارىن.

من محمد پىغمبرنىگ «هركى زات اۆز اصيلنىنا دولانسا ياغىنى» دىين پاهىمىندن اوغور آلتىپ، كىم اۆز پألپىندىن غايتسا، من اولارا هيچ ماحال دگمەنم، دگدىرمەنم.

كىمدە-كىم دىنە اويسا، تانگىرى نىنگ حاقى اۆچىن حالقنىگ داپ-دسوسورنى برجاي اتمسە، آلا تاغالا و دۇنيە دە اۇنونگ گۇناسىنى گىچر. به يله آداملارنىگ جاننىنا، املاگىنە ال غاراماغى همە لره غاداغان ادييارىن. اينە، ناچه بىلدىر، يىز موحاممت پىغامبرنىگ دىنى نىنگ غوراغىنا چىقىنپ، ايليمىزى، تاشلاپ، غوم اچىپىندە سلپاپ يۇرىس. بولشويكىلرى يىز دوشمان حاساپلايارئىس. اگر-دە كىم نالچىلىقىدا، ياغنى زورلوق ضرارلى ايل يۇزۇنە من بولشويك دىيماگە مجبور بولوپ، حاقنىقاتدا بولسا موسولمانلارنىغىندا غالان بولسا،

^{۲۳} زاكاسې: تۇركمىنىستان جمهورىيىتى نىنگ اۇزالقى ادئى.

۲۹-نجى يانواردا پولك «ھزاراسپ» دا غوزغالانگچىلارنىڭ آقاجان ايشان طاراپىندىن باشتوتانلىق ادېليان توپارى بېلىن غارىنىشىدى. ۱۸ ساغادا چكىن سۈۈشىدىن سونىڭ غوزغالانگچىلار قوما چكىلدىلەر. پولك «ھانقى» نى، «باش آرئىغى» باسماچىلاردان آراسسالاپ، ۴-نجى فورالدا حىئا گېردى. غوزغالانگچىلاردان ۲۱۴ ادام توسساغ ادېلىپ زىنداندا تاشلاندى.

جۈنىت خان ۸۲-نجى پولكونىڭ اساسان اۈزۈنە غارشى اېبرىلىدىغىنى، اونونىڭ ھۆكمانى صوراتدا انزىندا دۆشۈپ گلىياندىغىنى بېلىياردى. شونونىڭ اۈچىن اول حىوادان چىققاندا، پولكونىڭ بادا-بات انزىندان يىتمىزلىكى اۈچىن «يىلانلى» دا اننا پالام باشتوتانلىغىندا ۵۰۰ اتلىنى، تاغاتادا حم آھمات بېگىنىڭ ۸۰۰ اتلىسىنى قويۇپ، اۈزى بولسا ۲۰۰۰-۱۵۰۰ اتلى بېلىن «بالىقلى» قويۇسۇنغا چكىلدى.

۲۷-نجى فورالدا بالىقلى قويۇسى نىڭ ياننىدا پولك جۈنىت خاننىڭ اساسى گۈچلەر بېلىن سۈۈشە گېردى. فرونت لىنىياسى ۱۰ كىلومترا داغى اوزالنىپ گىدىياردى. ۸ ساغادا چكىن آغىر سۈۈشلردىن سونىڭ جۈنىت خان «چېرىشلى» قويۇسۇنغا چكىلدى. ۳-نجى مارتدا بو يردە-د آغىر سۈۈشلر بولۇپ، خان يەنە-دە انزا چكىلمى بولدى. ۸-نجى آپرىلدە جۈنىت خان، گۈبجۈنىنىڭ ھالىس اۈزىدىنغا غارامازدان (اونونىڭ ياننىدا ۱۰۰-۱۲۰ اتلىسى غالىپدى) اېگدە قويۇسى نىڭ اويوندا انزىندان يىن پولك بېلىن يەنە بىر گىزك غارىنىشىدى. سۈۈشە يېگىتلىرىنىڭ ۳۰-سىنى يېتىرىپ، غالان اتلىلار بېلىن قارقومنىڭ جۈمۈشىنە سىنىگىپ گىتىدى.

باسماچىللىق ھىركىتىنى زورلوق بېلىن باسنىپ ياتىرماقدا گۈزىكزىن «ادىملىكلرى» اۈچىن ۸۲-نجى تۈركىستان اتلى پولكونى، س س س ر مەركىزى اجرائىھە كىمىتە تى ۳-نجى گىزك غىزىل بايداق بېلىن سىنلاغلادى. پولكونىڭ كوماندېرلىرىدىن و عىسگرىدىن ۲۶-سى س س ر-نىڭ غىزىل بايداق اوردىنى، ۷-سى ھورزم رىسپوبلىكاسى نىڭ غىزىل بايداق اوردىنى بېلىن سىنلاغلاندى.

ياش تۈركىمىن دۈۈلى بۈتۈن اۈلكە دە پاراھاتچىللىغى اۈچىن اتمىك و تازە دۈزگۈنى اورناشىدىرماق اۈچىن اېلكىنى نوبىتدا «گىزادانلىق اورشى» _ اق لارو غىزىل لار اورشونى» نىڭ سونىگونا چىقىملىنىدى. بو اېكى توپارىورتدا اۈز توپارىنى دۈرە دېپ، اۈز باھىيىلەرنى اراياردى. تۈركىمىستاننىڭ اېلكىنى قورايى قورولتايندا/مىجلىس مۇسسەن/ قارقومداق غوزغالانگى باسنىپ ياتىرماق باش پلان ادىپ قويدى و شول اساسدا اوپراتسىيا باشلانماغىنى قارارلاشدى.

غۇزغالانكى باسنپ ياتنرماغا غاتناشان حاربى پولك/گردان

اوپراتسىيا/ عملیات/ ناحیلى پلانلاشدۇرۇلدى؟

تۈركمېنىستان «گ.پ.ئو»-سى نىنگ اداراسىندا غۇزغالانگچىلار غارشى «چكىست» لىرنىڭ (مأمورىن امنىتى- جاسوسى) كچىرلمى اۇپراسىيالارنى نىنگ انچمەسى نىنگ اۆستۈندە كلە دۈۋەندىرلر. يۈنە جۈنىت حانا غارشى گۇنۇكىدىرلن حىلە لىرنى ولېن آيراتن انخلاصلى لىق بىلن تاييارلاپدېنرلر. بىرىنچى نوباتدا جۈنىت حاننىڭ آرقاسىندا دوران ياقن آداملارنى نىنگ آراسىنا تۇ دۆشۈرمىلىدى، اولار دۆرلى تىرە-تايپاننىڭ وكلىلىرىدى. چكىست لر اولارنىڭ آراسىندا قىزغىنلىقتا پەيدالانىپ، سىردارى حم-دە اۇنونگ ايكى اۇغلونى اۆلدۈرۈمكىچىدىلر.

چكىست لر حر حىلى حىلە لى گۇچۈملردن سۇنگ، جۈنىت حاننىڭ توپارنىا اولى بۇلماق «سۇوشىچىلر» تۇپارلارنى اۇرناشدىرنىلار. اولارنىڭ بىرىنە گۇكىپە اۇباسىندان بۇلان امانلى بگىچ اوف يۇلباشچىلىق ادايدى. اول بو تۈۋەرلردە بلى بايدى.

آمانلى بگىچ اوفىنڭ اۇنگۇندە شەيلىە وظىپە غۇبۇپدى: اول اۇزۇنى سۇوت-شوروى حۇكىمىتىنى بىگرنن آدام حۇكمۇندە گۇركىزىپ، جۈنىت حاننىڭ ائنامىنا كىرەلمىدى. سۇنگرا اۇنى اۇزۇنى ساغ غۇلى حاساپلايان، توپارنىڭ تاثيرلى كۇماندىرلىرى نىنگ بىرى دوردى بايە غارشى غۇبىملىدى. بگىچ اوف، دوردى باينىڭ هم-دە باشغا بىر اوروغىنڭ سىردارى، حاندىردى حاننىڭ غۇزغالانگچىلارنىڭ باشتوتان بۇلماق نىيت ادىنبايدىكلىرىندن پەيدالانىپ، اولارنىڭ شۇھراتپارلىق دويغولارنىدان پەيدالانىپ، اولارنى جۈنىت حان هم-دە اۇنونگ غارىنداشارلى بىلن حاقلاشماغا ائىرماق باشاردى. دوردى باى و حاندىردى حان غارا نىيتلىرىنى عامالا ائىرماغا اوز ائنانيان دۇرت بىگىدىنى هم بو ايشە چكىدىلر، جۈنىت

حانى و اۋتونىگ ياقىنلارنىڭ اولدۇرمىلى گۆنۈنى و ساغادىنى بىلى اتدىلر، آغشام نامازىندان سۇنىگ حرىكت اتملىدى. دىلدۇۋشىگە غاتناشانلارنىڭ بىرىسى بو بارادا اۇز دۇغانىنا آيدىار. اۇل بۇلسا جۇنىيت حانا وپالى اكن، اكلنمان دىلدۇۋشىگىچىلرىنىڭ نىيتى پاش ادىلىار. اۇزلىرى نىنگ پاش ادىلىدىكىلرىنى بىلىپ، دورى باى و حاندوردى خان داغى غاچىار. اۇلارنىڭ انزىندان ايرىلن قۇوغى آتلىشىغا كىرىپ، بۇش دۇلاننپ كلىار. يۇنە بگىچ اوف جودا مىكر و سرە ساپلى حرىكت ادنى سىاپلى. جۇنىيت خاننىڭ اننامىندان غاچماندىر، اۇنگكۆسى باى غوللوق اتمگىنى دۇوام اتدىرىدىر. اۇل ايدىللىشى باى، سوودان غورى چىقىدىر. سۇنگرا امانلى باى ايرانا غاچىپ كىدىدىر. سىابى چكىست لر بو ايشده اوز اللرى نىنگ باردىغىنى كىزلىك بۇلۇپ، اۇنى يوق اتمك قارارنىنا كلىپدىرلر. بگىچ اوف بۇلسا سىر بارنىى بىلىان اكن.

۱۹۲۴ نچى يىلنىڭ ژانويە آينىدا حىئا سوۇت-شورابى سۇسىيالىستىك رىسپوبلىكاسى نىنگ كۆپ اطراپلارنىدا بو دۇزگۇنە غارشى غۇزغالانلار توتاشىدىر. غۇزغالانگىچىلارنىڭ كىپىنگ غۇلداوندىن پەيدالان جۇنىيت خان داشحۇوضى، پىتىڭى، كۆرلەنى، غازاوادى باسنىپ آلپىدىر، حىوانى و تازە اۋرگىچى غاباپدىر. حىئا حانى نىنگ اۋستۇنىلىكلرى بۇلشوكلىرىنىڭ اراسىنا آلجىرانگىگىللىق دۇرەدىار. جۇنىيت خاننىڭ آلى لارنى غارشى فرغانادان كىتىرىلن غۇشونلارنىڭ تۇپارلاى، حۇولوقماچلىق بىلن دۇزۇلن مەلەتىن توپارلار سۇوشە كىرىارلر. غۇزغالانگى ياتىرماغا تۇركۇستان فرۇنتى نىنگ/جىه/ بەلەكى سۇوشىجى بۇلۇملرى هم سۇوشە سۇرىلىار، اۇلارنى هۇوادان تۇركۇستان فرۇنتى نىنگ اوچارى غۇلداياردى.

كۆپچىلر دۇپىگۇتر دىنگ دالىدى. غۇزغالانگىچىلار گراژدانلىق/اچىرى/ اورشوننىڭ مكىدىبى كچىن، و.ى. چاپايوفىنىڭ كىپىدىلر كوتىاكۇف، ك.ماركۇوچ، ا.لوجىسكى باى پرفۇسسىۇنال/اۋكده حارىپ سرىكردىلر حرىكتە كىرىزن حارىپ ماشىنى نىنگ آستىندا غالىدلار. بولشوكلر، شەلەلىكده غىزىل غۇشوننىڭ تىز حرىكت ادىان بۇلۇملرىنى، حارىپ تالىم اۋورتمەدىك، ياراماز ياراغلار بىلن ياراغلانان، حارىپ دۇزگۇن نىظامى پىس غورامچىلىقلى، يۇنە پاراحات ايلاننىڭ آغلابا كۆپچىلگى نىنگ غۇلداوندىن پەيدالانىان غۇزغالانگىچىلارنىڭ غارشىسىنا، برىك جزا چارە سىنى اولاندنلار، غوزغالانگ رىمىسىزلىك بىلن باسلىنىپ ياتىرلىدى. جۇنىيت خان يىنگلىشە سزوار بۇلدى، اول اۋز توپارنى ساقلاماق اۋچىن اولارنى غاراغومدا كىزلىماگە مجبور بۇلدى.

جىزابرىچى قىشون اۋنگوندىن چىقان اۋبانى ىر بىلن يىگىسان ادىپدىر. يۇمۇتلار بو تراژدىنى هم-دە غىزىل غۇشون عىسگرلىرى نىنگ تىپىپ كلىاندىگىنى اشىدىپ، هر كىم دوران-دوران بىرىدىن اۋى-اۋوزارنى، اۋلى زاننى مال-غاراسىنى تاشلاپ، كىم يانلى، كىم دۇبەلى، كىم اۋكۆزلى، كىم پىئادا، اۋغلان-اوشاقلارنى آلپ، سۇم-ساپاق بۇلۇپ اوغراپىدلار، اۋلار يۇل-يۇداسىز، سوسوز بىردىن مۇنگلرچە چاقىرتىم/اچاچ يول اشنىپ، خىز دىنگىزى نىنگ كىنارلارنى، تۇركىمىنصاخراننىڭ كۆمىش دىپە و بەلەكى تۇركىمىن اوبالارنى سىگىپدىرلر.

باسماچىلىق حرىكى نىنگ غارشىسىنا بو گزەكى اورلان ضارىبا اقتصاىدىبى و اوبا حوجالىقنىڭ تۇزىدورپىدىر. تۇركىمىستاندا اوبا حوجالىق بوداغى نىنگ دىكىدىلمى ۱۹۲۷-نچى يىلنىڭ باشلارنىدا زوردان يولا قويولدى. دىنگە بىر

حوجالىق ويرانچىلىغى دال، نأحاق دۇكۆلن غانلارا نامە دىيىچك؟ قارا قوما غانى سىنگن مۇنگلرچە يىگىتلىرىنگ آجى، اولارنىڭ انزىندا غالانلارنىڭ نالاسى حالقنىڭ يۇرگىنە داغ باسدى. اما صىنقى گۇرەشى/ بايلارنى يوق اتمك/ همه زاتدان ايلرى توتان بولشويكلر شونجا بدباغتچىلىغىغا-دا بولايمانى زات حۇكۇمۇندە دۇشۇندىلر. اول بولسا سونگرا خاص اولنى پىدالارا، اگىرت مورال-اخلاق سارسىغىنلارا الىپ باردى.

حاكىمىيىتىلىرىنگ انزارلاياندىغىغا غارامازدان، جۇنىيىت حان بلى بىر واغتا چىلى، تۇركمىنىستاندا يرلى ايلاتنىڭ كىنگ غاتاقلاى نىڭ دىنگە ير ياشرنن دال، ايسم آج-آچان غۇلداوندىنن هم پەيدالانتيار. «گ. پ.نو» اۇرگانلارنى اۇنى حالقنىڭ اراسىندا قى دايانچىندىنن ماحروم اتمك اۆچىن اۆچ سانى اوبراتىف/ عملىياتى تۇپار/ دۇرەتمك بىلن، كىنگ گەرىملى اۇپراسىيالارنى گىچىرماگە گىرىشىدىلر. شۇل تۇپارلار حارىتلار و چكىست لىر بىلن يرلىكىدە «حاقنى توتولان جاسوسلار»/ جانستازلار هم گىربارىدى، اۇلار اۇباما-اۇبا ايلاننىپ، باسچىلارنىڭ تۇپارلارنى ياردام برىان يارانلارنىڭ ساناونى دۇزىرىدىلر. اداملارنى شەيلىه اوصول بىلن اولاپ، ايشانلارنى، آخونلارنى، تىرە-تايپا سردارلارنى، يۇنەكى دايانلارنى، چۇبانلارنى-جى ۱۳۰ ادامى توسساغ اتدىريارلر. تۇركمىنىستاننىڭ كىمىنىستىك پارتىيىسى نىڭ مەركىزى كىمىتە تى نىڭ سكرتارى حالىرات صأحتىمىزادۇقنىڭ باشتوتانلىغىندا قى حۇكۇمىت سىياسى كۇمىسسىياسى نىڭ قارارى بىلن ۴۸ ادام سودا/دادگاھ برىلدى، ۵۶ ادام سودوسوز و درىگوسىز آتلىدى، ۲۵ ادامى بولسا «يۇنگىكلىان گۇنا توتارنىقلارنى نىڭ يىرلىكى دالىدىكى سىباپلى بۇشاتدىلر»^{۲۴}

۱۹۲۴-ئىچى يىلنىڭ يانوار-آپرىل ايلارنىدا اورلان اورغولاردان سونگ باسماچىلىق حركىتى آينگالمىچاق يالىندى. اما اۇران تىز واغتنىڭ اىچىنىدە باسماچىلىق حركىتى يەنەدە آياغا غالمىغا گۇچ تاپدى، يۇنە اول ايندى گۇرەش تاكتىكاسىنى اۆيتكىدى: پارتىزانلار بىر يره توپلانمان آيرانتن توپارلار بۇلۇنىشىپ حركىت ادىپ باشلادىلار. ۱۹۲۵-۱۹۲۶-ئىچى يىللاردا تۇركمىنىستاندا شەيلىه توپارلارنىڭ ۵۰-أ غولاي بولوپ، اولارنىڭ دىنگە ايلنە ياراغ الىپ، اتا مۇنۇپ چىققان سۇوشىچىلىرىنگ عومومى سانى، دولى ماغلوماتلار گۇزا، ۲۰۰۰-دەنم گىچىباردى. ياراغلى توپارلاردان داشحووض دا شالىتى باتىرنىڭ، آحمات بگىنگ، برىنت دە برىدىمىزادىنىڭ، مارىندا دوردى باينىڭ، كرىم حاننىڭ (بولوچلارنىڭ توپارى)، تىن دە حوجاقولى حاننىڭ، كرىكى دە جورا امىرىنىڭ، غىلنىچ مرگىنىڭ، غازانچىندا آرازغىلنىچ موللاننىڭ توپارلارنى خاص ايرى توپارلاردى. حركىتىنگ باش سرانجامچىسى، روجلاندىرنىچىسى، عاداتچا بولشۇ يالى جۇنىت حاندى. اول اۇز اتلارنى بىلن اورتا قوبودا مكان توتويدى.

باسماچىلار بىلن بىر حاتاردا غالتامانلار پەيدا بولدى، باسماچىلارنىڭ دۇپ ماقصادى سوت حاكىمىيىتىنى يىقىنىپ، «كاپۇنلارنى» يورتدان قووماق بولسا، غالتامانلار يول اورماق، ايل تالاماق بىلن مشغولدى. اونسونگام باسماچىلار قوم اىچىنىدە بولوپ، واغتا-واغتا مدنى زونداق اوبالارنىڭ اۆستۇنە دۇكۆلن بولسالار، غالتامانلار گۇس-گۇنى مدنى زونادا ياشاپ، ايلاتى تالاياردىلار. مىثال اۆچىن، يىلانلى دا اننا بالانگ غالتامان توپارى اوبالارنىڭ

²⁴ R.Esenow: «Jüneyt han... şol yerde

اۆستۈندىن موساللات بولۇپ ايندى. بولسا پارتىزانلارنىڭ ۋەتەن شېنە و اونونگ ابرائىنا شىكىست يتيرىاردى، بولشويكىرىنگ ھۇجۇمىنە باھانا بربىاردى.

ايلات اوندىن قورقپاردى. اونسونگام آنا بالا اورۇن اولى مۆلكداردى ھىم سۆدگاردى. ۴۰ مۇنگ مانات بربىپ كاردى سېنە/اجارە/آنسونگ، اول داشحووز اوكروغى نىنگ/ناحيە/أحلى بازارلارنى نىنگ ايه سىدى. «ايزمتقىشیر» دە غلامعلى خان اۇزۇنە غالا سالدنىپ، تۆۋەرەگىنە اونلارچا اتلى توپلايدى، يول اوروپ، كەرۋەن تالاياردى. اول اۇز اوبادا شلارنى اكدىرىپ، اوردورنپ، ۱۰۰ ھكتارا غولاي يىرىنگ حاصىلنىنام آلياردى.

۱۹۲۴-نجى يىلنىڭ ۱۹-نجى يانوارىندا جۇنىت خان «حۇرۇم ھالىق جىمپورىيىتىنە» غارشى باش گۇتىرىپ، داشحووز، مانىگىنىت، شابات، غازوات، خانگكا يالى يىرلى ايه لىيار، اما غىزىل غۇشون اۇلارنى يەنە-دە «غوما» طاراپ انزا سىرىپكىدىيار. ۱۹۲۴-نجى يىلنىڭ اوگوستىندا جۇنىت خان اۇتوران يىرىدىن «پىشگە» غوبا طاراپ چىكىلىپ، بو ىردە بۇلشويكىرە غارشى خارىپى مركز دۇردىيار.

۱۹۲۵-نجى يىلنىڭ اىيىنىندا غلامعلى خان سووت اورگانلارنى طاراپنىدىن دويدانسىزلىقىدا اۇلدۇرىلدار. غلامعلى نىنگ اولۇمى غالتامان توپارلارنى نىنگ سىردارلارنى اۇزبولۇشلى بىر دويدورنىش بولدار. اولارنىڭ بىرىنچە سى، شولارنىڭ آراسىندا آنا بالا-دا، شو واقادان سونگ اۇز اتلارنى بىلن بارىپ جۇنىت خانغا قوشولدار.

جۇنىت خاننىڭ مكان توتان بىرى نىنگ-اورتا قوین، بال ايشىم، چىرىشلى قويولارنى نىنگ يەنە-دە ماھللى سى آرتدى. اونگا داشحووز اطراپلارنىداق اۇزىپك باسماچىلارام كلىپ قوشولدى. اوندا-دا خان اچىق سۆۋشە گىرىپمىدىن ساقلىدى. اول اما تلى پورصات كلىنچا، سووت حۇكۇمى بىلن انلاشنىپ ياشاماغا مجبور بولدى.

۱۹۲۵-نجى يىلنىڭ فورالنىدا جۇنىت خان اشغابادا بۇتىن تۇركىمىن سووتلىرى نىنگ بىرىنچى قورايچى قورلتاينى اۇز وكىلىپى-عبدالراھمان آخون قوربان سىد اوغلوئى اىردى. وكىل، خاننىڭ قورولتاي يوللان ھاطىنى اوقاپ بردى. اوندا جۇنىت خان باسماچىلار تۆۋكلىچىلىق ادىلمىگىنى، ايندى اولارنى انزارلامان، بلى بىر ىردە مكان توتماغا روغصات بىرلىمىگىنى بلىت مرتبە لى يىغىناننىشقىدىن سوراياردى، قورلتاينىڭ قابول ادن پىرماننى حورماتلايدىغىنىغا دولى برجاي اتچىدىگىنە ائناندىرىاردى.^{۲۵}

^{۲۵} ايتماقلىرىغا كورۇ جۇنىت خاننىڭ ھاطى اوقالىنىپ بولاندىن سونگرا ماصلاھاتا غاتناشانلار اياق اوستونە قالىپ، خانى آلقىشلاپدىنلار.

بۆتېن تۆركمېنىستان قورولتانا غاتناشان وكيللر. اورتاداق اوتورانلار
سولدان ۲-نجى ندىربىراي ايتاكوف-۳-نجىسى بولسا قايفغىستز آتابايف. ۱۹۲۵

قورولتاي، خاننگ حايئىتى قاناحاتلاندردى. يۇنه بهيله انلاشلق اوزاغا چكمه دى. بوگزك ياغدايننگ
يىتلىشمه گينه، اھتىمال، داشارقى واقالار تائىرىنى يتىردى. دميرغازلق ايراننگ حوراسان، آستراباد ولاياتلارنىدا، اترك-
كۆزگن اطراپلارنىدا ياشايان تۆركمنلر شاننگ ظولمونا غارشى باش كۆتريدلر. ۱۹۲۴-نجى يىلنگ مايندا اولار
غاراشسز تۆركمن رسپوبليكاسنى دۆره دىپ، عثمان آھونى اونونگ پرزيدنتليگينه سايلادنلار. ايران شاسى رضا
درغاضاپ بولوپ، تۆركمنلر غارشى جزا برىجى قوشون اىيردى. اما نپس سردارنگ ۲۰۰۰ اتلىسى، آللايار خاننگ ۵۰۰
اتلىسى، كۆكى سردارنگام ۵۰۰ اتلىسى بىرلىشىپ شاه قوشوننى كۆل-په يكون اتديلر. رضا حان ايندى اھلى كۆيجونى
توپلادى. آلماندان ۲۵ سانى اوچارساتن آلئپ، آلمان پيلوتلارنى حاقننا توتدى. ۵۰۰۰ اداملى جزا برىجى قشونى ديشينه
چنلى ياراغلاندردنرئپ، ۱۹۲۵-نجى يىلنگ يازنىدا «قاقاباشلارنى امانا كتىرمك» اوچين بولا سالدى. يوقاردان پيلوتلار
تۆركمن اوبالارنى اۋوران-اۋوران بومبالاسالار، آشاقدان انزغنتسز غزئلباشلار اونگۇندن چنقانى غئلنچدان كچيردیلر.
تۆركمنلر بولسا هيچ بىردن كۆمك بولمادى. شوندا-دا اولار مردلرجه سؤوشىپ، ۱۹۲۵-نجى يىلنگ كۆيزۇنه چنلى
غاراشسزلىغنى ساقلاماغى باشاردنلار.

يۆره گىنى بيره باغلاپ، تۆركمېنىنگ اركانالغى دىيىپ آتا چنقانلار اوچين، البته، مونونگ تائىرى بولدى. غانا غارق
ادىلدىگينه غارامازدان، داغنگنگ آنگترسئنداق ارقاداشلارنگ اوزباشداق تۆركمن دؤلتىنى قوروپ، اونى بيريارئم يئلا
غولاي ساقلاپ بىلمگى باسماچنلىق حركىتى نىنگ تازە دن كۆتىلمگينه كتىردى. باسماچنلار انلايتا-دا ماري اطراپلارنىدا

حاکىمىيىتى نىنگ انىجالنىغىنى غاچىردى. بويىرداكى باسماچى توپارلارنى نىنگ سىردارلارنى بىردىمات، خىندىر ارسارى، خانگىلىدى، انانگىلىدى سارى تىز-تىزدىن جۇنىت خاننىنگ ياننىنا غاتىناپ باشلادىلار.

سىياسى ياغداينىنگ اۆبتىگىمى بىلن جۇنىت خان خاس ارقاينىلاشىدى. اونونىگ نۇكرلىرى دىنگە بىر قوم اىچىنىدە دال، اىسىم رىسپوبلىكانىنىنگ اخلى رايونلارنىندا غىپىنىچىسىز ايلاننىشىپ يۇردۇلر. ايلاننىنگ بىلى بىر بۇلگى پارتىزانلار اچىنىقدان-اچىق ياردام ادىردى. مىثال اۆچىن، ۱۹۲۷-۱۹۲۵-ئىچى يىللاردا چاروالار حانا اۆز ماللارنى نىنگ قىزىقدان بىرىنى زكات بىردىلر. خىئا-اخال-گۇرگىن اراالىغىنىندا غاتىنايان كرونلر بولسا خارنىدى نىنگ يا-دا مالى نىنگ باشدىن بىرىنى پاچ تۇلە دىلر.

حاکىمىيىتىنگ جزالاندىرماغىنىنا غارامازدان، خالىق جۇنىيت حانا ياقىنىدىن كۆمىك بىر اىردى. غاراغومىنىنگ اوزاق اۇرى مىدانلارنىندا، اۇبالاردا و شأحرلردە، چاروا-چۇپانلارنىنگ و داىخانلارنىنگ اراسىنىدا خاننىنگ اداملارنى كۆپ بۇلۇپدىر. اۇتونىگ چاپارلارنى-خابارچىلارنى اشىغابات، تىجن، مارى، باخرىدن، ساراخس يالى شأحرلرە و اطراپ مركزلرىنە اراالىشىپدىرلار. داىخانلارنىنگ، شأحرلى لرىنىگ مەللىرىنى گۇزگىچىلىك اتمىك بىلن بىلىپدىرلر. حاکىمىيىتلرىنىگ پلانلارنى و نىيىتلرىنى اۇسماقلادىن/حايدان-حاى بىلماگە چالىشىپدىرلار. خارىق بۇلۇملرىنى اۇندان-اۇنگا غۇنۇپ-گۇچىمىگىنە دكىشلى ماغىلوماتلارنى اله سالىپدىرلار. جۇنىيت خاننىنگ اننامدار اداملارنى نىنگ اراسىنىدا دىنگە بىر تۆركمىلر دال، اىسەم شوروى دۇزگۇنىنە غارشى روس مىللەتىدىن هم اداملار بۇلۇپدىر. «اراغاتناشنىقچىلار»، حانا اشىغاباتدان، داشحۇووضدان، خىئوادان، غۇزغالانگىچىلارنىنگ حرىكىتىنە دوىغوداشلىق بىلدىرىان اداملارنىنگ، اساسان بەلەكى شأحرلرىدىن و اطراپلارنىدىن ماغىلوماتلار گىتىرىپدىرلر.

بو حرىكىتىنگ كۆپچۇلىكلە بىن غۇلدىنلاندىغىنى، جۇنىيت خاننىنگ توپارى نىنگ، غاىزىل غۇشوننىنگ اطلق بۇلۇملرى نىنگ زۇرلوقلى هجۇملرىدىن سۇوش ادىپ، آز سانلى بىگىتلر بىلن سىنپماغى باشارىپ، غومدا اۇندان-اۇنگا كچىپ يۇرمى شاپاتلىق ادىار. جۇنىيت خان اۇلارنىنگ هجۇمىنى ساقلاپ، ۱۹۲۶-ئىچى يىلدا سۇوشلر ادىپ، تۆركمىنصأحراننىنگ كىيىنگىلىك لرىندە يايىلىپ ياتان ايران يۇمۇدىستاننى نىنگ چۇللىرىنە كچىلپار، شۇل بىردىن هم سرحدىنگ ايكى طاراپىنىدا-دا ياشايان تۆركمىلردىن ادام گۇبجۇنى و ياراغ كۇمەگىنى الىار.

۵- جۇنىت خان انگلىس دۆلىتى نىنگ اىچالئىسى مى؟

جۇنىت خان داشارى يورت تۆركمىنلرنىڭ غۇلداوندىن حم پىدالانئىدىنر. اۇنونگ اىبرن وكىللىرى ۱۹۲۷-نجى يىلنىڭ گۈزىۋىنىڭ اۇرتالارنىدا اۇوغانستاندىن ۲۰۰ سانى، سۇنگرا-دا ۷۰۰ سانى اوچ نىللى تۆپنىڭ و كۆپ اوڭ-دارىنى ائىپ كلىپىدىرلىر. جانسزىلارنىڭ حابارلارنىدىن و انگلىسلرنىڭ گۈزكزمەلرنىدىن چن توتسانگ، «گ.پ.نو» نىڭ ارشيوپلرنىدە جۇنىت خاننىڭ و اۇنونگ ائنامدار اداملاىر انگلىس رازودكاسى/جاسوسى تىشكىلاتى/ بىلن ياقن ارغاتناشتىق ساقلاپدىرلار دىين دىلىسزىز تىكرارلامالاردان دۇلى بۇلماى، ياراغلارنى حم-دە اوڭ-دارىنى انگلىسلر برنمىش.

امما اۇل تىكرارلامالارنى تاصىبىنقلايان يىكجە-دە آد، يىكجە-دە آغراملى، ائاندىرنىچى دۇكومنت يا-دا فاكت گىتيرىلمەيار. دىپىسنگ شۆپهلى چشمە لىر يا-دا تۇتالىتارىزىمىڭ/شوروى نىڭ/ دۇۋۆرلە يىن مطبوغاتىنا سالغانلارنى بۇلسا حاسابا اىلار يالى دال، سىبابى اۇلار پىرۇپاگاندىستىك زىنجرىدان حالاص بۇلماندى. بو بارادا بازىچى راحىم اسنوف شەپلە ماغلومات برىار:

«... كاپىر چاپ ادىلن ماترىياللاردا مىثال حۇكمۇندە جافار بورقازنىڭ/حۇرازنىڭ /آدى گىتيرىلار، اۇل روۋلوسىيادان/ انقلاب اىتېر/ سۇنگ انگلىسلرنىڭ ماشاتداق كۇنسول حاناسىندا اىشلاپدى. دۇغرودانام، «گ.پ.نو» نىڭ درنگو ماترىياللارنىدا اۇنونگ آدى كۆپ دوش گىيار. روۋلوسىيادان اۇزال اۇل پانتىشا قاراقولى نىڭ اگىتى/خىرچىسى/ حۇكمۇندە بلى بۇلۇپدىر، سۇنگرا بۇلسا، توسساغ ادىلنلرنىڭ گۈزكزمە سىنە گۇرا، اۇل انگلىسلرە غوللوق اتماگە گچمىش. سۇراغلارنىڭ پىرۇتوكول لارنى/صورتجلسە/ اۇنسى اوقاپ چىقسانىڭ، سۇراغ اسىتىدا بۇلانلارنىڭ ھىچ بىرى نىڭ-دە جافار بورقازنى اۇز گۈزلىرى بىلن گۇرماندىكلىرى، گۈزكزمەلرى اشىتمىش گۇرۇنگلىرى ارقالى برىدىكلىرنە گۈز يتىيارسىنىڭ.

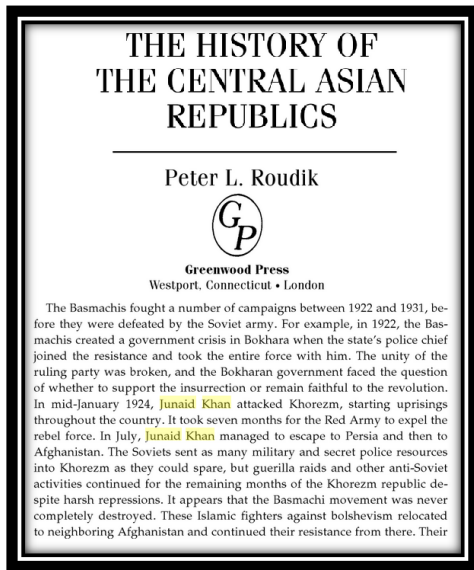
غىبىتاقلاين ماترىياللاردان چن توتسانگ، جافار بورقازنىڭ انگلىس اىچالئىسى دىغىنا غاراننىڭدان، اونونگ «گ.پ.نو» نىڭ گىزلى اىشگارى، جانسزى بۇلان يالى، بلى-دە، اۇل اىكى حۇجايىنىڭ غولى بۇلاندىنر؟ ۱۹۲۹-نجى يىلنىڭ ژانويە آيتىدا انگلىس كۇنسول حاناسى نىڭ پەيداسىنا اىچالئىق اتمىدە، كۇنتىروۋلوسىيۇن/ضد انقلاب/ ايشدە عانىپلانئىپ، توسساغ ادىلنلرنىڭ آراسىندا جافار بورقازنىڭ اوچ اۇغلى باردى. سۇنگرا اتووا حۇكۇم ادىلن ائناگلىدى نىڭ جزاسىنى اۇن پىل كۇنىست لاگىرد/اردوگاھ كار اجبارى/ اۇتورماغا چالنىشدىلار، جافارنىڭ بەپلەكى اىكى اۇغلى ائنا_احمد و ائنا_ساپارى بۇلسا «گۇنالىرى ئىوت بۇلماى» دىيىپ، بۇشادىپ غۇيرىدىلر. اۇل بىر واغىتنىڭ اۇزۇندە اۇلارنىڭ «غالپ يارانلارنى نىڭ» اىلىسىنى اىڭ يوقارى چارە-اتووا حۇكۇم اىدىلر.

بو «ايش» بۇيۇنچا جمى ۴۴ آدام ائىلنىدىر. اۇل دۇۋۆرلردە «گ.پ.نو» اۇز تۇرلارنىدىن دىنگە جانسزى يا-دا پىرۇۋكاتۇر بۇلۇپ حىزمتات اتماگە راضىلىق برىلر، نامارتانلارنى بۇشادىاردى، بو بىردە گۇرۇنگ بۇلسا انگلىس اوڭكوباسىيۇن/اشغالگر/ غۇشونلارنى بىلن داشارى يوردا گىدىن «بايرى اۇرس حم-دە انگلىس اىچالئىسى نىڭ» اۇغوللارنى بارادا بارىاردى اىترن. «گ.پ.نو» نىڭ جافار بورقازنى اىراندان/

تۈركمىنصاحرادان «اوغورلاپ الماغا» يەكە كۆزگە ھەم سىنئاننىڭ اتامنىڭىكى نەمە بىلەن دۆشۈندۈرىپ بۇلار؟
يۇغسا، اۇلاردا بو اوغوردان ھەم يىزلىك تىجرىبە باردى: تۈركمىنىستاندان غاچنپ گىدن اۇرۇمۇحاممت
و پايىقى اۇداو يۇلى بىلەن توتوپ كىتىرىپ، اۇلۇم بىلەن جىزالاندۇرىپدۇرلار. اۇل «زاندى يامان انگىلىس اىچالنىسى
چاقار بورقاز يالى «سۈۋت-شوروى غورلوشى اۋچىن حۇۋپلى ادامام دالدى. يا-دا چكىستىرنىڭ جۆنىيت
حائى الە سالجاق بۇلۇپ دن پىرنلداقلارنى ھەم بورقازنى مەسئلە دە بۇرۇرنىڭى دىنگىلدايۇر.
سۈۋت اداملارنى نىڭگ ايشلىرى نىڭگ كۆپۈسى نىڭگ اىچىپىندىن اۇرتا اسياداقى باسماچىلىق ھەركىتىنە،
اساسان، برىتان/انگىلىس امپىريالىزىمى طاراپىندىن مەچۈ بىرنىڭى ھەم-دە انگىلىس غوللوقلارنى طاراپىندىن
اۋجۇكىدىرنىڭى ھاقىنداقتى پىكىر، ارىش-ارغاچ بۇلۇپ گە چىيار. شەيلىە تىكرارلاما دۇرنى اۋۋۇشكىنلردە كۆپ
مۇنۇگرافىيىلاردا/ىلمى ماقالە لاردا، چىپىر ائىرلردە، كىنۇفېلىم لردە گۆزە ايلىيۇر. اۇرتا اسيادا رۇلوسىيا و
گراژدانلىق تىنماستىن اۇل يا-دا بەيلىە كى درجە دە دگىپ گىچىن، شۇندا «انگىلىس تىنماستىن-دا» گۆز يومامدىق
تۈركمىن عالمىلارنى نىڭگ، يازنلارنى نىڭگ اداقلارنى نىڭگ اوزىن ساناونى كىتىرىپ بۇلار. شو سىطىرلىرىڭ اوتۇرنى
ھەم اۇلارنىڭ اراسىندىن. يۇنە تۇتالىتار دۋولت ھەم، سۇسىيال سارغىندىن بىرنە يىتىپ، سىنئى تاغلىماتىدان
گىپ چىقىان ماطىلابى قادالارنىڭ تاپىنلىغىندا بۇلماقلارنى اۇلارنىڭ گۆنۇسى دال-دە، ايسىم بىدباغلىغىندىن.
«باسماچىلىق: دۇرە مگى، ماضىمۇنى، سىنماغى» ادلى كۆللىكتىف ايشىنىڭ يوقارى حۇنارلى اوتۇرلارنى نىڭگ
يالىڭىشماغىننا اۇشغاباىتادا ۱۹۷۷-ئى يىلدا نىشىر ادىلن «پاراحىچىلىقنى زامىتىنىڭ غۇراغىندا.
تۈركمىنىستاننىڭ دۋولت حۇپوسوزلىغى اۇرگانلارنى نىڭگ تارىخىندىن» دىن بىغىندىسى دۇبىلى تائىر ادندىر.
بو بىغىندى نىڭگ كۆپ ساحتىلارنى ك.گ.ب-نىڭ ايشگۇرلى تۈركمىنىستاننىڭ چكىستىرنىڭ تۇسلاپ
تاپان «تۈركمىن ازانلىغى» بۇيۇنچا توسىساغ ادىلن اداملارنىڭ گۆركىزىمە لىرنە اساسلانپ يازىپدۇرلار.
رېرسىيا/توتىبا-توتلىقلار سوزار ادىلنلرنىڭ كۆپۈسى اۇز جانىندىن غۇرقوپ يا-دا اۇلار مۇزال ھەم-دە
فېزىكى تاپىدان باسنىش دن سۇلچىلرنىڭ/بازجو/ اوغورنا گىدىپ، «باسماچىلارنىڭ باشتوتانلارنى بىلەن
ماشادىق كىسولھاناننىڭ اراغاتىشنىڭ نىڭگ باردىغىنى تۇسلادىنلار. اۇل ھامالا، ھەركىتى ياراق، پول، غىزىل
بىلەن اۋچىن ادنىمىش، اۋستە سىنە-دە تۈركمىنىستانداقتى ياشىرن ايشلەيان ائى سۈۋت غوراماننىڭ
اىچاللىق-بىنقىنچىلىقنى ايشىنى گۆنۇكىدىرىبارمىش. البتە، مونونگ اۋزى «گ.ب.نو»-چىلاننىڭ اىنى
بۇشادىاردى، غۇزغالانگىچىلار ھەركىتىنى رىھىمسىز باسنىپ ياتىرماق اوغورنا سۇولتلىرىڭ و بۇلشويكىلر
پارتىياسى نىڭگ ائىپ باران سىياساتنى اقلاياردى. «دىگىزلىرىڭ اىھەسى»، شەيلىە ھەم ھىندىستان يالى
دىگىزىياقا كۆلۇنىيىلارنى بۇلان بىيىك برىتانىيا، اۇرتا اسييا ھىچ ھىلى غىزىقلانما بىلدىرىمىدىر دىيىپ، البتە، انكاز
ادىپ بۇلماز. يۇنە بو غىزىقلانماننىڭ ھەمىرنىڭ سۇنغىق چارىھەكى نىڭگ باشلارنىدا مەس-مائىم
غۇوشاشىپدۇر. بلىكى، شۇندا انگىلىستان تۈركۆستان اىچىگىن اراالاشان اۇرسىتىنىڭ بو باغلىنچا لوقمان ھىچ
كىمە بىرمىجىدىگىنە گۆز يىتىرىدىر؟ اما اۇرسىتىدە اىكتر انقلاب نىڭگ تورماغى. گراژدانلىق/اىچىرى/
اوروشوننىڭ توتاشماغى، «انتانتا» دۋولتلىرى نىڭگ چۇزوپ گىرىمگى، بىيىك برىتانىيانىڭ اۋنگى ايشداللىرى
اچان بۇلسا گرگ؟ انالىز اتماگە اۋكدە، سۇۋوق-غانلى انگىلىسلر، تاپدان دۇشنى تىزىمىنىڭ بىرنە

اكسترميستيک بۇلشويوزمىنگ گليانديگىنى گۇرندىرلر، اول هم ادیل اوزۇندىن اوزالقي حۇكۇمت يالى، پانتشا اۇرسىتى نىنگ غئراق-چتلىرىندىكى اۇنگى كۇلۇنىيال اولكه لرى هيچ كيمه برلى دالىدى، اۇنسۇنگ انگليسلىر بو غۇلاى واغتلاردا اورتا اسيا حۇجاينى بۇلماق باراداقى بادىنحۇوا اروزولارنى يەنە-دە جايلامائى بۇلدولار. پايحاسلى، طبيغى آياولنلىق آدام و مادى رىسورسلاى/منابع/ چار يانا دركسىز دارغامغا يۇل برمدى. انگلستان «اۈز» اق ياغئزلارنى ننگى الى بىلن سۇوشمىك ايسلمه يان، تۇركمىنىستانا، آذربايجانا، اساسان، غاراياغئزلاردان دۇزلن باتالبۇنلارنى ايردى آحتىين.

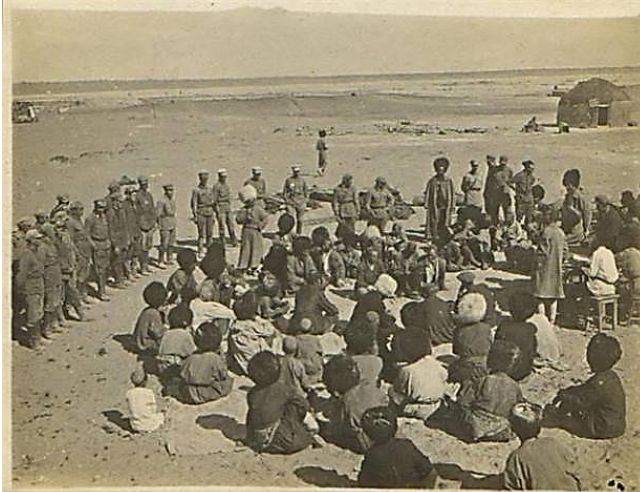
سۇوت تارىخ غىلمى تارىخى حاكىمىيىتى بىندە ساقلايانلارنىنگ گۇونۇندىن تورماق اۇچىن يارانجانلىقنى ادىپ يۇلماپ يازىاردى. تارىخچىلارنىنگ تاصىصقلاماغىننا گۇرا جۇنىيىت حان، هامالا داشارنى يورتلى يۇرىتە غوللوقلاننگ بويروغىنى آلئپ، سۇوت حاكىمىيىتىنە غارشى پىتنە تورزانمىش. دۇولت حۇوبىسوزلنىغى اۇرگانلارنى ننگى گىزلىن چشمه لرى بۇلسا، ترسىنە، جۇنىيىت حاننىنگ غىزىل غۇشون بۇلۇملىرى نىنگ هجۇملىرىنە غايتا وول حۇكۇمۇندە گىرنىدىگىنى تاصىصقلايار».²⁶

²⁶R.Esenow: «Jüneyt han-Türkmen gozgalançylarynyñ serdary»

۶- جۆنیت خان و غایغىسىز آتابايف

ت س ر خالق كومىسسارلار سووتى نىنگ باشلىغى تۇركمىنىنگ سۆوهر اوغلى غايغىسىز آتابايف عمله گلن ياغدايدان چىقالغا گۆزلىباردى. اول صىنىي گۆره شىنگ باحىيتلىرى اۆچىن بىر خالقنىنگ وكىللىرى نىنگ بىرى-بىرىنى چاپماغى نىنگ يالنگىشدىغىنا، بو بدباغىچىلنىغىنگ حر ادىپ، حسىپ ادىپ اۇنگۇنى آماغىنگ ضروردىغىنا دۆشۇنىباردى. شو ماقصات بىلن اول جۆنيت خاننىگ ياننىنا يۆزىته وكىللىر اىبرىپ، اونونگ بىلن گپلىشىكلر گچىرىباردى، اونگا آزىق كۆمگىنى-ده بىرىباردى. مىثال اۆچىن، ۱۹۲۵-نجى يىلنىگ آپرلىندە، گۆس-گۆنى غايغىسىز آتابايفىنگ گۆركىزمى بويونچا، رسپوبلىكاننىگ فوندىندان جۆنيت خانا ۲۰۰ پوت بوغداي، ۶ پوت گۆك چاي بىرلىدى. ۱۹۲۶-نجى يىلنىگ ايبولنىندا اول يەنە-ده ۵۰۰ پوت، ۱۹۲۷-نجى يىلنىگ ايبولنىندا-دا ۵۰۰ پوت بوغداي آلدى^{۲۷}.

^{۲۷} بو كۆمكلر -باسماچىلار ياردام بىزلىكده -سونگرا آتابايفىنگ توسىساغ ادىلمىگىندە هم يوق ادىلمىگىندە دىلىل بولوبدىر.

آرچيو ماترياللاى نىنگ آراسىندا غايغىسىز آتابايفىنىڭ، جۇنىت حانا يازان حاۋالارنىدا نام ساقلىنىپ قالغان بار. اينە، شولارنىڭ بىرى (اول ۱۹۲۶-نجى يىلنىڭ ۲-نجى اوكتيابىرىنىدا يازىلغىنى):

«حورماتلىق قوربانمامت سردار!

خاضىرىكى واغتلاردا داشحوۋىز اوكروغىنىدا غالتامان كۈنە لىپ، بىرىنچە اتمىشىلى اداملا اۋزباشىنا اتلىق قوراپ، غارنىپ-پوقارالارنى تالاماغا باشلايدىن. غالتامانلارنىڭ كۈبۇسى غاراماتدان غوتولماق اۋچىن اۋزۇنى سىزىنگ آدمىنگىز گۇركىزىپ، سوران اداملا جۇنىت حاننىڭ آدمىسى دىيىپ ايدىيارلارمىش، يەنە-دە خالق آراسىندا، بلكى غاندارلارنىمىز سىزدىن عارنىق الماق اۋچىن داشحوۋىزات الماغا ايرىن اداملارنىڭىزى غالتامان دىيىپ، بىرلى حۆكۈمىتلەرە عارض ادىپ، اولارنى دىنئى سىزىنگ اۋستۇنگىز كۆشگۈرمىكە..»

اونونگ اۋچىن داشحوۋىز حۆكۈمىتىرنە شەيلى ايشلار بولان واغتىدا سرە ساپ بولمىدىن دىيىپ بوپروق ادىلدى. شو حاللار بارابار سىزىنگ اۋزۇنگىزى وباران اداملارنىڭىزى او طريق (شولار بىلەن) ايشلردن غوراماق اۋچىن داشحوۋىزە هر بىر آدم ايرەنىڭىزدە، اولارا اوزالى بىلەن حۆكۈمىتلەرە بارنىپ، اۋز گىلدىكلىرىنى بىلدىمەسىنى لايىق بىلىياس، چۆنكى داشحوۋىز ياغداينىدا شىتمەسىڭىز، باشقا چارە يوق. داشحوۋىز حۆكۈمىتىرنە ھم شەيلى بوپروق ادىلدى. جۇنىت حاننىڭ اداملارنى گىلدىرىندە، تىزلىك حالدا اولارنىڭ ايشىنى بىتىرىپ گوپىرلىمىدىر دىيىپ..»

(ساغدان): ندىرباي آيتاكوۋف. ح. صاحتمىرادوف. غايغىسىز آتابايف

تۈركمىنىستان خالق كۇمىسسارلارنى نىنگ ۱۹۲۷-نجى يىلنىڭ ۱۸-نجى ايووندا قابول ادن قارارىندا اۋز ياننىدا ۲۰۰ قاوراغى ماشغلاسى بۇلان جۇنىت حاننىڭ حۇجالىغى نىنگ بىرلىشىرىلمىگى نىنگ اولى سىياسى اھمىيىتى نىنگ بۇلاندىغى اغزالىار. اۋلارنى بر-سوو بىلەن اۋچۇن ادىلىپ، آرقاين بىرلىشە چىلى دۇرلى كۆمىكر غۇبىرلىيار. شۇنونگ بىلەن باغلاندىغىلى آخوندۇفنىڭ باشتوتانلىغىندا دۇزۇلن حۆكۈمىت كۇمىسسارىسى اۋچ گىزك غاراغوما، جۇنىت حاننىڭ ياننىدا

بارئىپ، اۇلارنىڭ آسودالىقنىدا ياشاماقلارى بارادا گېلىشكىلەر گىچىرئار. شەيدىپ، غايغىسىز آتابايفىنىڭ بو آدامكارچىلىكى سىياساتى نىتىجە سىندە خان و اۇنونىڭ آتلىقلىرى نىنىڭ چارواچىلىق بىلەن مشغوللانغانى و پاراھات اۇتورماغىنى غازانلىپار.

حالىقنىڭ اركىنلىغىنى ھەم عار-نامىسىنى غۇرۇماغا بىل باغلان جۇنىت خان، بۇلشويكىرىنىڭ ادن-اتدىلىغىگە گۈز يوموپ، آسودا اۇتورنىپ بىلمەيۇر. بارئىپ ۱۹۲۵-۱۹۲۴ نى يىللاردا تۇركمىنىستاندا سۇوت حۇكۇمىتى «ملى سرحىلەر» و «ير-سوو» رىفۇرملارنى باشلاتتى. ياد و تۇركمىن حالىقى نىنىڭ داپ-دەسسىورنىنا ترس گىليۇن بو دۇزگۇندىن ناگىلە بۇلانار، تۇپار-تۇپار، غاراغوما جۇنىت خاننىڭ ياننىنا سىغىنىپارلار. خاننىڭ اۇزى-دە بو بۇلۇپ گىچىۇن سۇتملەر گۈز يوموپ اۇتورۇپ بىلمەيۇردى، اۇنونىڭ ياقىن يۇلداشلارنى احمات بگ، ياغىشى گلىدى، شالىتاي باتار و باشغالار ماھال-ماھال آياغا غالىپ، سۇوت حاكىمىيىتىنە دگىم-غاچدىم تاكتىكاسىنىدا، ضاربا اورىياردىلار.

غايغىسىز آتابايفىنىڭ تۇوكىللىك ادىپ جۇنىت خان بىلەن اراغاتناشنى ساقلاماغى، اونگا دگرلى واغىنى آزىق كۇمكىرىنى بىرمىگى حانا تاثير ادىپىدىر. اول تۇوهرەگىندىكى ۲۰۰ حوجالىق بىلەن «واس»دا اۇزۇنە مەكان توتماغا راضى بولۇپدىر. شو ماقىساتلار اۇچىن ت س س ر حالىق كومىسسار شوراى نىنىڭ ۱۹۲۷-نچى يىلنىڭ ۱۸-نچى اىيىونىدا قابول ادن قارارنىا گۇرۇ، ۱۵۰ مۇنگ مانات پول گۇبىرلىپىدىر. شول سىرىشدا نىنىڭ حاسابىنا امى دىيادان واسا كانال چكىمك، بو ىردە گۇچۇپ گىلنلەر اكىن اكر يالى ۵۰۰۰ ھكتار ىر اچماق گۈز اۇنگۇندە توتولياردى. بلىكى، بو قارار دورموشا گىچىپ، جۇنىت خان واسا دا اورناشنىپ-انئىجالان بولسا ياراغ تاشلانسا-دا تاشلانارنى. اما تۇركمىنىستان كومونىستىك (بولشويك) پارتىياسى نىنىڭ مەركىزى كىمىتە نى-نىنىڭ شول واغىتىق يولىباشچىلارنى كەجىنە توتدىلار. اناليتا-دا مەركىزى كىمىتە نى-نىنىڭ جوغاپكار سكرە تارىى حالىماتر صاھتمىرادوف^{۲۸} بو مىسئلە دە آتابايفى غاتى يازغاردى. اول آتابايفىنىڭ

^{۲۸} ح. صاھتمىرادوف پارتىيانىڭ بىر ماصلاھاتىدا آتابايف نىنگ اترك-گورگن تۇركمىنلىرى نىنىڭ ۱۹۲۵-نچى يىلداق گۇرە شىنە بىرچك ياردامىدا-دا قارشى چىقىپدىر. تۇركمىنىستاننىڭ كومونىست پارتىياسى نىنىڭ آرشيونىدە شىنلە بىر دكومىنت ساقلاپار. اترك-گورگن تۇركمىنلىرى نىنىڭ اۋز-اركىنلىك اوغرونداق گۇرۇشلىرىنە كۇمك بىرەك اۋچىن، اوزالام بىرناچە كىرەك گىنىدقابوسدا بولان سىرھىنگ سىدىماتر غۇضبىفى اول ىرە اىرمىگى پلانلاشدىرىلار، يۇنە بو اىشە ھەم بلىشويكىلەر باداق آتبارلار. آتابايف نىنگ اترك-گورگن تۇركمىنلىرىنىڭ جەمورىيىت قورماق اوغرونداق گۇرۇشىنە ياردام بىرچك بولۇشى نىنىڭ اۇنگۇنىنىڭ آلتىشى بارادا اونونىڭ اگىنىش يولداشنى حالىماتر صاھتمىرادوف، تۇركمىنىستاننىڭ كومونىستىك پارتىياسى نىنىڭ اجرائىيە كىمىتە سى نىنىڭ بىللىكىداكى ماصلاھاتىدا شىنلە سۇزلىر بىلەن چىقىش ادىپىدىر: «... (ماصلاھاتنىڭ استانىوگراممىسى) صاھتمىرادوف: اىندى آتابايف اىكىمىزنىڭ آراسىندا ق گۇرۇش حاقتىدا: بو گۇرۇشى حاضىرە دىگىچ يولداش آتابايف و اونى قولدايان يولداشلار پارتىيانىڭ لىنىياسى بىلەن گۇرۇش دىيىپ حاسلاپ گىلدىلر. بو ىرودا ناھىلى اغزاللىق باردى؟ (بىرىنجىدىن، اىكىنجىدىن، اۋچۇنچىدىن دىيىپ صاھتمىرادوف تۇركمىنىستاندا ىر-سوو رىفورملارنى/اصلاھات حاقتىدا گۇرۇنگ غوزغايار.)

«سیاسى شوواكۆرلۆك/ شىب كور/ ادیاندىگى» باراسىندا بولشویك كومونىستىك پارتىياسى نىنگى كىمىتە تى- نىنگى اورتا آسیا بیوروسىنا/ بۆلۆمىنە حابار بردى (جاسوس لىق ادیار. آگ). «صىئى دوشمانلار» بىلەن ارانى چۆپ دۆۋەن يالى اتىك. اولارنىڭ گۆن-گۆزرائى حاقدى آلادا دەرەك «سۆيىنلىرىندە سۆيىندۆرۈمك» بللىنىلدى. حۆكۆمىتىنگى جۆنىت حان بىلەن آراغاتناشنىڭى كىسىلدى. باسماچىللىق پەنە-دە يەتچىك درجەسىنە یتدى.^{۲۹}

تیزاراً جۆنىت حان بىلەن تۆركمىنىستان حۆكۆمىتى نىنگى آراسىندا قى گېلىشىكلر كىسىلدى. مونى انىمىقلى آنگان جۆنىت حان اییام ۱۹۲۷-نجى يىلنىڭى آگوست آيى نىنگى آحتىزلارنىدا اۆز قوراغىنى گۆچلەندىرىپ، باسماچىلارنىڭى مكان توتان قوبولارنى نىنگى ھەمە سىندە اۆز آداملارنى قوبىدى. اۆز اتلىلارنى ۱۲ سانى اوتىرىدا/ توبارا بۆلۆپ، اوتىراتلار باشتوتان

دوردۇنچى مىسلە: يوموتلارنىڭى گۆرگىندى غوزغالانغى- اتابايف تۆركمىن ياراغلى گۆچىلرى نىنگى كۆمگى بىلەن اولارا ياردام برىك و اولارنى بىزە بىرىكىدىرىمىك مىسلە سىنى قوبىدى. بىزى كىمىتە دە مىسلاننى باشغاچا قوبىدىق، ياغنى بىلەن انىمىگىن مىنچىلىكىدىگىنى، بو تىللى چۆزگۆدى بورزواز انىلگىنتى و كىللىرى نىنگى، (روشنىكران سىرمایە دارى و كىللىرى نىنگى)، غۇضبایف لىرىنگى، بىكى بردىف لىرىنگى ایسلە ياندىگىنى آیتىدىق، اتابايف! سىن اولارنىڭى ایدىنولۇسنى/ فىكرىنى يۆردىانگى، بىلەن اتىك بولماز، بو بىزىنگى پارتىيامىزنىڭى پرىنسىپلەر (ھىدف) پەنە قارشى، بو پىرولتارىيات دىكتاتوراسى نىنگى باھىپىللىرىنە ترىس گلىبار.

اتابايف: نام اۆچىن بىز اۆز ماھىرىيان دوغانلارنىڭى قوراغىننى چىنقىمالى دال، بىز اولارا حۆكۆمىن كۆمىك اتىملى، تۆركمىنلر ھايسىندىر بىر پىرولتار سىياسىتىنگى پىنداسى بولماي دالىدىر.

بو، اجرائىھە كىمىتە نىنگى آغۇزالارنىڭى قوائى يادىندىدنىر. بو مىسلاننى كىمىتە دە ھەم سىرادىلدى. اتابايفىنگى حزب ىنگى چىغىرنىدان چىنقىيان بو تىكلىپى قولىداپ اتابايفىنگى اۆزى ھەم- دە آيتاكوف سىس بردىلر. ھاينىپ، شوندا يىغىناغىنگى يازغىسى يۆرە دىلمىدى. اجرائىھە كىمىتە نى كۆپچۆلىك بولۇپ گچىرنىمىز سىباپى، آغزالان بولداشلارنىڭى آبرابىنى غاچىرمازلىق اۆچىن بىز بو مىسلاننى سونىڭىرا پىلنومدا قوبوبام اوتورمادىق. شول اساسدا بولداش اتابايف و آيتاكوف بىلەن غاغاتناشقىلار بوزولدى. اولار بو گۆرشىدە توبارلاپىن گۆرشى گۆردۆلر.

باشىنچى مىسلە: گۆرگىن غوزغالانغىندا ياردام برىك اۆچىن غ. اتابايف، اوزالقى افسىر سىدىمىرات غۇضبایوفى اول ىرە اىبرماگە سىنانىشىدى ھەم بو بارادا ماصلاھاتلارنىڭى اۆچىن اونى داشكىنتىد چاغىردى و تۆركمىنلرىنگى بولباشچىللىغىنى قورماق اۆچىن غۇضبایوفى گۆرگىنە اىبرماگە سىنانىشىدى. بىز غۇضبایوفىنگى اىبرىلمىگى نىنگى اۋنگۆنى آلدنىق.^{۲۹} اتابايف بىلەن جۆنىت حاننىڭى غاغاتناشنىڭى باراسىندا بىر وراغىت تۆركمىنىستاننىڭى مطبوغاتىندا، رادىو-تەلوزىيونىدە اولارنىڭى اىكىسىنى آرتىنقىماچ ياقىنلاشدىرماق اھىنگى دىوبولار. بو نادوغوردنىر. چۆنكى اولارنىڭى حىرسى نىنگى اۆز گۆرش بولۇ بار. البىتە، اولارنىڭى اىكىسىم بىر ھالقىنگى پىزىندى. اولار بىر-بىر بىلەن آراغاتناشقى ساقلاماغا مچىبور ادن زات ھەم حوت شوندا، ياغنى تۆركمىن اىلى نىنگى تاقىدىرى، ھالقىنگى انقىبال، دۆشنى گۆنى، بو مىسلە دە اتابايفىنگى حوت اۆزى، اونونىڭى باھىمىلىگى، اونونىڭى اوزاقدان گۆرۆجىلىگى اساسى رول اوبىنايار. سىبانى پارتىيانىڭى گلمىشك بولباشچىلارنى تۆركمىنلرىنگى دور موشىنادۆبۆندى ياد و بىگانە بولانى اۆچىن پىرابلنمانى دىنگە ياراغ و زورگۆچى بىلەن چۆزماگە سىنانىشىپ گلىدىلر. غايغىسىزلار بولسا مىسلان باشغاچا قارىباردىنلار. شول سىباپىن بو اىكىسى نىنگى غاغاتناشنىڭى اوزاغا چكىمدى، اتابايفىنگى بو مىسلە باباتداق تاغالىسنى باشا بارمادى.

ادىپ اۋزۈنىڭ انئامدار اداملارنى: اولى اوغلى اشى خانى، كىچى اوغلى ايگدىر خانى، شالتاي باتىرى، اننا بالانى،
آحاتى بىگى، دوردىغىلىچ خانى، نورگىلى خانى، جانا بارماغى، يازان اۋكۈزى، تىمىرالىنى (قازاقلارنىڭ سردارى)، شاقىر
بالانى (حنوالى اۋزىڭلىرىنىڭ اوتىرادى)، ظاھر بالانى (شاپاتلى اۋزىڭلىرىنىڭ اوتىرادى) قويدى. باسماچىلاردان اسلى
بۆلەگىنى بولسا حوت اۋز يانتىندا رزودە قويدى. غالىئىرسە-دە. حان پىنالاپ اوتوران ۵۰۰ حوجالغىغى، اۋى-املاگىنى
۳۰۰ دۇيا يۇكلاپ اورتا قوبونگ اويوندا چىقارنىپ گوپىردى. باشغاچا ايدىلاندا، حان بولشويىكلر بىلن بولجاق
ايغىنلى سۆۈشە تايپار بولدى.

ايكىنچى بىر طاراپدان بولسا، حوت شول واغىتنىڭ اۋزۈندە، ياغى ۱۹۲۷-نجى يىلنىڭ سىنتىيابرىندا اورتا اسيا حارىن
اوكروغى جۇنىت خاننىڭ غارشىسىنا تۈركمىنىستاندا ايكى سانى (دىمىرغازىق و گۆنورتا) قوشون توپلومىنى دۆرەتدى.
دىمىرغازىق توپلوما ۸۳-نجى و ۸۴-نجى اتلى پۇلكلار، ۱-نجى تۈركۇستان اتىچىلار پولىكوننىڭ بانالونى، ۱-نجى تۈركمىن
اتلى پولىكوننىڭ اسكادرونى، اوباسىيا/ھوا گۆپچىلىرى/ اوتىرادى، گۆنورتا توپلوما بولسا ۱-نجى تۈركمىن اتلى پولىكى
گىريادى. دىمىرغازىق توپلوم قوشونلارنى جۇنىت خاننىڭ «مىركىنى بىرمك»، گۆنورتا توپلوما بولسا باسماچىلار انزا
تسىندە اۋنگۇندىن چىقىپ يوق اتمىك تاپشۇرۇلدى. باسماچىلار غارشى سۆۈشلىرىدە تۈركمىنىستان كومونىست پارتىياسى
نىڭ مىركىزى كومىتىتى نىڭ سىكرە تارىيى حالىمىزات ساحتىمىرادوف طاراپىندىن باشتوتانلىق ادىليان دۈۈلىت سىياسى
اوپىراولنىيىسى/بۇلۇمى/ اونونگ بىرلىرداكى بۇلۇملىرى غاتناشدىلار. اولارنىڭ تاغاللاسى بىلن بو ايش تۈركمىن
دايخانلارنىدىن دۆزۈلن مە يلە تىنچىچىلر اوتىرادىلارنى ھم چىكىلدى.

۱۹۲۷-نجى يىلنىڭ ۱۹-نجى سىنتىيابرىندا جۇنىت خاننىڭ حوت اۋزى قوشونا باش بولوپ، يۇرىشە اوغرادى.
تۈركمىنىستاننىڭ چاگىرىنە سىرادىلنىدە، قارا قومدا اولى اوروش باشلاندى.

استانىبولدا تۈركۇستانلى سىياسى ايمگىرانتلار – مىصطفى چوقاي اوغلى-طاراپىندىن چاپ بۇلان «يىڭى تۈركىستان»
ژورتالى نىڭ ۱۹۲۷-نجى يىل، دىسامبىر سانىندا جۇنىت خاننىڭ ائىپ باران بو ساپارنى اورشى حاقتىندا غىزىتقىلى
ماغىلومات بىرلىشىدېرلىپىدېر:

تور كرن اينتده

مرد - توركمن عسايي : توركاندهكي سووك
 و قومايك اكل مهي روس حاكيت قارشي توركلرك
 عساياندر . توركن عساي توركانده بولشويوك
 حاكيتك تاسندن بري دوام ايتكدهدز . توركن عساي
 بوستك ايلول آينه قادر يمور ريسي (جيند خان)
 تحت اداره سنده بوليويدي . ايلول آينده ايه (جيند
 خان) سوويت حكومته صلح مهادمه سي عقد ايدرك
 سلاحلري تسليم ايتش ، سايستند وازكوب زراعتله
 اشتغال ايتك بيه بر كره چيكليندى . سوويت حكومتي
 غموي سياست ايجابه كوره ، (جيند خان) ك قيهسي
 سلاح ارقاداشلري آراسه افتراق سائق و تحريكات
 ايقده دوام ايتدى . د كنه اوركنج و منطقه ايجرا
 قيهسي ريسي اولارق اولغه (جيند) ك خدمتده
 بولوب موسوفو چقا س آزالق ايدن بري تعين
 ايتدى . د اراضى اصلاحاتى و دنياق قانوك تاپقنده
 بو د آزان و ن ن تامله استفاده ايتدى . نهايت
 بو ، سابق باصاي و چقا آزان اولان ، ريس ريكيه
 بوتون قانكسى افراديه قتل ايديش بولدى ...
 د چقا بو جانيك قائل اولارق جيند و ارقاداشلري
 كوسويوز . حالبوكه بو جانيك ، يمور - توركلري
 داخلده قرقه سائق ايجون ، باله و كوكرك كندلري
 طرفندن ، باخود د اراضى اصلاحاتى و تطبيق مناسبه
 خصوصى شخصلر طرفندن ايتاغ ايديش اولاييلر .
 بوقه من سوكرا د چقا و متفرك اقراسنى جيند
 خان و ارقاداشلري قارشى تحريك ايتك باشلامدز .
 نتيجه جيند خان بوايك بوزلى سايندن يقوب تكرار
 جولره فرار ايتدى ؛ احمد بك و عائلتي باير جيند
 اتعا ايتى .
 د چقا و خبرلر كوره (جيند خان) سوويت
 ايله عقد ايتيك مهادمه سيمي دكش ، توركانده

صايت كوستم باصاي جيند ريس سايستى دوام ايتدريس
 وانكيزلردن بايرم آتش ايتش ... [د برادوا واستوكا
 ۳۳ تشرين ماي] جيند خانك تكرار باصاي ، چتاربه
 الصاقتن سوكرا توركن عساياندى . رشكه كره مندز .
 د قزل اوزبكستان و غزه سنده سوويت حكومتك شو
 بليغي اعلان ايديشدر :
 د توركلرك (ماش حوض) ولايتده خيوهك
 يمور توركلر تندن جيند خانك قوماندا ايتيك باصاي
 جينلري جدي فعاله كيشلردز . بو جتلرله مجادله ايجون
 سوويت حكومتك توركاندهكي د اجرا قومي سي ،
 فوق الماده تدبير آلمشدر . بوتون (ماش حوض)
 منطقمى و توركستان حدودى داخلدهكي ده ميربوللر
 حربه قوميسرلكى طرفندن د خاطرلرني و جيند خان
 د قانون خارجنده ، د عه ايل ايديشدر .
 اداره عرقه اعلان ايديلن منطقه ده باصاي جينلرله
 مجادله قوميسونلري و تشكيل ايدى . بوقوميسونلرك
 وطنلرني قزبل اوردو بيه ايتكدر . بوقوميسونلرك
 طلب و تكليفلري بوتون ملكى مؤسسلك حرقا اجرا
 ايتك عبور اولدقلى مركزى حكومت طرفندن
 بليغ ايدى . بوتون ملكى ايشلري اداره ايتك ايجون
 د حرقى و افلاق قويمه ، تشكيل ايتدى . قويمه ريس
 اولارق توركن قومونيتلر تندن آخونوف نامده بري
 تعين اولوشمدر . (د قزل اوزبكستان ، د نومبر ۲۴)
 ملودره كه (ماش حوض) منطقمى نسيه اولونان
 بوارايتك سورليك عيسى اوزبكستانه تابع (خيوه)
 جوار ايدن كير . اسكى خان ادرامسى دورونده توركن -
 اوزبك نزاعلري هب و سوسله سندن ايلري كيردى .
 شمدي ده بولك و بولك حكومت بو غموني زماي كوروكه بور
 و اوزكلكى توركلره قارشى تهيج و تحريك ايدوز .
 بولك قيه سنده روسلر بون ايك مقصده نائل اولوروز :
 ۱) جيندك استيمالي و ۲) ماش حوض كنه اوركنج
 حواليسيندهكي توركلري ايجا ايدرك بورالنده روس

«ينگي توركستان» ژورنالي، استانبول، ۱۹۲۷-نجي يىلنگك دسامبر آي، ۷-نجي سان

«يومت-توركمين غوزغالانكي: توركوستاندا سونگقن و اقالارنگ اينگ مؤخومي، روس حاكمييتينه غارشى توركمينلرينغ غوزغالانگندئر. توركمينلرينغ غوزغالانكي بولشويوك حاكمييتي نينگ دوزه مگيندن بارى دووام اديب گليار. توركمين غوزغالانكي بو يىلنگك ايبول آينا چنلى يومت سردارئ جؤنيدينگ يولباشچئلئغئندا آلنئب بارئلياردئ. ايبول آينندا بولسا جؤنييت حان سووت حؤكؤمي بيلن ياراشنق باراداق ائلالاشنغا قول چكيب، ياراغلارنئ تابشئرئپ، سياستادان الك چكيب اكرانچئللق اتمك اوچين بير اؤبادا ياشايار. سووت حؤكؤمي سياستى شرطلره گورؤ حانئنگ قوومودا اشارلئ نئنگ و سؤوشيجيلري نينگ آراسئندا آغزالئق سالماق و پرؤووكاسيا اتمك ايشيني دووام اتديردى. كؤنؤرگنج رايؤنئ نئنگ اجرائيه كؤمييتي نينگ باشئلقلئغئنا، اوزال جؤنيدينگ يائئندا دوران مؤسكوا «چ.ك.»^{۳۰} (سونگراقئ ك.

۳۰. چ.ك.=كميسون ويژه G.K.

گ. ب) -سنا اچالئلق ادن بیرسی بللنیار. «یر-سو» رفورما ایشرلینده اوندان پیدالانلیدی. سونگوندا اول بۆتین ماشغالاسی بیلن بیر گیجه «نابلی» یاراغلی آداملار طاراپئندان اولدوریلیار...

«چ. ک» بو جنایاتی جونیت حانئنگ اؤستۆنه آتیار، اصلئندا بولسا بو، یوموت تۆرکمئلرئنگ آراسئندا آغزئلالئق سالماق ماقصدای بیلن، بولشویکلرئنگ اؤز ادن جنایاتئدی یادا «یر-سو» رفورماسئنا غارشئ کابیر آداملار طاراپئندان عامالا آشرئلان بولماغئ- دا آحمال.

بو واقادان سونگرا «چ. ک»، پیدای بولانلارئنگ حوسسارلارئنی جۆنیده غارشئ کۆشگۆر یار، نتیجه ده، حان بو ایکی یۆزلی سیاستدان بیزار بولوپ، غایتادان قوما چئقیار و آحات بگ هم شالئای باتئرنئنگ تۆپلارئنا قوشولیار.

«چ. ک»-نئنگ ماغلوماتئندا، جونیت حان سؤوتلر بیلن باغلاشان انلااشئغئنی بۇزان حۆکمۆنده گۆرکزیلیار هم اؤنی تۆرکمئنیستاندا حرکت ادیان باسماچئلارئنگ بولباشچئسی حۆکمۆنده انگلیسلردن یاردام آلیان ادیلیپ پرۇپاگاندا ادیلیار (بو بارادا کۆپرآک ماغلومات اۆچین: سرادینگ «پراودا واستوکا». غازیاتئ. ۱۹۲۷-نجی نیل، ۲-نجی نۇبایر سانئ)

جونیت حانئنگ غایتادان یاراغا یاپئشماغئ، تۆرکم غۆزغالانگچئلارئنی آشا روحلاندئریر.

۱۹۲۷-نجی یئلئنگ اییون آیننا چئلی تۆرکم حالقئ نئنگ غۆزغالانگ انزئگیدرلی دؤوام ادیار. بولشویکلر بیلن جونیت حانئنگ آراسئندا باغلائشئلان شرطناما اساسئندا اگر-ده حان و آنتئلارئ آسودا اؤتورسالار، سؤوت حاکیمییئ اولارا زات دیمه جک. اما بولشویکلره آسودالئق دال-د، تۆرکمئلری روحدان دؤشۆرمک، اولارئ دنزا چۆکرک ضرورئ. حاتئا ت س س ر-ینگ یولباشچئلارئ غ. آتابایف دیر، ندریبای آیتاکؤفئنگ، جۆنیت حان باراداقئ لیبرال سیاست بولشویکلره یارامایاردئ، بولشویکلر حر ادیب، حسیپ ادیب حان و اؤنونگ ایکی اؤغلونئ یوق اتمگی ایسله یاردئ.

سونگقئ واقالار بارادا داشکئنتده نشر بولیان «غزئل اؤزبگیستان» غازه تی نینگ ۲۴۲-نجی سانئندا، سؤوت حۆکۆمئ نینگ شو آشاقداقئ بیلدیریشی چاپ ادیلیپدیر:

«تۆرکمئنیستانئنگ داشحؤوض ولایاتئندا حنوانئنگ بوموت تۆرکمئلرئندن جونیت حانئنگ باشتوتانلئق ادیان باسماچئلار تۆپارئ چئللاقای گۆرنؤشده حرکت ادیب باشلادئلار. تۆپارا غارشئ گۆرهشمک اۆچین، سؤوت حۆکۆمئ نینگ تۆرکمئنیستانداقئ اجرانیه کۆمیتئ عاداتدان داشاری باغدی انغلان ادیب، بۆتین داشحؤوض رایونئنی و تۆرکمئنیستانئنگ ایچیندن گچیان دمیر یوللار حارین کۆمیسسارلئغئ طاراپئندان برک قۇرالئب، جونیت حانئ بولسا قانوندان داشاردا آدام دیییب انغلان

اديار. عاداتدان داشارئ ياغدايلار ديبيلپ انغلان ادپلن يرلرده باسماچنلار تۇپارلارنا غارشئ حارئ كۇمىسييالار دۇرهديليار. كۇمىسياننگ وظيفه سى غزئل قۇشونا ياردام اتمكدن عبارات. بۇتين يرلى ادارالار بو حارئ كۇمىسياننگ بوپروغئ آستىندا ايشلملى دپرلر...كۇمىسياننگ باشلنغننا بۇلسا تۇركمن كۇمونىستلرئندن آخونۇف بللندى.»

جۇنىت خان ايلاتدان كۇمك تسلأپ، يرناچه اوتريادئ كۇنۇرگنچ، يئلانلى، تاغتا رايون مركزلرئنه ايريار. خان اوبالاردا دايجانلارننگ قولداوننا غاراشئپدئ. اما او ديبه نى بولمادئ. غايتام، دايجان كۇبچۇليگي يرلى بولشويكلرئنگ، كومسوموللارننگ يولباشچئلنغنندا ۇز-ۇزۇنى قورايان اوتريادلار دۇزۇپ جۇنىدينگ آتللارئ بيلن سۇوشه گپرن غزئل عسگرلره كۇمك برديلر. نتيجه ده جۇنىت خانننگ ايلاتدان قولداو ايسلأپ، يرلره ايرن اوتريادلارئ انزئ-انزئنا

گۆيچلى غارشىلىنىغا دوچار بولدىلار. مىثال ۋچىن، كۆنۈرگىنىڭ يولوندا شامزات يابىنىڭ بويوندا، يىلانلىنىڭ يولوندا «كۆيۈكى»، «كتەگىلى ۋى» ۋبالارنىدا، تاغتانىڭ «حوجاكۆمىت» ۋباستىندا آتلىنىق يىرناچە گۆنە چكىدى. حاسام حوجاكۆمىتدە بولان سۆۈش غاضاپلى بولدى. ۲۹-نچى سىتىياىردان باشلاپ ۳-نچى ۋكتىياىراچىلى دووام ادن سۆۈشە، جۆنىت خاننىڭ ۋزى يولباشچىلىق ادباىر. «جان گرەكى، پىنچاق» توتلوشىغىنىدا سۆۈشچىلەر ناچە گۆزسۆزباتىرلىق اتسە لىر-دە، سامولىوتدان ياغىيان بومبالارا، پولىيوت ۋقلارنى چارە تاپىپ بىلمە يارلىر. حان يەنە-دە قارا قوما چكىلماگە مچبور بولياىر.

غزىل قوشون بۆلۈملىرى يىردن، سامولىوتلار يوقاردان انزارلاپ، «آتا قوبىنىڭ» ۋيوندا جۆنىت خاننىڭ انزىندان يتيارلىر. شو يىردە ۷-۵-نچى ۋكتىياىردا الحىچ غزىلىشىق بولوپ، باسماچىلارنىڭ اساسى گۆيچلىرى يىر بىلن يگىسان ادىلباىر. جۆنىت خاننىڭ كىچى ۋغلى اىگىدىر حان ۋپات بولياىر، بە يىلە كى ۋترىاد باشتوتانلارنىدان آحاتات بگ، آنا بالا، جانا بارماق آغز يارالانباىر. تىمىرالى نىنگ(قازاقلارنىڭ سردارى) ۋترىادام جۆنىت خاندان بۆلۈنىپ قونگرات(قاراغالباغىستان) طارابا گىدىپ، شول يىردە-دە ياراغىنى تاشلاياىر. جۆنىت حان غالان گۆيچلىرى بىلن ۋرتا قويا چكىلباىر. ۵-نچى نوبابىردا بو يىردە بولان سۆۈشىدە باسماچىلار يەنە-دە ۋودان ادىلباىن ھجۆمە علاچىستىر بولوپ غالىلارلار. بۆلشويىكلر ۋلارنى بۆس-بۆتىن دىرى-داغىن اتمك ۋچىن برك چارە گۆرۈپ گىلىپدىلر، شۇل اساسدا يىردن ۋ ۋودان غۇزغالانگىچىلارنىڭ پۇزىياسىنا ھجۆم ادىلباىر، ۋلارنىڭ ۋستۇدىن زاھرىلى گاز بۇمبالارنى آتلىيار، غوبولار زاھرىلىباىر. يازنىچى آتا نورنىف ، راحىم اسىف و بە يىلەكىلر، جۆنىت خاننىڭ بو غۇزغالانگىنى برىتان امپىريالىستلىرى نىنگ پىرۇۋوكاسىياسى!! دىيىپ حاصىتىلندىرىبارلىر.³¹

³¹ Ўзашлык ژۇرنالى we Sary domenionyň kölgeleri.

حالقى روحدان دۆشۈرمەك ماقىسادى بىلەن سۈۋەت حۆكۈمى جۈنپىت خاننىڭ ۋەلىدىكى ھاقنىدا يالان ماغلومات ياپرايدار. يۈنە استانبولدا نىشىر بۇلىان «ىنگى تۈركىستان» ژورنالنىدا بو ھابارنىڭ تۇسلامادىغى ھابار بىرلىيار:

ىنگى تۈركىستان. نىچى ىئل. ۱۹۲۷ - ۋىكتىبىر-نۇبىابىر. سان ۶-۵ (مصطفى چۇقاىنىڭ مۇخىرى)

«ھان جۈنىدى ۋىلدۆرگىنلەر دىگىن ھابار يالغاندىنر. ھىنەز ھىئا مىدانلارنىدا يۇرۇپ دور. داشھۇۋىز ولاياتى و ۋىنونىڭ تۈۋرگىنىدە باسماچىلار كۆپىدۇر. بولاردان ۋىشىراى دىگىنى ۋىلى- ۋىرالى ۋىدام ۋىكن. بۇلىشۋىكلر ۋىن ۋىلدۆرچىك بۇلغانلارنىدا، غاراھومىدا سىد ۋىشاق دىگىن تۈركىمىن باسماچىغا بالاچاغانىنى ۋىلىپ قۇشۇلۇپ، كۆپ ۋىسگر ىنغانغان ۋىكن. بوغرا سىردار، شالىتاي باتىر دىگىن قورباشىلار/باتىرلار/ مۇنگ ۋىدام ۋىكلر. نظاملى ۋىسگر بولۇپ كۆپ اورشلار قىلغانلار... جۈنپىت ھاننىڭ ھاكىم بۇلغان ىرلىرىدە سۈۋەت حۆكۈمى ۋىلا يۇقدور، بو ھابارنىڭ دۇغرىلىغىنى سۈۋەت غازىلرى ھىم يازغان...»

جۈنپىت ھاننىڭ ۋىلۇم ھابارى بولشۋىكلرنىڭ زىاننى و غۇزغالانگىچلارنىڭ پەيداسىنا ۋۇرۇلىيار. داشھۇۋىز اطرابىنىدا ۋىشىراى، سىد ۋىشاق، بوغرا سىردار، شالىتاي باتىر يالى گىچىكلر كۆپ سانلى ۋىللىلار بىلەن بۇلىشۋىكلرە غارىشى سۈۋىشە گىربارلر. داشھۇۋىز يۇموتلار و تىكە تۈركىمىلرنىدىن ىنغانان ىيگىتىلرە بۇلسا دوردىنئىرات سىردار بۇلباشچىلىق ۋىلا، غىزىل ۋىراتىدا بۇلىشۋىكلرە ۋىغر ھابارىدا اوربارلار.

بولشويكلىرىنىڭ اۆز باغلان شرطناماسىنى اۆزلىرى نىنىڭ بوزاندغىنى و قوم ده يەنەدە حالىق غوزغالانگى نىنىڭ مۇوچ
الاندىغى حاققىندا «ياش تۆركىستان» ژورنالغىدا شەيلىه ماغلومات يىرلىشىدىرىلەيدىر:

باسماچىلىق (شەھ غىرىزەدەن)
قارا قومدا دىوام ايتىپ تورغان قانئامان حرىكەتنى يىنى
باسماچىلىقى حكومت ايمىدىگەچە باسئرا آلامىشدر. ساويت حكومتى ەدر
كېشىگە 15 قادادان بوغداي يىلگىلەپ تورگەن وە روسلاردان كو-
كوللو عىسكەر توبلاب قاراتوم باسماچىلارينا نارشى بولامىشدر. بونلار
يىمەكلەرى يىتەكچە باسماچىلارغا تىلىم بولمىشلار. باسماچىلار بو كو كوللو-
لەرتىگ نورت نۇر باشلوغىنى آيتىپ؛ قانئانلارنى مرحمت ايله قابون
ايتىشلەردىر. خىبەدەن دە آئى يوز قىزىل عىسكەرنى قاراتوم باسماچىلارينا
قارشى يوللاغانلار ايكەن؛ بونلاردا باسماچىلار طرفىدان محاسەرەغا آلىنىپ
تىلىم كە مەجبور قىلىنىشلاردر. قاراتوم باسماچىلارينا توركىستانلىلاردان
بارىپ قوشولوچىلارنىڭ سانى سوڭ زىمانلار آرناسقاچا ايشىن. بونلار آرا-
سندا قازاچىلار ەم بار ايشىن. ياقىندا نەچەن ايله خىبە آراسىنداغى منازە
دىگەن يىزدە زور توقاشو بولوب، نىسجەدە بر قانچا قىزىل عىسكەرلەر
اۆلمىشلەر وە قانئانلارنى تىلىم بولمىشلاردر. باسماچىلارنىڭ فورالجهتتەن
وضىئەتلىرى اولكىگە قاراغاندا پاخشىلاشمىشدر. آرا لارندا اوتلار ياساوجى
وە مىلتقلارنى تۈزەنچى ماەر اوستالارى بارمىش. بايرام بوقا اوغلى وە
دوردى مروت اوغلى ناملى باشلوقلارنى غايت بائر وە ايتىلكلى شىخىلار
بولوب مىجاھادلارنىڭ مەجىت وە حرمتىنى قازانىشلاردر.
قىزىل اوردو نەچەن كە ياقىن يىرلەردە توبلانمىشدر.

ياش تۆركىستان ژورنالى - ۶۷- سان

«غاراغومدا دىوام ادىپ دوران باسماچىللىق حرىكتىنى حۆكۈمەت حاضىرە چىلى باسئىپ ياتىرتىپ
بىلمان گلىيار. سۈۈت حۆكۈمى تۆركمىنلردن و روسلاردان عىسگرلىگە گىيدن ەر كېشى ۱۵
غاداق بوغداي بىرجەگىنى ايدىتىپ، اۆلارنى غاراغومداق باسماچىلار قارشى گۆرەشە يۇللان
اكن. اۆلار باسماچىلار اسىر دۆشيارلر. حىنوادان ۶۰۰ سانى غىزىل عىسگرىنى غاراغومداق
باسماچىلار قارشى يوللايدىلار. اۆلاردا باسماچىلار بۇيون بۇلۇپدىلار. باسماچىلار غارشى
گۆرەشمەك اۆچىن سۇنقىغى واغتلاردا تۆركمىنىستاندان كۆپ ادام اىبىرلىيدىر... باسماچىلارنىڭ
آراسىندا اوق-ياراغ ياساينالاردا-دا بۇلۇپدىر. بايام بوقا اوغلى وە دوردى مئرات اوغلى داغى
باتىرلىق گۆركىزىپدىلر. غىزىل غۇشون تىجەن ياقىن يىردە يىغىنانىدېتىر.»

۱۹۲۸-نجى يىلنىڭ يانۋارىندا ۱-نجى تۈركمەن اتلى پولكى و بەيلە كى قوشون بۆلۈملىرى حىئا، داشحووز و چارچو اطراپلارنىدا باسماچى اوتريادلارنى رحيمسىز انزالاپ درى-داغىن ادباىرلر. شول يىلنىڭ يازىندا و تومسوندا ۲-نجى تۈركمەن اتلى پولكى طاراپىندان غىزىل آرات و غىزىل اترك اطراپلارنىدا باسماچى اوتريادلارنى هم دارغادىلپار.

آشغاباتا روس و تۈركمەن دىللىرىندە چاپ بۇلان «كراسنوۋودسكايا ايسكرا»، «تۈركمەنسايا ايسكرا» شەيلە-دە «تۈركمەنستان» گازىلىرى غىزىل غۇشوننىڭ غاراغومدا باسماچىلار بىلن آغىر سۇوشە گىرنىدىگىنى حابار بىرىدىرلر. شۇندا باسماچىلارنىڭ اۋستون اوچاردان زأهرلى گاز اتلاندىغى-دا حابار بىرلىپار. چارشىلى، داحلى، تووار و چتىل غوین لارنى نىڭ تۆمەرەگىندىكى باسماچىلارنىڭ مركزلىرى نىڭ دارغادىلاندىغىنى حابار بىرلىپ، ۱-نجى اۋكتىپاردا بۇلۇپ گچن سۇوشلردە اۋىلن لومانۇف، يانكوف، حۇبايف، اسكۇلۇف، نۇداچىن، بۇرۇوین، شەوچىڭگف و چارى مئرادوف يالى بۇلشويكلىرىڭ حارى و سىياسى كۇماندىلارنىڭ اۆلارنى گۇركىزىلىپىدىر.³²

باسماچىلار حرىكى

جوناید خان اۋغلى (مشهد مىنمەزدەن) -- ئەبەن اطرافىدا 400 اتلى باسماچىلار حرىكىدەدەرلەر. قوۋۇمىراتىفلارنى باسپ آزو-قار آلۇب كىتكەنلەر. يۇز اتلى عىسگر بونلارغا تىلىم بولغانلار. باسماچىلار بو قىزىل عىسگرلەرگە ائانامىسدان اۋزىلەرگە قوشماى اۋنلارنى بر چىتكە نەجرەتپ قورمانلار. يۇز نفر باسماچى سرخىش-گە قاچىپ اۋتكەنلەر. چارجوى تاماندا كى تۈركمەن تودەلەرى داغىلغانلار. تۈركمەننىڭ ھەر تاماندا قوزغالىش بار. ساۋىت حكومتى 18 ياشىدان 50 ياشىغا قىزىل عىسگر لىككە آماقدا اېمىش. تۈركمەن عىسگرلەرنىدىن اىكى يۇز نفر چول اطرافىغا قاچىپ اۋتكەنلەر. جوناید خان اۋغلى اندەقلى ھراتگە قايتۇپ كىلىشدر.

ياش تۈركىستان ژورنالى. ايبول ۲۰. سان

باسماچىلار حرىكى

جۇنىت خان اۋغلى(ماشات موخىرىمىزدان-حابارچىمىزدان)

تىن اطرابىندا ۴۰۰ اتلى باسماچىلار حرىكتە دىرلر. كۇۋۇمىراتىفلارنى باسنىپ اۆنقلار آلئپ گىتگىنلر. يۇز اتلى عىسگر بونلارغا تىلىم بۇلغانلار. باسماچىلار بو غىزىل عىسگرلەر

³² Türkmenka Iskra gazetisi. 16-njy oktýabr sany.

اننامازدان اۆزلىرىنه غۇشمايارلار. ساراغئىسدا، چارچوده، تۆركمىنىستاننىڭ ھەر يىرىندە غۇزغالانگ بار. سۇوت حۆكۈمىتى ۱۸ ياشىندىن ۵۰ ياشقا چىقىپلا غەزىل عىسگرلىكە ئالماقتا ايمىش. تۆركمىن عىسگرلىرىدىن ايكى يۆز ادام چۆللەرە غاچىپىتىر. جۇنىت خان اۇغلى ئاناقلى ھراتا غايدىپلا گلەمىشىدىر.»

شەيلىكە ايكىنچى قارا قوم اورىش دىيىپلا اتلاندىرئان ائدىم-بىردىملى سۆوشلرم باسماچىلارنىڭ يىنگىلمى بىلن غوتاردى، ياغى اوزاغا چكىن باسماچىللىق حركىتى بىربادا قووشادى. بىللىملى حاط «صىنئى دوشمانلارنىڭ كلە چاناغىنى پىتراماقدا» تۆركمىن مىللى قوشون بۆلۈملىرى گىنىڭدىن اولاندى. تۆركمىن عىسگرىنى باسماچىلار غارشى ۵۰-دنىم كۆپراك يۇرىشلەرە غاتناشدىرماق «باشارتدى»، سۆوشلردە كۆركىزىن ادرمىلىكى اۆچىن تۆركمىن اوفىسىرلىرىدىن و عىسگرىدىن يۆزلىرىچىسى حۆكۈمىت سىنلاغلارنىنا مىنناسىپ بولدىلار. غىسفاچا ايدىناندا، تۆركمىنىستاندا بولشوىكلىرىنىڭ صىنئى گۆرەش سىياساتى ماقصادىنا يتدى: تۆركمىن بىرى-بىرى بىلن غىزلىشىدى، خالىقنىڭ مىللى-روحى بۆتۈبلىكى چات اچدى.

بە قەرمان ضد باسماچىها.
از طرف دهقانهای آزاد

جۇنىت خاننىڭ ۱۶ يىلدىن بارى اىلكى روس پاتىشاسىنىنا، شونگا آرقا باغلاپ، اوز ايلاننى، ايراتىنام تۆركمىنلىرى الحىچ ازيپ گلن حىئا خاننىنا، سونگرا بولسا بولشوىكلىرە غارشى ئالىپ باران گۆرەشى يىنگىلىش بىلن غوتاردى. يىل-يىلدىن گۆيچلىنىان بولشوىويستىك واغىظ-نصىحات، بادىنحووا وادالار داىحانلار كۆپچۆلىكىنى آلدووا سالىدى. «ياغى گلچىگىنگ» سالىغىمىنىدا اولار «غەزىل لارنىڭ» انزىنا دۆشنىنى كم گۆرەم دىلر. جۇنىت خان اونگا دۆشۈندى. اول تالىپنىڭ ترىس گلەمى نىنگ اھلى انزاسىنى گىردىبىندە چكىپ، ۱۹۲۸-نجى يىلنىڭ ايبونىنىدا سرحىدىن ھمىشە لىك چىماگە مجبور بولدى. يۇنە اول انىگم اووالقى مە بلىپىدىن ال چكىماندى...

۷- جۇنىت خان تۆركمىنصاحرادا

«اسماننىڭدان آيئىپالان اوچار.

كۆچەلنىڭدىن اوتوموبىل گەچر.

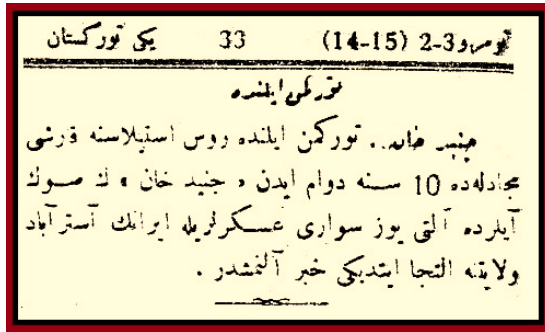
ملت يىنگ ايرانا غاچار

بوش غالارلىن يىنگ يوردى.»

آفان شاحنر- جىرگلان

۱۹۲۷-نجى يىلنىڭ اۆكتىابىرىندا جۇنىت خاننىڭ غاراغومدا بۇلشويىكلر غارشى آلنىپ باران گىنىڭ مۇچېرى گۆرەشى، اۇتونگ سۇنىڭمىن سۇوشى حاساپلانيار. شىخىم سۇلگۇنىنىڭ يۇلباشچىلنىڭغىندا ايرانداق تۆركمىنلىرى نىڭ آراسىنا اىيرىلن تۇپار، اۇل يردن حۇش حابار بىل دۇلاننىپ، جۇنىت خاننىڭ تۆركمىنصاحرا بارنىپ بىلجىكىگىنى آيدىيار. خان ۱۹۲۸-نجى يىلنىڭ ژوئن آيى نىڭ آخىرىندا ۶۰۰ سائى اتلىسى بىلن سومبار حم-دە اترک درىالارنى نىڭ چاتنىشان جۆلگە سىنداكى چات سرحت پىسى نىڭ غۇلايىندا قىر اىگىدىر اۇلوم-تاوشان قىر گچلگە سىندن ايرانا/تورکىمىنصاحرا آشنىپ، اگرى

بوغازنىڭ اۋستى بىلن نارى داغ جۆلگە سىندە، «گۆكچە» داغا آرقا برىپ مسگن توتىبار. ^{۳۳} حاننىڭ تۈركمىنصاحرا گچىندىكى باراداقى حابار اىيام ايراننىڭ، تۈركىيىنىڭ و بوسغونلار طاراپىندىن نىشىر ادىليان مطبوعاتدا چاپ ادىليبار. بو بارادا «بىنگى تۈركىستان» ژورنالنىدا شو اشفاقداق حابار چاپ ادىليپىدۇر:

جۈنىت حاننىڭ ايراننىڭ آستراباد ولايتىنا سىغىنىدىغى حاقدا
 «بىنگى تۈركىستان» ژورنالنى نىڭگ حابارى، ۱۹۲۸- نىچى يىلى. سىنتىيابر آين. ۲- نىچى يىلى. ۲-۳ سانلارنى

«جۈنىت حان. تۈركمىن ايلىندە روس استىلاسنە (باستىبالجىئىلغىنا) غارشى مچادلە سى(گۈرە شى) ۱۰ سەنە/يىلى دوام ادن جۈنىت حاننىڭ سۇنگىق ايلاردا ائلى يۈز سوارى/ائلى عسگرلرى بىلە ايراننىڭ آستراباد ولاياتىنا التجا اتدىكى/سىغىنىدىغى خىر آلتىمىشۇدۇر.»

اترك-گۈرگىن تۈركمىنلىرى، اۋز اركىنلىك اوغرونداق گۈرەشلىرىنى بارىپ ۱۹۱۶- نىچى يىلدىن باشلاپ، ۱۹۲۴- نىچى يىلدا جەمهورىت دۈزگۈنىنى قورماغىنى باشارنىدىنلار. يۈنە مركزى حۆكۈمىت تۈركمىنلىرىنىڭ بو گۈرەشى نىڭ ايراندا ياشايان بەيلەكى حالىقلارا- دا گۈرەلدە بولماغىنىدىن حواطر ادىپ، ۱۹۲۵- نىچى يىلنىڭ اوكتابرىندا تۈركمىنلىرىنىڭ گۈرەشىنى باسنىپ ياتىرىبار و يولباشچىلارنى قىلغىچىدىن گچىرىبار. يۈنە تۈركمىن پارتىزانلارنى نىڭگ شول ساندان نپس سردارنىڭ و آناڭلدى آجىنىڭ باشتوتانلىغىدىن دگىدىم- قاچىدىم اورشلار ۱۹۲۸- نىچى يىلا چىلى دوام ادىبار. حۆكۈمىت حىلە و آداو بولۇ بىلن آناڭلدى سردارى اۋلدۇردىبار. شۇندىن سۇنگرا تۈركمىن آتلى لارنى نىڭگ بىر بۆلگىنە آناڭلدى نىڭ اۋغلى چۇپان سردار

^{۳۳} آراچاكە حاننىڭ تۇپارنىتا بولان هوا هجۇمىنداكى اولوم- يىتىملىر حاقىندا سزادىنىڭ: «الىمە نىڭ ياتلامالارنى. ح. حورمالى. گرگان. فراغى نىشرياتى. ۱۳۷۷»

باشتوتانلىق اديار، اول اوز اتلارنى تۆركمىنصأحراننىڭ جۆممىشېنە، تۆركمىنىستان بىلن سرحدىقا داغلىق يىرلىرنە چكىيار. تۆركمىن يۇلباشچىلارنى جۆنىت خانى كۆمىت قاۋۇزنىڭ غايراسىندا، اكرى بۇغازدا غارشى آليارلار.

آستراباد ولاياتى نىڭى حارىن كوماندىرى سرهنگ حكىيى، جۆنىت خاننىڭ گلمگى بىلن تۆركمىنصأحراالى تۆركمىنلرنىڭ غايتادان آياغا غالماغىندان حواطرادىپ، تۆركمىنلرە حايبات آتماق ماقصادى بىلن حارىن اوچارى اۋبالارنىڭ اۋستۇندىن پىسەجىك يردىن اوچورىار، اول سۇنگرا آلدوا، مكىرە باش غۇشوپ، حۆكۆمەتە وپالى قوللوقچىلارنى تۆركمىنلردىن: مأمىت آخون جرجانى و مرجان خان يالئارلاردان پىدالانىپ، ايران حۆكۆمىتىنە بۇيۇن بۇلماغا هم ياراغلارنى برماگە انرماق اۋچىن اولارنى جۆنىيىت خاننىڭ يانئنا اىبرىار.

جۆنىت خان بىلن دوشوشنىق حاقتىندا شول واغىتنىڭ اۋزۇندە تۆركمىنلرنىڭ آندىندان ايراننىڭ مى مجلىسىندە وكىل بولان محمد آخون جرجانى يىرچىقىشنىندا شەپلە دىيىدى:

«...چىنانكە قىبالا امتحان خود را بدولت و ملت دادم و چند مرتبه اسلحه گرفته و كارهاي برجسته را انجام دادم كه يكي دو قسمت آنرا براي استحضار بسمع اوليای دولت و نمايندگان ملت مىرساند. در موقع اغتشاش و جنگ جنيد خان حسب الامر اعلىحضرت سابق، مرحوم تيمور تاش وزير ديار وقت به بنده دستور دادند برای كمك فكرى فرمانده تپ و قلع و قمع جنيد خان بدشت گرگان برويد. عرض كردم بشرط آنكه بفرمانده تپ دستور فرمائيد كه نظريات بنده هم دخيل باشد بعد قبول فرمودند و (آقای فلسفى شما هم وكيل گرگان هستيد گوش بدهيد) بفرمانده تپ هم آنطور كه لازم بود دستور دادند.

سپس موقع زمستان در هوای سرد با هزاران مشقت و زحمت زياد وارد گنبد كاوس شدم ديدم فرمانده تپ كليہ روسای ايلات را احضار کرده بتصور اينكه آنها با آدمهای جنيد كه بميان ايلات آمده مردم را غارت مى كردند همدست مى باشند ميخواستند تحت نظر بگيرند. بنده بفرمانده تپ كه جناب آقای سرتپ زاهدی بودند عرض كردم كه خوب است عوض تحت نظر گرفتن بايشان اسلحه بدهيد من خودم ضامن مى شوم كه وقتى كه اينها مسلح شدند يكتنفر از عمال و آدمهای جنيد خان باقى نماند.

ايشان هم تقاضای بنده را قبول فرمودند از آن ساعتى كه بانها اسلحه دادند ده روز طول نكشيد كه جنيد و اتباعش فرارى و بافغانستان رفتند و همين طور در دوره هشتم وكيل نبودم يك اغتشاش دردشت بعمل آمد. آقای سرهنگ حكىي كه فرمانده تپ و حكومت نظامى بودند بنده را خواسته و فرمودند كه بدون اينكه سرو صدایى بلند شود بچه وسيله بايد رفع اين اغتشاش كرد و اظهار كردم قشون كشيدين و سرو صدا بلند شدن گذشته از آنكه طولانى

میشود بعلاوه خسارت زیاد وارد میشود بایستی که بیک عده تراکمه اسلحه بدهیم، که خودشان مثل جنگ و دعوای ترکمی اشرار را تعقیب کنند که به اسرع وقت نتیجه حاصل شود.

چون ایشان هم شخص سیاستمداری بودند پیشنهاد بنده را قبول فرموده فوراً ترتیب اثر دادند. در مقابل خود بنده مخصوصاً به اسب سوار شدم برای تسلیم و نصایح اشرار در ظرف ۲۴ ساعت ۳۶ فرسخ را هر طایفه کرده و اشخاصیکه از اول بهمراهی بنده آمده بودند با آنکه اسب سوار قابلی بودند خسته شده و طاقت نیاورده بین راه ماندند سپس از محل دیگر همراهی گرفتیم این طاقت و توانائی که در آن روز از بنده ظاهر شد فقط مقاومت اسب سواری بنده بوده که از هر حیث اسب درجه اول بود بهر حال هر کجا که لازم بود رفتم و اقدامات و نصایح لازمه را کردم خلاصه ده روز طول نکشید آن اشرار قلع و قمع شدند. بعد از طرف دولت دو نفر سرهنگ برای بازرسی این پیش آمد بدشت گرگان آمدند که یکی از آنها آقای سرهنگ شاهقلی بودند و قتی که عملیات بنده را مشاهده فرمودند اظهار کردند خوب شد که شما در این دوره وکیل نبودید زیرا که اگر در تهران بودید کسی نبود که این اقدام و عملیات را بنماید.»^{۳۴}

حان جۆنیدینگ ایرانا گچمگی و ایران حۆکومتی نینگ بو اولی سۆوه شیعی نینگ ایلرکی تۆرکمنلرینگ گۆره شلرینه یتیریب بیلجک تأثیر بنده حدر اتمکلری سونگراق ینلاردا- دا تاهران مطبوعاتلندا اۆز بیاننی تاپیبدر. بیر توپار مرکزی نشرلرده جۆنیت حانی بدنیشان، دؤ (دیو، غول) ادیب گۆرکزماگه سننانشئیدرلار. مثال اۆچین «خواندنیا» دین ژورنالی نئنگ ۱۳۳۶- نچی ینلئنگ ۹- نچی شهرپور آبی ۱۰۲- نچی سانئندا، سرهنگ یکرنگیان (۱۹۲۵- نچی ینلدا تۆرکمنصأحرانی غانا چایقان افسرلردن)، جۆنیت حانا تۆهمت بارئنی آتیان ماقالاسئنی ژورنالدا چاپ اتدیریار:

^{۳۴} نطق پیش از دستور محمد آخوند گرگان. دوره ۱۴، جلسه ۱۲۷، یکشنبه ۳۰ اردیبهشت ۱۳۲۴

سرتیب یکرنگیان: تیرماه ۱۳۰۷/۲۲ June 1928

«تۆركمېنىڭ اينلغانچ جاناواری نادىپ بۇلشوبكلىرىنگ پنجه سىندن سىتېنپ اۆز طایپاسى

بیلن ایرانا سئغىندى؟

چاغئىرئىلمادىق منجماننىڭ دىمىرغازنق و گۆندۇغار حارىڭ بىرلىكلىرى بیلن دگىم-غاچدىنملى

آئتئىنقلارای، بۆتىن حوراسانى سۆكۆپ، اووغانئىستانا سغىنئىش ئىنگ باشدان گچپىر

واقالارای.

ژورنالدا جۇنىت حاننىڭ ایرانا سغىنئىش، تۆركمىنصأخرادا ياشايان تۆركمىنلىرىنگ باسماچىلىق ادندىگى، ايندى بۇلسا

اۇلارنىڭ حەپپىگى نىنگ بىرلىدىگى و... شۇنگا مىگىزئىش تۆھمىتىر و شوونىستىك سامرامالار اۆنگە سۆرؤلىيار.

ايران حۆكومتى نىنگ ياراغلارنى تاپئىشترمال دىين طالبىنى حان رد ادىپ، آلتلارای بىلن دىمىرغازنق خوراسانى آئتئىپ،

اۇوغانئىستانا باربار. آتئانگلىدى آجنىڭ ھم-دە اونونگ اۇغلى چۇيان سىردارنىڭ آتلى لارای نىنگ حاتارنىندا سۆوھىش

«ساللاج» اۇباستىندان «جنگل كلتە» اۇلمزى نىنگ اۆنگ يانئىندا (۱۹۸۶-ئىچى بىلدا) جۇنىت حاننىڭ تۆركمىنصأخرادا

باشدان گچپىر گۆنلىرى حاقددا شەپلە گۆررۇنگ برىپىدى^{۳۰}:

«حان جۇنىت اورسدىن [تۆركمىنستاندان، آگ.] چىقىپ بى تاق ياشاماغا گلىدى. خالد نى نگ

غابراسئىندا «اۆچ قوبىن نارلى» دىيا، شوندا گلىپ اوتوردى. سونگ جۇنىد حان، يولداشئى شالتالى باتار

^{۳۰} تىكىست، گپلە شىك اصولىنىدا، كاست دن يازغا گچپىرلىدى.

بیلن گۆرگن ینگ حاکیمی «سرداراجل» دییبا، [سرهنگ حکیمی] نگ یانننا باردی. من-ده باردئم. شوندا حکیمی: «یاراغلاری برینگ» دیدی. جۆنید بولسا: «بیز یاراغی بریپ، یاشا بیلیمریس، یۆنه یاراغ الیمیزده قالسا، بیز خارچا بیلن، اورس بیلن بولسون هریر بولسون، اورشمالی بولسا-دا اورشارئس» دیدی. اوند اوق-یاراغ دییسنگ بول، قورحاناسی تۆکل، اؤزۆنینگ-دا ۶۰۰-۷۰۰ اطلنسی با. او-دا بیر دؤولت. اثرشاننگ قشونی اولارننگ اؤستۆنه ایلاندى. جۆنیدینگ یولونى بوغدولا، گۆکلنگ یولونى-دا بوغدولا، کۆممت طارابئی-دا بوغدولا. مونى هیچ یانگا چنقارمادئلا. سگگیز گۆنلأپ غاباوبولدى، جۆنیدی هیچ بره قوبیرمدی. آخرئندا شاننگ قشونی غنسسائنیپ، جۆنیدینگ اؤستۆنه چنقمالی بولدى. تۆپنگلشمانه دوردولار. ارتیرکی آتئشاندان تا ایکینى-نه چنلی مونى خلاص اتدیلر [شاننگ قشونئی ینگدیله-آ.گ.].

حان جۆنید شونگ [ایراننگ-آ.گ.] مۆنگه قولای لشگرینى غزردی. بیز-دا شونگ ایچینده. بی-دا (جۆنید حان) آنناگلی بیلن کۆک-دا. بیز-ده کۆمک بریأس-دا. شو تایدا مونى [شاه قشونئی آ.گ.] لییس اتدیلر، غزردئلا.

شاننگ دارغان قشونئندان یاراغ آلقاق بولانئمزدا جۆنید دیدی: «بیراوقا-دا ال دگیرمانگ، آطا-دا ال دگیرمانگ، منگ اؤزۆمده یاراغ-دا بول، هرئامه ایسله سنگیز من-ده بار، شونگا ال دگیرمانگ» دیدی. شو وقت شی مأمت آحون ارته سی باردی جۆنیدینگ یانننا. دوردی قتلچ حان بار، قاراض کاندی، یاشولی آداملا. شونی بیلمه دیم، نادپ الدادی، یوغسام جۆنید اوندان قورقیان زادی یوق- یاسسن جۆنید اوغانا طاراپ یولا دۆشدى. آنناگلی اونگا کۆمک اتمانه ۱۰-۱۵ اطلی بردی، من-ده بار، اوغانا یولا دۆشدۆک. ۲۰ گۆن یول یۆرأپ، اوغانا اشدیق. بیزی اۆچ ای ساقلائی. حززت-سنیلاخ اتدی. یه نه ایران سرحدینه گیردیك، ایندی بیزینگ غایغمئز یوق، بیز نامه یا اؤلی، یا اؤلدۆرملی، باشغا گۆررۆنگ یوق، ماصلاحتلاشئلغی-دا. شو بیلن بیز «آلتئنا» [آلتئن توقماق. آ.گ.] گلدیک.»

حان جۆنیدینگ ایران قشونی بیلن چاقئشئقلاری حاقئندا ایرانلی افسر سرهنگ یکرنگیان شه یله یاتالاملاری یازئب غالدئرئیدئر:

«تیرماه ۱۳۰۷ شمسی

خان جنید با چهارصد نفر از نزدیکان خود به طور ناگهانی به طرف چات حرکت کرد تا از مرز حرکت کرده به ایران بیاید. مأموران شوروی که اغفال شده بودند نتوانستند او را تعقیب کنند فقط طیارات روس خط سیر آنها را تعقیب و هنگام عبور از مرز چندین بمب به سر آنها ریخت که در اثر این بمباران یکی از زنها و چند نفر دیگر از نزدیکان خان کشته شدند. این روز شنبه دوم تیر [۱۳۰۷] و پنجم محرم ۱۳۴۷ بود.

سرتیپ زاهدی فرمانده تیپ شمال مطلب را به تهران تلگراف و کسب تکلیف نمود. در همین روز است که جانپردی خان هم با جمعیت خود از خاک روسیه [تؤرکمنیستان] به ایران تجاوز و در حدود مراوه تپه مهمان ترکمانان می شود که سرتیپ امان الله میرزا جهانبانی هم مراتب را به تهران منعکس و کسب تکلیف می نماید.

هنوز شاه فقید تصمیم اتخاذ نکرده که سفیر شوروی ضمن یادداشتی می گوید «دوستدار حق مطالب و تسلیم جنید مثل یک نفر جانی مقصر جنائی برای خود را محفوظ میدارم.»

از تهران به لشکر شرق و تیپ شمال دستور داده می شود از این پناهندگان باید طبق خوی و روش ایرانی پذیرایی شود مشروط بر آنکه اسلحه خود را تسلیم نموده و در مرز هم ساکن نشوند. آنها را به داخل خاک ایران کوچ دهید که بهانه ای به روسها داده نشود.

از جمله همراهان خان ۱۵ پسر بزرگ او بودند که همه روزه در رکاب پدر سوار شده به شکار و سوار خوبی می پرداختند.

در این ضمن سفیر روس مجدداً یادداشت مؤکدی به وزارت خارجه [ایران] می فرستد و متذکر می شود که پشت مرزهای ما یک عده از دشمنان روسیه مسلح و هر روز ما را تهدید می کنند. طبق بند ۶ پیمان ۱۹۲۱ یا آنها را تسلیم ما کنید، یا اجازه بدهید ارتش سرخ در خاک ایران آنها را تعقیب کند یا اقلاً خودتان به خلع سلاح آنها بپردازید. چون اطلاع پیدا کرده بودند که این کاروان بدون اینکه یک قبضه تفنگ خود را بدهند وارد خاک ایران شده اعلیحضرت فقید گاه در طول مدت سلطنتش ضمن بی اعتنائی به تقاضای بی مورد همسایگان، مخصوصاً روس و انگلیس میل هم نداشت مرتکب تخلفات بین المللی شده، گزک به دست آنها بدهد. بعلاوه طوایف ترکمن ایران کلیه خلع سلاح شده اند. وجود این عده مسلح فسادی برپا خواهد کرد و تحت عنوان اینکه ترکمنها ممکن است به تهیه سلاح اقدام کنند. بنابراین به فرمانده لشکر دستور مؤکد صادر می شود که دوران مهمانی سپری شد، اینک به محض اطلاع دهید که در ظرف ۴۸ ساعت یا اسلحه خود را تحویل یا به روسیه معاودت نمایند. ضمناً گفته نماند که ترکمن ها ورود خان جنید را مغتنم شمرده تحت عنوان دید و بازدید مرتب به دور او جمع میشدند و بر مقام و ریاست دینی و خانی، او را صاحب کشف و کرامات دانسته و عارف معنوی برایش قائل بودند. به همین مناسبت در همان ملاقاتهای اولیه مریدان فدایی از تراکمه ایران پیدا کرد که بعد همین مریدان معنوی نقش مهمی را برای نجات خان از بیلیات و عبور از سرتاسر خراسان بازی کردند.

سومین زد و خورد جنیدخان و اغفال اردوی دولتی

اوایل اسفند ۱۳۰۷ سرهنگ حکیمی اردویی مرکب از سوار و پیاده و توپخانه که از گیلان و خراسان کمک گرفته بود، تشکیل داد و به طور پنهانی از دید کارون جنید به سوی نارلی داغ عزیمت می کند. پس از استقرار واحدها و محاصره اردوگاه دشمن، سحرگاهان روز یکشنبه پنجم اسفند (رمضان ۴۷) ناگهان آتش توپخانه روی سرپرده خان و اوبه های اردوی دشمن، درست روی چادرها منفجر میشود. پیاده نظام توپخانه و مسلسل به جلو میروند. گرچه هوا تاریک و ماه شب دشت و دمن را روشن کرده فقط دقایقی که ماه زیر ابر می شود ظلمت همه جا را فرا میگیرد. پس از اجرای آتش آتی به پا ساخته بود از پشت تپه ها با شمشیرهای آخته به طرف چادرها حمله میزنند.

هوا که روشن میشود. سرهنگ حکیمی با دوربین میدان کارزار را از نظر می گذرانند و با کمال تعجب میبینند که سواره ها پیاده شده لگام به دست استران هستند. عجیب آیا تمام افراد دشمن نابود شده اند؟ در این حین افسر سواری به تاخت خود را بفروماندهی رسانده و می گوید تلفات دشمن جز چند بز گر و گاو و اشتر پا شکسته که بر اثر بمباران گلوله های مسلسل و پیاده نظام نابود شدنند، جنبنده ای در چادرها و سرپرده خان دیده نمیشود و این چادرها اغلب

کاغذی و با چوب و علف سرپا نگاه داشته شده. یک زن جوان به چشم میخورد که با خنجر کشته شده و کسی به او آسیبی نرسانده ولی رد پای چهارپایان نشان می دهد که همان دیشب که اردو متوقف شده و خیلی هم مراقبت بودند تا خود اردو آگاه نشود با مهارت کامل بدون سروصدا به طرف کوهستان گوکلان یعنی منطقه خراسان رهسپار شده اند. سربازان پیاده ها، سواره ها را مسخره میکنند، سواره نظام توپچی ها را استهزا مینمایند که عالی تیراندختید، کله جنیدخان را با گلوله از بدنش جدا کردید. سربازان مسلسل چی ها را شتمت میدهند که واقعاً تیراندازی شبانه شما خوب بود از چشم شتر زدید....

بیچاره سرهنگ حکیمی با لب و لوجه آویزان تلگرافی به لشکر خراسان می کند که بگیرید یارو را که حالا نوبت شماسست و جریان را به مرکز گزارش میدهد. بر اثر این پیشآمد فرمانده پادگان منفصل ولی سرهنگ، حاجیعلی خان با یک سواران زبده نفرت هنگ لایموت مأموریت پیدا میکند که جنیدخان را در خاک خراسان هم تعقیب و با مأموران لشکر شرق اشتراک مساعی نمایند.

به قدری دایره اطلاعات خان جنید خوب کار میکرد که همه را مات و مهیوت ساخته بود. از ساعتی که سرهنگ حکیمی تصمیم به سرکوبی او میگردد از تمام جریانات از گردان پیاده و سواره ای که از شرق و توپخانه هایی که از گیلان به گنبد آمده حتی از ساعت حرکت و توقفگاههای ستونهای اعزامی آگاه بود. ترکمن هایی که به دیدن او رفته بودند چنان مجذوبش شده که اینک جان نثارش میکنند. خط رجعت خود را قبلاً تعیین کرد. وسایل سنگین خود را پیشاپیش ولی شبانه دور از دید مأموران نظامی فرستاده اینک همه چیز مهیاست و اردوی خان باید حرکت کند

جنیدخان خاک ترکمن را وداع کرد و سربازان را به حال خود گذاشت و با سرعت عجیبی در لابلای کوههای سونگی داغی از دیده ها مخفی شد

خان جنید برای آخرین دفعه با یک گشتی هفت نفری سوار در نیازآباد برخورد کرده و پس از یک رزم شدید که افراد را سرگرم می کنند، تمام قافله و احشام خود را به آن طرف خاک افغانستان رسانده و سپس خود و چندین نفر همراهانش با جاگذاردن دو کشته و وارد ساختن سه چهار نفر تلفات و مجروح به گشتی استوار ایران پس از ۲۸۰ روز عملیات خاک ایران را ترک میکنند. او به قدری عجیب بود که هنوز داستان جنید خان (غول صحرا) بین افسران و درجه داران آن زمان ورد زبان ها است. و بر اثر این عدم موفقیت عده ای از افسران تنبیه شدند. از جمله سرهنگی حبیب الله قادری سالها در همان درجه متوقف ماند.

۸- جۇنىت خاننىڭ اوغاننىستانداق دورموشى!

جۇنىيت خان ئۇنلارچا ئاتلارنى تىلىم دۆيەلى كرونى بىلن ئۇغاننىستانا گىچيار. غاراشنىلشنى يالى، ئۇنونگ انزىننا بىرنآچە مۇنگ يۇموت-تۆركمىن ماشغالاسى دۆشۆپ گىدىپىدەر. ئۇلار ئۇنى ئۆز تىرە-تايپالارنى نىنگ خانى، داىحانلارنىڭ غۇراغىننا چىققان خاقىقى خان حاساپلاماقلارنى دۇوام اتدىرىياردىلەر.

ئۇغاننىستاندا جۇنىيت خانائىراندان باشقا غارادىلار. يۇغسام بو يورتدا تۆركمىنىڭ سانى ئازدى. هرات نىڭ شۇل واغىتقى حاكىبى عبدالرحىم، خان جۇنىدە هراتنىڭ گۇنبارتارنىدا- ۲۵ كىلومىتر ئاراللىقىدا يىلشيان كىفترخان ئۇباستىدا كان توماغا روغىصات بىرأر. سۇوت- شوروى حۆكۆمىتى جۇنىيت خاننا حۇواندارلىق ادن ئۇوغان حاكىمىيىتىلرئە ايغىتلى پۇتسىت/اعتراض بىلدىرىيأر، ئۇنونگ گۇنچىلرئى ئۇغاننىستاننىڭ حاص جۇمىشىنە/ايچىرى بىلرئە چكىمىنى تاللاپ اديار. دىيىمك، خاننىڭ گۇنچىلرى اپ-اسلى بۇلۇپ، ئۇلار شوروى حۆكۆمىتىنى حۇوسالا دۆشۆرىپىدەر. ئۇوغان حۆكۆمىتى شوروى نىڭ باسنىشى اساستىدا عبدالرحىم خاندىن، حوت ئۇلارنىڭ- روسلارنىڭ- بىلدىرىيأن تاللاپلارنى بىرنە يىتىرگىنى سۇراپىدەر، جۇنىيت خاننىڭ ئۆزۇنى بۇلسا كابلە يۇللاماغىنى سارغاپىدەر. يۇنە عبدالرحىم، آراسسا پايحاسلى ئادام بۇلانسۇڭ، ئۆز باشلىقلارنى نىڭكى چىچ بىر گۆركىمەسىنى بىرنە يىتىرماندىر، اول، داشارى ايشلر مىنىستىرلىگىنە: «جۇنىيت خان چىلى قانۇن بۇزۇملارنى يۇل بىرمەدى» دىيىپ، تلگراف ارقالى جۇغاپ بىرىپىدەر.

جۇنىيت خان يورتىدىن چىقىپ غايدانسۇڭ ھم غاراغومداق گۆرەش كۆشماىندىر. غۇزغالانگچىلار حۆكۆمىت غۇشونلارنى غارشىللىق گۆركىمىلرئى دۇوام اتدىرىپىدەرلەر. سۇوت- شوروى حاكىمىيىتى ئادام گۇبى، ياراغ، تىكىكا بىلن دىنگە بىر باسماچىلارنىڭ دۆشلىگەلرئى دال، ايسىم غۇزغالانگچىلارنى غۇلدايان مالدارلارنىڭ غۇشلارنى-دا بۇمبالايار. اوچارلارنى نىڭكى غىدىقلىق اتمىگىنە غارامازدان، سووت حۆكۆمىتى اوزاق واغىتلاپ غۇزغالانگچىلار حركىتىنى باسنىپ ياتىزىپ بىلمەيأر.

۱۹۲۹-ئىلى يىللىق ايبون/ژوئىن ئىلى نىڭكى ئۇرتاسىدا سرحىدىڭكى ئىگىرىسنىدىن گلن ئاتلار توپارنى يوردونگ اىچىندىكى غۇزغالانگچىلار حركىتلرئى يايىبانگلاتىدەرنىپ اوغرايار. شۇل يىللىڭكى ۱۵-ئىلى ايبوننىدا جۇنىيت خاننىڭ ئۇغلى اشى خاننىڭ بۇلباشچىللىغىدا ۷۰۰ يىگىت تۆركمىنىستاننىڭ سرحىدىن گىچىپ، اق-رابات سرحىتى نىڭكى ئۆستۆنە ھىچۇم اديارلەر، يۇنە سۇوشىدە كۆپ يىتىگىلەر سزوار بۇلۇپ، انزا چىكىلىيأرلەر.

بلىكى-دە، مونونگ ئۆزى اتنىشنى ارقالى رازودكا/جاسوسى گىچىرمىكى، چۇنكى، اشى خان سۇنگرا-دا سرحىدىن بىرنآچە گىزك گىچىپ، تۆركمىنىستانا چونگ آرالاشىپ، تىرە-تايپا سردارلارنى، بىرلى بايارلار، روحانلار بىلن دوشوشىپىدەر. ۱۹۳۱-ئىلى يىللىڭكى ماى اىنىدا اشى خاننىڭ، حۇرزم يايلاستىدا، غاراغومنىڭ دىمىرغازىغىدا، داشحۇوض اطراپلارنى كلىپ-گىتىمكى حاص اھمىيىتى دىر. اول بو بىردە ئۆز اتاسى نىڭكى تابىشترماغى بىلن، بىرلى قورباشى احمات بگ بىلن دوشوشىيار. ئۇنى جۇنىيت خاننىڭ انغىتبارى بىلن خان دىيىپ انغلان اديار.

بو ساپار اشى خاننىڭ سۇنۇقىن گىلىپ-گىدىشى بۇلماي. اۇل شۇندا واطاندىن يۇزدن غۇوراق دۆبە دن عبارات كرونى، سىكيز سانى آراسسا تۇخوملى تۇركمن آتلارىنى، حر بىرى دۇرت كىلوگرام بۇلان ۴۵ كۆمۇش توققاسىنى، ايكى حالتا كۆمۇش شايلارى و پوللارى، كۆپ ماتا-مارلاغى، حالتى حم-دە يۆزە غۇلاي دۆرلى قىسىملى و سىستىمى تۇپىنگى آلىپ گىدايۇر.

بلشويك چكىستلىرى/امنىتى لرى- جۇنىيىت حانى اۇغاننىستاندا-دا اۆز گۇنۇنە غۇبمادىلار، اۇنى سرحتىن انزىنا گىچماگە، تۇركمىنىستانا دۇلانماغا ايتىرچك بۇلۇپ، چىر-چىتىر ياپىشىدىلار، اۇلارنىڭ ماقىصادى يوردا اۋورۇلن بادىنا اۇنى توتۇپ، غۇزغالانگچىلار حركىتى نىڭ گۇرنۇكلى لىدىرىدىن بىلى-كۆللى دننماقئى.

«چ.ك.» نىڭ اگىتلىرىدىن/مأمورلىرىدىن، گىلىپ- چىقىنىشى ارمنى بۇلان، اۋزى دە سونگرا، ۱۹۳۷-ئىچى يىلدا استالىن نىڭ غاىبىتىنا اوچراپ فرانسە دە يوق ادېلن گىئورگى سرگى بويۇچ آقابكوف، تۇركمىنلەر غارشى ادن جنابتلارى، انورپاشانىڭ يوق ادېلمى بىلن باغلى و تۇركمىنىستاندىن، اوغاننىستانا گىچن بوسغونلارنى انزىنا گىتىرمك اۋچىن ادن ايشلىرى دوغروسىندا پارىسە سىغىنان ماحالى يازان ياتلاماسىندا³⁶ شەيە ماغىلومات برىيدىر:

Georges Agabekov (original family name Arutyunov; [1] Russian: Георгий Сергеевич Агабеков, transliteration Grigorii Sergeevich Agabekov) (1896–1937) was a Soviet Red Army soldier, Chekist, OGPU agent, and Chief of OGPU Eastern Section (1928–1929). He was the first senior OGPU officer to defect to the West (1930); his revelatory books led to massive arrests of Soviet intelligence assets across the Near East and Central Asia. Murdered by NKVD assassins in 1937.

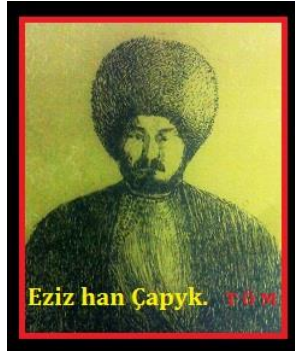
« اوغاننىستانا سىغىنان تۇركمىنلرنىڭ ياغدايىنى اۋورنىك اۋچىن آمى درىدادان گىچىپ، يۇرىتە اىلچى حۇكۇمۇندە كابلە باردىم. بو دۆولتدە ناچە مۇنگ تۇركوستاننى بوسغون ماشغالاسى، شول ساندان مۇنگلەرچە حوجالىق تۇركمن بوسغونى برلىشىيدىر. تۇركمىنلرنىڭ سانى ۳۰ مۇنگدن آشىاردى. من تۇركمىنلر بىلن دوشوشۇپ، اولارنى انزىلارنى دۇلانماغا چاغرتىپ، دۇلانۇپ بارانلار بولسا هېچ حىلى آزار برىلمىگى بىلن انئاندىردىم. شول واغىتنىڭ اۋزۇندە تۇركمىنىستاننىڭ «گ. پ. ئو» (سونگرا ق. ك. گ. ب) اداراسى نىڭ باشلىقى «بىلىسكى» يە حاط يۇللاپ، غايدىپ بارانلارنى قاۋى غارشى آلماغىنى خواھش اتدىم. مسكو، تۇركمن خانلارنى نىڭ دۇلانۇپ بارماغىنى ايسلمە يۇردى، سىبابى اولارنىڭ يەنە-دە غوزغالانگ تۈروزماغىنىدىن حواطر ادىيۇر. شوروى اولارنىڭ دىنگە يوق ادېلمىگىنى ماقىصات ادىنيۇردى. هوواننىڭ قاۋى لاشماغى بىلن بوسغونلارنىڭ اىلكىنىچى تۇپارى آمى درىدادان آشۇپ، تۇركمىنىستانا بارىار. اما بىلىسكى نامارتلىق ادىپ، اۋورلىپ بارانلارنى رحىمسىزلىك بىلن توتۇپ، مال-غارالارنى اللرىدىن آليار. بوسغونلار يەنە اووغاننىستانا دۇلانۇپ، گلن باتلارنى بولسا: - آصلا روسلار انئانمانگ آداملار- دىيىپ جار چكىارلر... مىنىڭ مىسىيام/مأمورىيىتم بولسا شووسىز تاماملاندى.»

³⁶ Agabekowyni ýatlamalary. Lomaten gazetini neşirinden. Parij 1938

اووغانیستانا گچن واغتلارنندا جۆنیت خان ۶۶ یاشندا اکن. یرلی حاکمیتلر خان و اونونگ یانندا اقلاری اووغانیستاننگ واطانداشلیغنا قابول ادیب، ۱۹۳۶- نجی ییلیننگ ۲۷- نجی آپریلینده/ ۷ ئور ۱۳۱۵- ده اولارا واطانداشلق دکومنتینی قاوشتریلار.

اووغانیستاندا جۆنیت خانایرین واطانداشلق تذکره سی (شهادتنامایی)

جۇنىت خان بىلەن باغلانئىشئىقلىقنى اىل اراسىندا كۆپ گۆررۆنگلەر حم باتالاملار ساقلاىنىپ غالىپدئىر.

اىل اراسىندا قى گۆررۆنگە گوزا، اووغانىستاندا يۇرن واغى عزیز خان، تۆركۆستاندا قى تزارىزىمه غارشى غوزغالانگچىللىق حركىتى نىنگ يۇلباشچىسى جۇنىت خان بىلەن اىلكىنچى گزك دوشوشىپدئىر. جۇنىت خان حم اووغانىستاندا عزیز خان يالى روس پاتىشاسى نىنگ غوللوچىلارنى نىنگ انزارلاماغنندان گىزلىنىپ يۇرن كان.

حالىق اراسىندا شەيله رۇوايات بار... عزیز حاقدا ۇزالام كۆپ اشىدىپ يۇرن جۇنىت خان اۇنى اىلكىنچى گزك گۆرنده، اۇنگا گۆونۇندا قىنى يانگىزىنىپ شەيله دىيىنىمىش: «سردار، سنىنگ ناخىلى غۇوى ياراغنىگ بار اكن! دۇنۇنگام غۇوى كن! تلىگىنىگ حاسام اجاب اكن!» عزیز خان اۇنۇنگ نامە دىيىچك بۇلىانننا دۇشۇنىپدئىر، يۇنه سسىنى چىقارماندئىر. سۇنگقن گزك دوشوشانلارنىدا تىجن لى سردار- عزیز خان- جۇنىت خاننىگ يانننا سۇوغاتلى گلىپدئىر. اۇل اۇزۇنىنگ انگلىس ماوزىرىنى- هفت تىر- حم قازاك كارابىنىنى- تىنگ- حم غنىسغانمىندئىر، اگىنىدا قى عاغار چاكمه نىنى حم غنىسغانمىندئىر. حنوا حانى حم بىرگىدار بۇلۇپ غالماندئىر. اۇل حم عزیز حانا كۆمۆش اوبانلى يۇموت اتنى بىرپىدئىر. «تلىگىنىگ -دۇزمدىنگ اۇدىان؟ — دىيىپ، جۇنىت خان مۇنىسۇران بۇلانمىش — يا-دا دۇشۇنمه دىنگى؟ تلىگىنىگ مانگا بەيله كى زاتلارنىنگدان حاس غۇوى ياراياردى!» — تلىك اۇزۇمىنگى، حان اقا — دىيىپ، عزیز خان غابا تلىگىنى مانگلايننا سۇشۇرىپ جۇغاپ بىرنمىش. — اۇل مىنىگ كلالمىنگ بزه گى. تلىگىنى بىرسم، ارتىر سن مىنىگ كلالامى دىلارسىنگ. كلالامى بۇلسا دىنگ تلىگىم بىلە بىلە الىپ بىلرسىنگ...»

جۇنىت خان چىنپاراق مورتونىنگ آستىندان چالاجا گۆلۆمسىراىمىش: «بو تىجنلى سردار بىلەن اۇيۇن ادر يالى دال، اۇل سىناغدان كىمسىز گىچدى.»

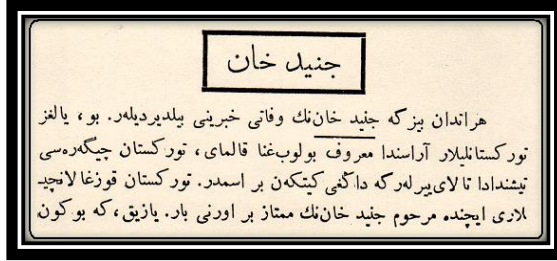
يەنە- دە آيتماقلا رننا گۇرأ مشهور «چووال باغشى» مختومقلى غارلى، حاننىنگ حالان باغشىسى بۇلوپدئر. جۇنىت حان، باغشىنى منداما غۇلداپ گلبىدئر. ايرانا آشماقچى بۇلندا اۇنى اۇزى بىلن آلئپ گىتمكى يۇره گىنه دۇوؤپدئر. يۇنه كآبئر سبأپلره گۇرأ بو ايش عامالا آشماندئر.

ساغدان: باغشى مختومقلى غارلى و اۇنونگ غنجاچىسى ساپار بكى

اىلكىنچى تۇركمن پولونى چنقاران جۇنىت حان بولوپدئر. حنوادان تۇركمنصأحراننىنگ حازار ياقا اۇمچالى اۇباسىنا سىغىنان مشهور روحانى ايشان پىرى بىلن ۱۹۸۵-نجى يىلدا گۇررۇنگدش بۇلامدا، جۇنىت حاننىنگ يۇپك ماتا باسىلان يۇرىته پولوننىنگ باردىغىنى آيتدى.

۱۰- جۇنىت خاننىڭ ارادان چىنماغى، ادن سۇنقىى وصىيىتى

ياش تۇركۇستان ژورنالئ، اييول-اۆگوست، ۱۹۳۷، ۹۲-۹۳ سانئ

«ھراتدان يېزگە جۇنىت خاننىڭ وفاتى ھابارنى بىلدىرىدلىر. بو، يالنگىز تۇركۇستانلار آراسىندا مشھور بۇلمان، تۇركۇستان چاڭلىرىدىن ھاس اوزاقلارا ياپران بىر ات دىر. تۇركۇستان غۇزغالانچىلارئ نىنگ آراسىندا مرحوم جۇنىت خاننىڭ يۇرىتە اۇرنئ بار.»

ھر بىر تۇركىمن، آپراتنىنام، ياشىنىنگ سۇنگوندا، اۇز نصىبە سىيىنگ آتا-بابالارئ نىنگ جايلاان تۇپراغىنا چىكىگىنى آرزوولايار. اۇل دۇنيادىن اۆتمىزىدىن اۇنگ دپە سىندە اۇز يوردونىنگ آسمانىنى گۇرسە، مآھرىبان اۇجاغى نىنگ تۇسسە سىيىنگ انىنى آلسا، راضى بۇلۇپ گىدىيار. اگر انقبالىنگ اۇينى تۇركىمنى كىسى تۇپراغا دۇشۇرسە، بو كۇيسگە ھاسام آرنلى بۇليار، اۇنونگ عامالا آشماغى اۇچىن اۇل دۇنيا مالئىدىن گچماگە تاييار. جۇنىت خاننىڭ ياشىدىن ھم شەيلە قىسمات اينىپدى. گۇرۇنگ برىشلىرىنە گۇرأ، اۇل اۇلۇم ياسىغاندا ياتىرقا، اۇغوللارنى شەيلە وصىت ادىپدىر:

—مى دۇغدوق اۇيامزىنگ ياننىداق كراماتلى انىمامنت آتاننىڭ جايلاان غۇنامچىلغىنىدا يرلانگ. مونونگ يىنگىل دۇشمىچىگىنى بىليان... يۇنە مونونگ اۇچىن مىنىڭ جىسدىمىنگ آغرامىنا بارابار غىزىل برىملى بۇلسا-دا، غنىغانمانگ، برىنگ... بۇلشويكلر مى انە تۇپراغىمىزدا جايلاماغا روغىصات برسە لىر بۇليار. راضىلاشماسالار. مىنىڭ جىسدىمى آمى دريا اتىپ غۇبىرىنگ... ھاتدا مىنىڭ بدىيى بووان سوو دۇغدوق كىنارلارنىمىز چايقانسا-دا راضى بۇلارنى، اۇ دۇنيادى راحات ياتارنى.

يازىچى راحىم اسن اوفىنگ آزالىق رادىوسىنا برى ماغىلوماتىنا گۇرأ جۇنىت خاننىڭ جىسدى گىزىلىكىدە داشھووضوا آشزىلىپ، «انزىمقىشىر ھان» غۇنومچىلغىنىدا جايلانئىدىر. (آزالىق رادىوسى: جۇنىت ھانا باغنىشلانان «بىر تۇركىمن، بىر انقبالى گپلە شىگى»)

مأليم بولشونا گۇرأ جۇنيت حاننگ اولئ اوغلى اشى حاننگ «تايچا»، «عالم سردار» و «سؤير» ديين اوغوللارئ بولوبدئر. اولاردان تايچا سونگرا ايرانا گچيپ، شول يرده هم آرادان چئقئيدئر. تايچادان ۴ اوغول قالئيدئر. عالم بيلن سؤير هراتدا قالئيدئرلار.

۱۱- جۆنیت خانننگ گۆرهشی نینگ تائیری دووام ادیاری:

تۆركمېستانداقې گۆرهشلىرىنگ مۇچ آماغى و غانلى آرآلششار

۱۹۲۹-نجى يىلدا زورلوق آستىندا كچىرىلىان اوچدان توتما كوللكتىيور ساسىيانننگ/قالحوز قورلوشنى/ باشلانماقې بىلن يەنە-دە ياراغا ياپنشانلارننگ سانى كۆپلىار. اۇنگكى باسماقې توپارلارنى ننگ اۆستۆنە تازە توپارلار قوشولدى. مىثال اۆچىن. دىنگە بىر داشحووض اطرابىندا شالتاى باتىرننگ (كۆنۆرگىچ. يىلانلى. قونگرات اطراپلارنىدا). احمات بگىنگ. يازان اۆكۆزىنگ (ايكىسى هم تاغتادا). اوزاز بالاننگ (يىلانلى دا) توپارلارنى بىلن بىر حاتاردا قوللى بالاننگ (كۆنۆرگىچ. يىلانلى. قونگرات دا). ياغمىز حوجاننگ (كۆنۆرگىچ دە). بالتا شىخىنگ (داشحووض. يىلانلى اۆزىلكرى نىنگ توپارنى). قونگورباى قوجانوفنگ (قونگرات. يىلانلى اۆزىلكرى نىنگ توپارنى). قىلچ باى جوماثرادوفنگ و ماديار بالانگ (كۆنۆرگىچ. قونگرات. حوجا اىلى تۆركمىلىرى نىنگ و قاراغالىقلارننگ غارنىشق توپارلارنى پەيدا بولدى.

باسماقې توپارلارنى ننگ اولى بىرىكمەسىنە ايندى شالتاى باتىر باشتوتالنىق ادياردى. اصلا. اىل آراسىندا ايدىنلىشنىا كۆرأ. جۆنیت حان سرحتدن كچىك بولاندا شالتاى باتىر «غارا كلانى توغالايماسالار آدان دۆشمەرىن» دىيىپ اونگا قاسام ادىيدىر^{۳۷}. شونونگ اۆچىمن اونونگ قوشوننىا بەيلە كى يرلردا كى باسماقې توپارلارنى ننگ وكىللىرى-دە كلىپ كىيىدىرى. شالتاى باتىر كرى تۆوره كىندە حرىك ادیان باسماقچانلارننگ سردارى قىلچ مرگن آرقالى جۆنیت حان بىلنم آراغاتاشنىق ساقلايدارى.

۱۹۲۹-نجى يىلننگ ۵-۷-نجى ماينىندا اوغانىستانننگ هرات شأخرىندە «باچ ساقاو» ننگ. جۆنیت خانننگ. اوزالقى بوچارا امىرى سىدعالم خانننگ حم-دە انگلىس افىسرلىرى نىنگ غاتناشماغىندا ماصلاحات بولوپ كچدى. ماصلاحاتدا شوروى حۆكۆمتىنە غارشى گۆرهشيان باسماقچانلار كۆمك برمك اۆچىن ۳ سانى توپار دۆردىليار. شولارننگ ايكىسى تۆركمىستانا. ياغنى چارجولى دۆولت سردارننگ ۷۵ اتلىسى كرى-چارجو. اشى خانننگ. مامتانلى خانننگ ۱۳۰ اتلىسى اىلكى تىجن. سونگرا داشحووضا اىبرىلدى. سونگقې يىللاردا حم اشى خانننگ. كرىم خانننگ (بلوچ لارننگ توپارنى). اىراندان/تۆركمىنصحرادان/ دوردىقلىچ خانننگ (جۆنیت خانننگ اوزالقى سردارلارنىدان)^{۳۸}. حاملزات كۆرگىلى نىنگ و بەيلەكىلرىنگ توپارلارنى بىرناچه كزك سرحتدن كچىپ تابىشترغى برچاى ادىيدىرلىر.

^{۳۷} شالتاى باتىر ۱۹۲۹-نجى يىلننگ ۱۵-نجى ژانویه آينىدا گۆكلنلرىنگ اوباسىندا قى آتلىشقىدا يارالاننىپ. سونگرا شول يارادان آزادان چىقىپتىر.

^{۳۸} دوردى قلىچىننگ سونگقې اقبالى حاقىندا سردارىنگ قوشماچا بۆلومىنە.

شالتای باتر اولنسونگ باسماچنلار احمات بگ یولباشچنلئق ادیار. ایندی تایپا-تیر آلامانلار ی-دا ملتی بویونچا دأل-ده، تریتوریاسی/یاشایان یرلری/ بویونچا یرلشن اولی باسماچی توپارلاری عمل گلیار. ۱۹۳۱-نجی ییلدا تۆرکمینیستاندا شهله تریتوریال بیرلشمه لرینگ ۳-سی، یاغنی تجن، غازانجیق-کراسنوودسک/شاقادام، داشحووض توپارلاری باردی. اولار اؤز آرالاریندا قارا قومونگ مرکزی قویولاری آرقالی آراغاتناشئق ساقلا یاردی. باسماچنلارینگ تجن توپاریندا بأحدردن لی مئراتلی حاننگ، اورازگلدی نینگ، غازانجیق-کراسنوودسک توپاریندا غاراحان چاغئل ننگ، تاغانغلنچ مأممدینگ، داشحووض توپاریندا یازان اؤکۆزینگ، دوردی موللاننگ، آنانجان بالاننگ و بهله کی سردارلارینگ آتللاری رایون مرکز لرینه، اوبالارا دؤکۆلپ دۆرلی سووت-شوروی ادارالارنی اوتلایاردنلار. قولجوزلارینگ مالئی سؤرۆپ، «کاپترلاردان» اؤچ آلیاردنلار. چاروا ایلاتن ننگ آراسندا یقغئنجئلئق حاسام گۆیچلی بولدی. چاروادان پارتییا، سووت-شورا، کومسومول ایشکارلری نینگ/یاش کومونیست لر، آکتیولرینگ یۆزلرچسی باسماچنلار طاراپیندان اۆلدۆرلیدی. کاپرلرده بولسا باسماچنلار حالئص آتیپاچست حرکت ادیب باشلادی. مثال اؤچین، اؤز باسماچی حۆکۆمتینی دۆردیپ، تجن اطراپ لارنی سوران اورازگلدی نینگ غولاییندان گچپ بیلن بولاندنر.

باسماچنلار قارشئ حرکتنه گچیریلن یاراغلن تورکمن توپاری

تۆرکمینیستانننگ کومونیست (بولشویک) پارتیاسی ننگ مرکزی کومیتته تی و تۆرکمینیستان س س ر حالق کومیسسارلار شوراسی قارقوما، یاغنی باسماچنلار غارشئ حاربئ-سیاسی اکسپدیسییا/جزایرچی توپار ایبرمگی قارار اتدی. دۆزۆمینه پارتیانننگ بیرینیجی سکره تارئی یا. ا. پوپوک، ت س س ر حالق کومیسسارلار شوراسی ننگ باشلغئی غایغئسئر آتابیف، اورتا آسیا حاربئ اوکروغئ ننگ/ناحیه/ حاربئ کوماندریری ن. دبنکف بولان، مرکزی اوپراتیو/عملیات توپارینگ قرارگاهی دۆردیلدی. قرارگاه، اییام ۵۰۰۰ -غولای آتلئق اؤزۆنده جملیان باسماچی توپارنی غئرئپ، سونگونا چنقماغئنگ پلانئق دۆزدی.

تۆركمېنىستاننىڭ كومونىست پارتىيىسى نىڭ بىرىنچى سكرەتارى
ياقوپ أبراموويچ پوپوك

۱۹۳۱-ئى يىلنىڭ سىنتىيا بىر ئىنڭ باشلىنىدا قارا قومدا يەنە دە-دە اوروش باشلانار. غىزىل قوشون بۆلۈملىرى بىر واغتنىڭ اۇزۇنىدە كراسنوودسكى دن، قىزىل اربات، تىن، مارى، حىنوا و داشحووض دان باسماچىلارغا غارشى ھىجۇمە كىچىلر. ۸-ئى اىراتىن تۇركمىن اتلى بىرىگاداسى نىڭ، بە يەلە كى قوشون بۆلۈملىرى نىڭ عىسكىرى حارىي اوجارلارنىڭ كۆمىگى بىلن بارى-يوغى ۱۰ كۆنۇنگ اىچىنىدە باسماچى توپارلارنى درى-داغىن ادىلر. اۇنگدە-سونىدا بولمادىق غىرغىنچىلىق بولىار. باسماچىلار-۱ باسماچىلار، يۇنە اولارنى پىلانلن حۆكمۇندە قوملى اوبالار-دا غان يووتدىرتىلار. شە يەلە كىچ ائقبالىلى اوبالاردان «دەلە بابا» بىلن «كەلەتە قونگورى» آلئىپ كۆرە يلىنىڭ.

"دهله" (غازانجیق) یوموتلاری نئنگ قیرغینچیلیغی

(۱۴ سېتامبر ۱۹۳۱)

روس بولشویک گنرالی

Semyon Michalowich Budýonni

"دهله نینگ ایچیندن گچیان چایدان آقان غان اۆچ گونلأپ قورامادی،

دهله ده هلاک بولانلار ۲-۱۰ مونگدن كۆپ بولماسا، آز بولمالی دال."

(بیرباشولی نینگ یاتلاماسیندان)

"آرسلان کمین حانجار آلدی انه لر

غانا تشنه کاپیرلاری غنردنلار

دانه - دانه حۆنچى یالی دۆزۆلپ

اودلی اوقا پاک گۆسۆنی گردیلر."

(تورکمنصأحرالی شاهیربای محمد چندری)

دهله- بوقارقوم جونبیشینده یرلشیان تورکمن اوباسی، اول حاضیرکی بالقان ولایاتی نینگ چاگینده، قازانجیق

اطرابیندان چن بیلن ۲۵۰ کیلومتر دمیرقازنقدا یرلشیار. سونگقى دؤورده قازانجیق اطرابی نینگ آدی نینگ اؤیتگه

دیلیپ، "برکت" اطرابی دیلیانی- دا یادلایلینگ.

دهله قیرقینچیلیغی بارادا اوزالقى شوروی زامانیندا- دا، حاضیرکی قاراشسیرلیق ینلاریندا هم اونچاقلی أنیق

ماغلوماتلاریوق، دهله تراگه دییاسی، قیرقینچیلیغی دینگه حالقینگ اؤز حاقیداسیندا یاشایار.

۱۹۸۹- نچى يىلدا بالقان ولاياتى نىنگ برلى قازاتىندا/ روزناماسىندا دەلە قىرغىنچىلىغى حاقىندا ايكى صاحىپادان عبارت ماغلومات بىرلىيدى. بو مقاله لار تولىمىندا ولاياتىنگ دورى اوبالارىندا ياشايان اداملار بو واقعا بارادا گۆرن- اشيدىن ماغلوماتلارنى بيان ادبىدېرلر. البته، خالقىنگ تارىخىنا قان بىلن يازىلان تراگه دىيىنى دولى انىقلاماق اوچىن بو قازىت ماتىرياللىرى يترلىك دالدېر. اما، قىنانساق- دا، شوندىن سونگ نه رسى ماغلومات مركزىندە، نه- دە كۆپچولىكلە يىن حابار بىرىش سىرىشىدە لىرىندە يىكە بىر دەلە قىرغىنچىلىغى دال، اىسم "پل خاتون"، "كىلته قونگور" قىرغىنچىلىغى بارادا هم كلام آغىز گورىنگ آغزالمادى.

استالىن طاراپىندان گرازدانلىق اورشونى نىنگ (جنگ هاى داخلى) قهرمانى دىين آدا ايه بولان ژنرال "سميون مىخايلىوويچ بوديونى" يۇرتە بو يوروق بىلن تور كىمىستانا اىبرىلىار. استالىن نىنگ بو يوروغىندا "اول برداكى باسماچىلارى دولى يوق اتمك دىين گۆركزمە" بولويدير. اوزال قىزىل قشونىنگ افسرلىرى "كوبىيشف" و "فروزه" بىلن بوتىن تور كىم توبراغىنى قانا چايقان بوديونى، اشغاباتداق قىزىل قشون بىرلىكلىرىندە- دە بولباشچىلىق ادبىدېر و تور كىمىستانىنگ بولباشچىلارى آتابايف، آيتاكوف و صاحتمېرادوف نىگ ماقصات ادنىيان مىلى حرىكلرىندە بۇوت دۇره دىپ گلىپدېر. ايندى بولسا بو جلاد افسره تازه وظيفه تافىشېرىلىار. اول بولسا دەلە بوموتلارنى قىرماق.

"اوزبوى" نىنگ دىمىرقازىغىندا بىرلىشيان دەلە اوباسىندا قىرغىنچىلىق ۱۹۳۱- نچى يىلنىنگ ۱۴- نچى سىنتىابرىندا اير سآحر بىلن باشلانار. دەلە دە بلىشويكلىرىنگ اولى قىرغىنچىلىق اىجكىدىكى اۇنگۇندىن بىلىنىار و بو تۇوه ركده بىرلىشيان دۇرت سانى اوبانگ اداملارى بو يره بىنغانىار. چونكى بو يره ۱۰۰۰- دن قاوراق ادامى آذىق- سولوق بىلن اوچىن اتماگە ممكىنچىلىك باردى. دەلە اوباسىنا بىنغان حالق، ادىل گۆكدېه قالاسىندا ق واقعا يالى، ايكى طاراپىنى دىنگلاپ، آجال بىلن يوزبە- يوز بولمىلىدىغىنا گۆز يىترىپ بىنغانىار.

بلىشويكلىرىنگ سونگقى رسى ماغلوماتلارىندا دەلەداكى كۆپچۆلىكلە يىن قىرغىنچىلىق اساسى سىباى، بو واقعدان ايكى آى اوزال قازانچىغىنگ قايراسىندا گۆكدېه، "قوبمات" سىپىلرىندە قىزىل قشونىنگ اولى آترىدادى نىنگ/ توبارى نىنگ باسماچىلار طاراپىندان كول- په يىكون ادبىلمگى دىيىلىپ گۆركزىلىار. دوغوردانام، ۱۹۳۱- نچى يىلنىنگ اورتالارىندا، داشكىنتىن گىتېرىلن يۇرتە اىچرى ايشلر قوللوقى نىنگ آترىدادى نىنگ قاراقومىنگ گونىاتار كۆنچىندە درى- داغىن ادىلنىلگى آيدىلىار. شول داشكىنتىن گىتېرىلن آترىدادىنگ عارىنى الماق اوچىن، ساويت حاكمىتى اۇزگۇنۇنى زوردان دولاپ اوتوران دەلە اوباسىنا بۇتىن بىر اطلى قشون بۇلومىنى سۇرىار.

شول گون ياغى ۱۹۳۱- نچى يىلنىنگ ۱۴- نچى سىنتىابرى دىيىسنگ ائىسى گون بولىار. اوبانىنگ اورتاراسىندا قوبى نىنگ باشىنا جملە نى مرگن بىگىتلىر، قىزىل قشونىنگ هجوميىنى گونورتانا چىلى سىرىپكىدىرمگىنگ حۇتداسىندىن گلىارلر. اما، اۇيلانه قولاي، گون قىزىپ، بىتچك درجه سىنه بىتېپ، اداملار آغزى ياپىلان قوبلارى آچىپ سوو الماغا مجبور بولىارلار. اينه، شول پورصاتدا قىزىلار (بلىشويكلىر) هم بىردىن، هم هوادان بىچاره آدملىرىنگ اوستونه رحىمسىز هجومه كچىارلر.

یوقاردان آیلا نیپ دوران آیروپلاندان پلیموت/ مسلسل بیلن یرداکیلیری اوقا توتیارلار. آنیقلامادیق ماغلوماتلارا گورۇ، بیرگونده بویرده بیر مونگدن ایکی مونگه چنلی آدم قیریلیبیدیر دیلیپ چاق ادیلیار. دهله قیرغینچیلیغینا قاتناشانلار بولسا « دهله نینگ ایچیندن گچیان چایدان آقان غان اۆچ گونلۇپ قورامادی»- دیپ، یادلاپدیرلار. دییمک، دهله ده هلاک بولانلار آیدیلیشیندان ۱-۲ مونگدن کۆپ بولمسا، آزیومالی دال.

۱۴- سنتیابرداقی قیرغینچیلیقدان قیریلان قیریلیار، قیرغیندان دیری قالانلار داش- تۆوه رگه قاچیار. برلی حالق انجمه گونلۇپ قومونگ ایچینده ایچماگه سوو تاپمان، حورلانیپ، گیزله نیپ گزبار. دهله ده و قولیاداقی ایلات گورونیان یرلرده دیری قالانلاری آنگتاپ، آیروپلان و قیزیل قشونینگ عسگرلری ایکی گونلۇپ آیلا نیپدیرلار.

سایوت سایوزی دۆورینده دهله، کلته قونگور واقعالاری بارادا هیچ زات آیدیلمانلیغی، اصلیندا آیدیلماقادیغی کۆره حاصا! یونه، تورکمینیستانینگ قاراشسیزلیغا چیقان سونگام بو واقعالار بارادا آنیق تاریخی ماغلوماتلارینگ حالقا یایرادیلمایلانلیغی دییسنگ قیناندیریی. چونکی، اوبالاردیر، اطراپلاردا بو واقعالی گۆره ن- بیلن آداملارینگ هنیز دیریگا یادلانلارینی کۆیچولیکه یتیرمک، تاریخ اوچین یازیب آلیپ قالماق ضروردیر. یوغسام بولماندا، حالق ایچینده آیدیلیان گوررینگلره گورۇ، دهله داک و کلته قونگورداقی قیزیل قشونینگ هوادان هجوم ادن آیروپلانلارینینگ ایکسی هم برلی سۆوشجنگلر طاراپیندان اورولپ قاجیریلیبدر. دهله ده اولانیلان آیروپلان ۱۹۳۴- نجی یلدا، حاضیریکی آحال ولایاتی نینگ باخردن اطرابی نینگ Kelete اوپاسی نینگ دنگینده، گونورتا طاراپدا داغلیق جولگه ده باش اتارلارینگ کۆمگی بیلن اورلیپ یتقیلیبدر. بنبه کی، کلته قونگوردا اولانیلان آیروپلان هم، دوشاق دمیریول دورالغاسی نینگ ایلسیندکی داغلیق جولگانینگ باشلانیا بلندلیکیرینده برلی مرگنلر طاراپیندان اورلیپ قاجیریلیبدر. آیدیشلارینا گورۇ، بو حاربی اوچارلارینگ ایکسی نینگ هم پارچالارینی تاپماق حاضیرممکین. برلی ایلاتینگ ایچینده اولارینگ حاضیریکی چاشیب یاتان یرینی بیلیانلر هم بار.

شو دۆورده بلشویک گنزالی Budyonni- نینگ بویروغی بیلن دهله نینگ هم کلته قونگورینگ اوستونده برلی ایلاتینگ قارشیسینا اولانیلان آجال یاراغی بولان حاربی اوچارلارینگ اورلیپ یتقیلماغی، نأحاق دۆکولن غانینگ برده باتمایانلیغینی یئنه بیرگزک ثبوت ادیار. اۆتوپ- گچنلرینگ آیدیشی یالی، نأحاق غان دۆکوپ، عادالاتسیزلیق ادیب، اونونگ جزاسیندان سیبجاق آدم یوق. یۆنه، آداملارینگ اۆز الیندکی ممکینچیلیگینی، تاریخی واقعالار، اوند- دا حالقینگ تاریخینا غان بیلن یازیلان واقعالار حاقدا حاقیقاندان دولی آیدیلماغینی ایسله یارسینگ.

۱۹۳۰- نجی یللاردا استالین ینگ جادلانیندان قاچیب، تورکمئصحرا سیغنان تورکمینیستانینگ گۆره شجنگ اوغلی، مغاریفچی آرازمحمد وفایف- ده دهلی قیرقینچیلیغی حاقیندا (آراز ابن وفا لاقامی بیلن) اولی گۆورملی بیر قوشغی قوشوبدیر. مرحوم ادیباتچی نورمحمد عاشورپورینگ برن ماغلوماتینا گورۇ "ملا جاجیک" آدی بیلن تانیلان وفایف ینگ

بو قوشغوسىنى توركىمىنصحىرالى باغشىلار ايدىم اديپ ايدىدېرلار. بو قوشغى ۹۰- نچى يىلدا اشغاباتادا چاپ بولان "ياشلىق" ژورناليندا هم نشىر اديلېدېرشوندان كاپىر سىطىرلر:

"كۆپ يىگىت قازا بولوپ، اعلا، شېھىدېر اول اولن،
توبولوپ آلغىر كىمىن اول حاق مرادېر آط سالان
حاجى آرازدېر سانگا يولداش، آط سالىپ كافرىنقان
شەبلە يولداشلار بىلن هم بولسون آلله يارىنگىز.

اول چاغىل ادلى قويى دولدى شېھىدلر قانىنا
كوللى انسان انگرە شىپ، يىنغاندى "دونگرا" يانىنا
آتىلان گوللە لرىنگ هېچ كىم يىتىشمز سانينا
بالاسىندان آيرىلانلار، بولسون آلله يارىنگىز.

بومبا پاتلاپ، چانگ توتوپ، قويدى بىيک بىرزلزله
مايا- كۆشك بوزلاشىپ، آسمانا چىقدى ولوله
مألە شىپ اولاق- قوزى عارىشا يىتىدىر غولغولا
توبلار گۆوسىن گرلر، بولسون آلله يارىنگىز.

.....

بالاسىندان آيرىلان آغلار، آرازىن وفا
"ملتىم" دىيپ دالاشىپ من، چكىشم جبروجفا
اول واطاندىن آيرا دوشدوم، گۆرمە دىم ذوق و صفا
اى مسلمان توركىمن أهلى، بولسون آلله يارىنگىز."

«يېرىندە» دىن تىنچ تاراپىدا- تاقىمىنن ۱۰۰ كىلومېتىرلىك يىرلىش كىلتە قونگورداق غارغىنچىلىقىدا ۵۶ ئادام شەھىد بولۇپتىن. خاھىر شولاردىن ۵۰-سى نىنگ اتلارنى ئىنقىلاندىلى. اينە اولار: آقاگلىدى، آقانى، آمانصاھت، حووا، آلتى قوشا، آتاقوش و اونىنگ آيالى انناگوزل، آتاشارق و اوغلى سىدىنفس، آتاقال و اوغوللارنى جبار بىلن سۆيەگ، پىرلى، حۈولى، آتابردى دوردى و اوغوللارنى نارلى بىلن قول، اسن آمان، نازارمىرات، قورت، تاي، اوراز، بگلى، گلىدىمىرات، وپا، وەللىنگ، خار، ولبىگ و اوغلى غاپبار، غارلى اوزىن، غارا بايرام، گلىدى خان، قورت، گۆيچ، سىدىنفس، دانگ آتار، قورت، كىچىك قول و اوغلى نورمامىت، مامىت، بابا، سىدىلى، آندانوردى، تاپىل اويا، اوراز، آتا، اوروس قولاق، عثمان موللا، حوممات، چارنى، حىندىر، ايه بردى، ياغدى، قوبونچى، ياغدى تاپىل، يازمىرات، اسن آمان و اونىنگ اينىسى سوپى.»

۱۹۳۱-نجى يىلدا قارا قومدا قوپان قىياماتىدا سونگام «باسماچىلار» دولى «آمانا كىلمەدى». ايىام ۱۹۳۲-نجى يىلنىنگ آخىرلىرىدا تۈركمىنىستاندا ھىرىسىندە اورتاچا ۲۵-۲۰ اتلىسى بولان ۲۸-سانى باسماچى توپارلارنى حىركىت ادبايدى. ۱۹۳۳-نجى يىلنىنگ اورتالارنى چىلى اولارام دارغادىلىدى. يۈنە شوندا-دا اينىگ سونگى باسماچا چىلى «غارىپ غوتارماقلىق» بولشويكلىرە باشارتىمادى. اولارنىنگ كاپىر غالانلارنى سونگ-سونگلارام تا ۱۹۳۶-۱۹۳۵-نجى يىللاردا چىلى كۆرەشى دووام اتىدىردىلر. چۈنكى، حالقىنىگ بىر بۆلگىنىدە «كاپىرلارنىنگ» ظولوم زىننچىزىنى غارماغا، اركىن ھوادان دم آلماغا ائىتمىلىشى چاكسىز گۆيچلۈدى.

تۈركمىنىنگ غانادى بۇلان اتلى تۇپراغى، بۇلشويكلىر بو ياغداى كىتىردىلر، ياغنى اولار تۈركمىنلرنىنگ آتا مۆنىگىندىم حۇواطر ادن بۇمالى.
(Dasoguz. 1932 National Geographic Magazin)

39 «Yash kommunist» gazetisi. 12.12.1991, «Kelete gohur» gyrgynçylygy makalasy.

«تۆركمن آزادلىقى» قوراماسى؛ ۱۹۳۷-۱۹۳۸-نجى يىللارداق غرغىنچىلىقلار

غرغىنچىلىقلار باحانا تۇسلانبار!

Stalin NKWDniň başlygy N.I. Ýezhow bilen
ÇK, GPU, NKWD-niň 20 ýyllygy. 20 dekabir 1937
(Encyklopedia of SSSR and the Sowet Union. Cambridge)

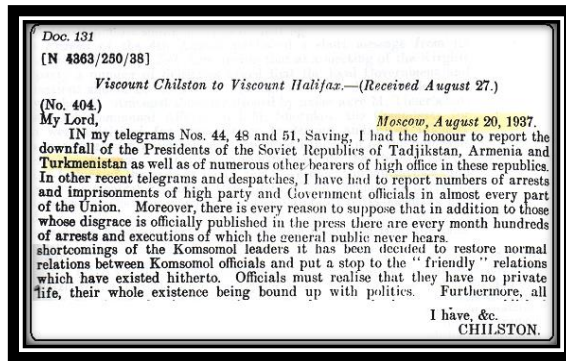
۱۹۳۷-نجى يىلنىڭ تومى... حر ماشغالاننىڭ ايچىندە «حالق دوشمانلارنى» گۈزلىياردى. اولارنىڭ تازە-تازە توپارلارنى نىڭ «اۋستى اچىلىياردى». ادام كۈپلىچ گىجە لىرنە «اولاننىپ»، مازالى اووولنىپ-دۋوۋلنىدىن سونگ گۈزكزمە سود/محكمە ادلىياردى. محكمە ۴-۵ مینوتدان اوزاغا چكمزدى. ينجىلىپ جاننىدان بىزار ادىلن بىچارە بىرناچه سوراغ برىليار: «سن انگىلسلرنىڭ ايچ آلىسنى يا بولماسا تروسكى نىڭ طاراپدارى» ... «حوووا» دىيسە بولان. اۋنگۈندىن تاييار ادىلن كارار مالىم ادىلر: اتمانى يا-دا ۱۰-۱۵ يىل توسساغ اتملى.

غاباحات ىرى: پروپاگاندا سىرىشدهلرى شو بولىان زاتلارنى لىنىچىلىك ايدەيالارنىڭ، سوسىيالىزىمى دابارالانماغى نىڭ اولى يىڭىشى دىيىپ دۋشۈندىرياردى. اخلى گارتلر «سود/محكمە پروسسىلرى نىڭ» گىدىشى، چت يورت اىچاللىلارنى نىڭ و تروتسكى نىڭ «غوبىروفلارنى نىڭ» پاش ادلىيشى باراداق ماغلوماتلاردان دولودى. يىغى-يىغىندان يىغىنماقلار، مېتىنگلر گچىريلياردى. اونگا غاتناشيانلار «ازغىن كۈپكلىرىنىڭ» تومشوغىنى نىڭ اوورادىلماغىنى طالاب ادىلر.

سود/محکمه ۳-لیکلر اساسندا آلتنپ بارئیلاردی. اونگا کومونیست پارتیادان، ایچری ایشلر کومیسسارلنغندان و رسپوبلیکانننگ پروکوری / قاضیسی گیریدیر.

غایغنسز آتابایف توتولاندان بیرناچه گۆن سونگ تۆرکمینیستانننگ پره زیدنتی ندیربای آیتاکوف. اونونگ اورونباساری قوریان صاحتوف، رسپوبلیکانننگ یازنجنلار بیرلیشیگی نینگ باشلغی اوراز تاچ ناظاروف «گۆرۆم-جۆرۆم» ادیلیار. اوتکیابر این ننگ باشندا پارتییانننگ بیرینیجی سکره تارئ آناموحاممدوف توتولیار. اونونگ یرینه «چوبین» به لکنیار.

بریتانیانننگ مسکوداقی ایلیجی حاناسئ ننگ لندنه یوللان تلگرامساندا تۆرکمینیستانننگ پره زیدنتی نینگ و رسپوبلیکانننگ یوقاری درجه لی رسی لری نینگ یوق ادیلندگی هم-ده بیر توباریولباشچنلارئ ننگ و کومسومول یولباشچنلارئ ننگ ایشدن چلتشدیریلندگیی حابار بریلیدیر.⁴⁰

Doc. 131

Viscount Chilston to Viscount Halifax. – (Received August 27.)

My Lord,
1937

Moscow, August 20,

In my telegrams Nos. 44, 48 and 51, SAVING, I had honour to report the downfall of the presidents of the Soviet Republics of Tadjikstan, Armenia and Turkmenistan as well as numerous other bearers of high office in these republics. In other recent telegrams an

⁴⁰ British Documents On Forgien Affairs (1917-1939) Part II. Wol.14 University Publications of America. S. 184

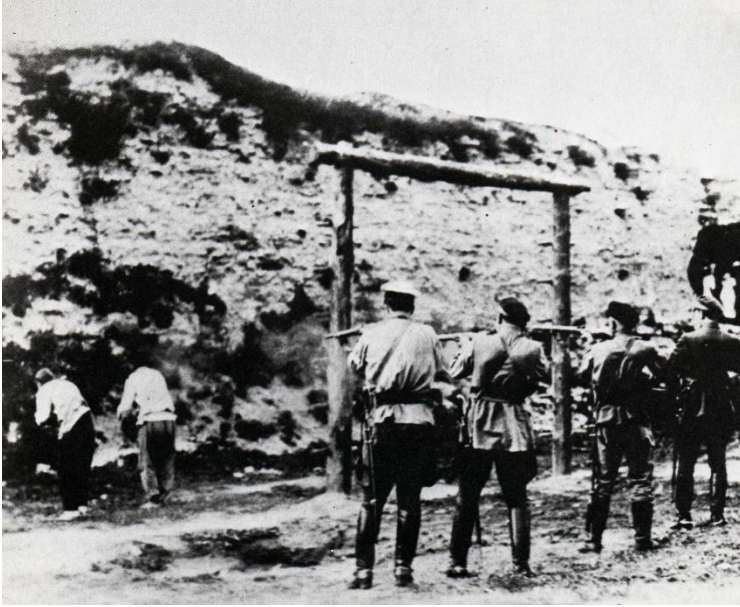
despatches, I had to report numbers of arrests an imprisonment of high party and Government officials in almost every part of the Union...

Shortcoming of the Komsomol leaders it has been decide to restore normal relation between Komsomol officials and put a stop of the "friendly"

CHILSTON

رەسپوبلىكانىڭ خالىق كومىسسارلار ئىنگ انچمىسى، پارتىيا كومىتېلى ئىنگ يولباشچىلار ئىنگ كۆپۈسى جىلادىڭ يىنە بىرىلدى. مىثال ئۈچىن پارتىيانىڭ اوزالقى سىركە تارلار ئىلمىرات سىلمىرادوف، چار ئىلكوف، بۆلۈم مۆدىرلىرى خان اتامىشوف، مامىت رىزايىف، اسىن سولطان نىيازوف، جوما خالىمىرادوف و باشغالار توسىساغ ادىلدى. تۈركمىستاننىڭ موسكواداقى اوزالقى ھىمىشە لىك وكىلى باشىم قولبىشروف، رەسپوبلىكانىڭ اىلكىنچى ماغارنىف خالىق كومىسسار ئى باشىم پىرنگلىيىف، اىلكىنچى سۆودا خالىق كومىسسار ئىلمىرات اورازوف، اكرانچىلىق خالىق كومىسسار ئى اىشمىكوف، زىلمىت خالىق كومىسسار ئىتاباى خالىننازاروف، مالىە خالىق كومىسسار ئى بردى اتايىف... توتولنىپ اتىلدى، يا-دا وراق مۇلىتلىرىلەن سۆرگۈنە اىبرىلدى.

«خالىق دوشمانلار ئىنگ غوبىروقلار ئى-دا»، ياغنى اىلەن-چالانلار، اوباداشلار، تانىش-بىلىشلىرى-دە توسىساغ ادىلدى. اوزالى بىلەن ياغىنىسىز اتابىيىنىڭ و ندىرباى ايتاكوفنىڭ ياقتەن غارىنداشلار – ياغىنىسىز بىلەن بىر واغتلار دوغان اوقاشان گۈرنۆكلى ماغارنىفچى موخامىت قولى اتابىيىنىڭ دوغانلار جوجا ھىم عۆۈسگىلى اتابىفلا، ندىرباىنىڭ دوغانلار تىجىمىرات ھىم-دە بىجان ايتاكوفلار اتىلدىلار. رىسسىيانىڭ تىغى ندىرباى ايتاكوفنىڭ بىرناچە گۈن دىنچ ئلىپ او اولان اوباسى پلورت دە Pelwert، قورىان سىلمىتوفنىڭ اوباسى قوشىد دە، اوراز تىچ ناظاروفنىڭ اىللى مىكانى تىچ دە، ياغىنىسىز اتابىيىنىڭ، چار ئىلكوفنىڭ ادنى گۈترىان قالىجوز-اوبالاردا انچەمە ادام يوق اتدى.

تۈركمەن مى اينتلىگىنسىياسىنى/آينىگ پىكىرلى لرىنى/ پۇردىلىك اۈچىن باحانا تاپدىردى. «تۈركمەن ازاتلىغى» دىين توسلاما انقلابا غارشى بورژواز-ملتچى قوراما «دۇره دىلدى»، دۇولت حووپسزلىق اورگانلارنى نىنگ «بىلگىرلى قوررا/قرعه/ تاشلاپ»، يو قوراما حامالا بارنىپ ۱۹۲۳-۱۹۲۱-نجى يىللاردا-دا بار اكن، اۇزۇنم كۆمۇشالى بۇرىيف، موحاممت كلدىيف، بىگه بردييف، نىكولاي نىكولايوويچ (حان يوموت) يومودسكى، ندىرباي آيتاكوف، آلاقولى غاراخانوف و اولارنىنگ يولداشلارنى اساسلاندىرئىدىنر دىيدىلر. نامە مېش، شو آدى توتولان آداملار ۱۹۲۲-نجى يىلدا بىر واغتنىگ اۇزۇندە دىين يالى داشكىنتدە بولومئىشلار (حاقنىقاتدا اولار بو برە باشغا ايش بىلن، خصوصان-دا «تۈركمەن ابلى» دىين ژورنالنىنگ نشىرى بىلن باغلى مسئلە لر بويونچا بارنىدىنلار. آنا، شوندا تۈركمەنىستاندا سووت-شوروى حاكىمىيىتىنى يىنماق بارادا بلى-كۆللى قارارا گلنمىشلر. اما ايش بىر بادا دولى يولا دۇشۇپ گىدىبرمأنمىش. شونونگ اۈچىنم اولار ۱۹۲۵-نجى يىلدا بۆتىن-تۈركمەن سووتلىرى نىنگ/شورالارنى نىنگ بىرىنچى قورلتاين دۇورۇندە آشغاباتدا تازدە ن يىغنانئىشنىپ، «تۈركمەن ازاتلىغى نىنگ» ايشىنى دىنگە بىر پايتاغتا دال، اىسم يرلردە-دە روواچلاندىرماغنىنگ جىكمە-جىك پلانىنى دۇزنىمىشلر.

«گ. پ. نو» ننگ سۆلجى لرى ننگ سوراغ واغى توسساغ ادیلنلرنگ برن جوغاپلارننا قاراننگدا حامانا بوي گۇنا بندە لرقارقومداق جۇنیت حاننگ باسماچنلار توپارى بیلن غاتناشنىق ساقلاندىقلارنى «بويون» آلدنرلار. سۆلجى س. آ. قولياک سونگرا ۱۹۵۶-نجى يىلنگ اوکتابرنندا شول آجى گۇنلر بارادا شهيله دۇشۇندىرىش برىدیر:

«۱۹۳۷-۱۹۳۸-نجى يىللار تۆركمىستاندا اینگ قارانگقن دۆوير حاساپلانئپ بیلنر. بى گۇنا
 اداملارنگ غارشئسئنا توسلانان جنایت ایشلر غوزغالئپ، آراسسا اداملاردان جنایتچى لار
 ياسالدى. توسساغلارا غارشئ فیزیكى گۆيچ اولانماغا/شکنجه/ گۆز يوموپ، توسساغ اتماگه
 بویروق برن پروکورتورا/قاضيیت/ اورگانى- دا بوايشه غاتناشدى.»
 (س. س. س. ر. ک. گ. ب. سى نینگ آرخیو ماتریاللارنندان)

مسکوادا اوتوران گ. پ. نو جلدلارئ یژوف- بریاجى یولباشچنلارنندان هر دۆرلى غننامالارنگ یول بریلمگى حاقدا
 بویروق آلان تۆركمىستانداق سۆلجیلر بارنپ یاتان ادن- اتدیلیگه یول برىپ، توسساغ ادیلنلرى برک داراپ باشلاپدنرلار.
 بوباردا شول جلدلاردان ساریچوف سونگرا شهيله شایاتلىق ادیپدیر:

« برک غینامالارئ عامالا آشزئمالى دییلن بویروق ییز اۆچین تازه لیک دالدى. حالق دوشمانلارننا
 غارشئ گۆره شده بو سریشدأنینگ ضروردئغئنا دۆشئئپ، اونئ اولى قاناحاتلنما بیلن قیبول
 اتدیك هم برینه یتیردیك.»

(س. س. س. ر. ک. گ. ب. سى نینگ آرخیو ماتریاللارنندان)

تۆركمن یولباشچنلارنندان چارئ ولله كوف، اوغلى بیلن. چارئ هنیز ۳۵ یاشننا یتمانكأ اتئلپ یوق ادیلیار.
 Çary Wellekow (1902- 1937) ogly bilen⁴¹

⁴¹ Türkmenistanyň ýaş kommunistler guramasy KOMSOMOLyň 1925-nji ýylyň martyndaky guramaçylykly plenumynda bu guramanyň merkezi komitetiniň 1-nji sekretary edilib Çary Wellekow bellenyär. Ol 1902-nji

تۈركمىنىڭ بو من دىين گرچكلىرىنه «انقلابا غارشى»، «حالىق دوشمانى»، «بورژواز-ملتچى» يالى عمومى تۆھمت تاغمالاردان باشقا سۇرتلن غارالارام بارمىنقا؟ بار. مىثال اۆچىن، ندىربى ايتاكوفى داشارى يورتلارا- ژاپنه- جاسوسلىق ادندىگى و اولارنىڭ بوپروغى هم تايشتىغى بوپونچا باسماچىلارنىڭ سردارى جۇنىت خان بىلن ياقن آراغاتاشلىق ساقلانلىقىدا عايپلاما بىلدىرىلپىدەر. غايغىسىز آتابايفى- ده جۇنىت خان و اونونگ توپارننا مادى و روحى كۆمك برنلىكده عايىلاپ، يوق اديارلر. عبدالحكيم قولموحاممدوفى- ده هامانا داشارى يوردا غاچماغا سىناناشانلىقىدا و اونى آراچاكده اله سالناندىغى اۆنگه سۇرلىپ آتلىنىپ يوق ادىلدى...

تۈركمىنىستاننىڭ ايجرى ايشلر حالىق كومىسسارى، سۆلچى «ال. اى. بوركىن L.I.Burkin قارقومداق جۇنىت خاننىڭ باسماچىلار توپارى بىلن غاتاشلىق قوراللىقىدا عايپلانپ يۆز لىرجه ادا مى نىڭ توسساغ ادىلىپ غىنانالاندىغى سونگرا بوپون الدى. اول ۲۰ يىل چمه سى تۈركمىنىستاندا بو «ايش» بىلن مشغوللانپىدەر. اونگا شەيله حاصىت نامه برىلپىدەر:

«يوقارى حۇنارلى سۆلچى، «تۈركمىن آزالىغى» ملتچى، انقلابا غارشى قورامانى پاش اتمگى ايشلاپ دۆزۈجىلرنىڭ يولباشچىسى. اھلى درىنگو و ايشلرىنه شول ساندا ۱۹۳۷-نجى يىلدا «تۈركمىن آزالىغى» پاش اتماگه غاتاشان.»

(س. س. س. ر. ك. گ. ب. سى نىڭ آرخبو ماترىاللارنىدان)

اونونگ اۈزى ۱۹۵۶-نجى يىلنىڭ اوكتابرىندا سونگرا توسساغ ادىلىپ. سوراغ- جوغاپ واغىتىندا شەيله زادى بوپون آلفىدەر:

« من ۱۹۲۶-نجى يىلنىڭ ژانويە آينىدان تا ۱۹۳۹-نجى يىلنىڭ فوراللىنا چىلى تۈركمىنىستاننىڭ حاوپوسوزلىق اورگانلارنىدا ايشلە دىم. «تۈركمىن آزالىغى» دىن گىزىلن ملتچى توپارنىڭ حرىك ادىاندىگىنى اشىتدىم، يۇنه بو قوراماننىڭ باردىغىننا شاپاتلىق ادىان دىلىلى هىچ حاجان گۆرماندىم.»

(س. س. س. ر. ك. گ. ب. سى نىڭ آرخبو ماترىاللارنىدان)

ادىلن جىناياتلار دىنگه يوق اتمه لىر هم سۇرگۇنە اىبرىك بىلن چاكلىنمان، اىسىم، اۈى- اوزارلارنى، مال- قارالارنى تالاپ، واطندان كۆكۈنى كسىپ، اىرانا هم اووغانىستانا بوسا- بوسلىق اتمه لىرى هم آغزاب گچملى. اولار بو ياد يورتلاردا

ýylyň 23-nji ýanwarynda Tejenîň Babadaýhan obasynda dogulýar. 18 ýaşynda Gyzyň goşunyň hataryna meýletin goşulýar. Ol 1935-nji ýylda Moskwa okuwa gidär we 1937-nji ylda «halk duşmany» hökmünde aýplanyp atylýar.

حورلوق بارئى چكىدلىر. كا ماحال ايچالى بولشويك اگنتلىرى طاراپىندان اوغولانئىپ، انزلارنا آلئىپ گليندى و يوق ادىلدىلر.

۱۹۳۸-نجى يىلدا تۇركمىستاننىڭ حابوسوزلىق اورگانى، اوز اگنتلىرى ايىرىپ، داشارى يورتلار سىغىنغان گۇرۇنوكلى تۇركمن يولباشچىلارنى اوغورلاپ، انزىنا گتريپ، اولارنى هلاك ادىدۇر. بو بارادا «ياش تۇركستان» ژورنالنىدا نىس اخون بىلن ملا محمد دىين روحانلار حاقتىدا شو اشاقداق ماغولومات چاپ ادىلىپدۇر:

ياش تۇركستان. ۱۹۳۸. مارت آيى. ۱۰-نجى سانى

«تۇركمىستان- ايران اراجاگىنده»

تۇركمىستاننىڭ اراجاگىنى نىنگ قولايىندا ۲۵/۰۲/۱۹۳۸ ده، ژورنالمتاز قاوشان بىر حاباردا شو بىلنگن يانوار/ژانويه آين نىنگ باشنىدا تۇركمىستانلى بوسغونلار نىس اخون و فورالنىڭ ۲-سىندە ملا محمد دىين اداملارنىڭ سووت-شوروى اگنتلىرى طاراپىندان اله دۇشۇرلىپ، سووت توراغىنا آلئىپ كىدىلىدىكلىرى حابار بىرلىپ. بو واقعا نىنگ بوسغونلارنىڭ اراسىدا غايغى-الاداننىڭ آرتماغىنا سىباپ بولاندىغىنى حاباچىمتاز بازىپدۇر. «ياش تۇركستان» ژورنالى، تۇركمىستاننىڭ اراجاگىنه ياقىن بىرلده ياشايان ايدىشلىرىنىڭ اۇنسۇنى بو مىسئال چكىپ، اولارنى اۇران سره ساپلى بولمغا چاغىريار.

سرحىدىن اشان بوسغونلار گۇن بارنى گۇرۇپدۇرلىر. اولارنىڭ گۇرن گۇنلىرى «ايت گورسه اوولاردى». سرحىدىن اشان باتلارنى باشدا گۇمروكچىلر غنىمات باحا زاتلارنى تالادىلار. باران بىرلىرىندە آچ-حور، سفىل-سرگىزدان، دۇرلى كىسلره اوچرادىلار. بىرگىدىن يولونگ آغىر شىرطلىرىنە چىندامان هلاك بولدىلار.... بولارنىڭ بارئىسى اۇز يوردونگدا اركىنلىگ، آزادلىغى طالاپ ادىپ، گۇرەشه بىرلىن باهالاردىر. استالىنچىلىك جنائاتلارنى نىنگ چارخىندا بىلقاسلاين يوق ادىلن تۇركمىنىڭ من دىين يىگىتلىرى نىنگ، بايداق يالى گلينلىرى نىنگ، انقبالى ترىس گتيرىلن گۇل-غونچا يالى چاغالارنىڭ آخى-نالاسى نىنگ باقى يانگى يانگالانئىپ دور. اول موقاددىس يانگ غولاغىمتاز گلپىدورقا بىز - دىرلىر - حالقمتازنىڭ

انقبالی حاقد اوبلانماغا بورچلندئرئس. اونئ ییزدن ائالارمنئنگ قاصت بیلن یومرولان اوجاقلارئ، ارمانئ یومولان گوزلری طلاپ ادیار. ییزینگ یاش اؤسرلریمیز بو تراگییکی واقعالاردان، تارئخئنگ صاحئپالارئنا سینگن بو آجئ واقعالاردان ساپاق ادینردیین اومیت بیلن سؤزؤمیزی جمع له یأرس.

۲-نجى جهان اورشى دۇورۇندە ايراننىڭ گۇرگن شۇھرىندە شوروى نىڭ كىسولى بولوپ ايشلان تۇركمىنىستانلىق دىپلومات قلىچ قولى يىنىڭ ياتلامارىتىدان^{4۲}:

Durdygilyç galtaman

Külli demirgazk Eyranda bolşy yalı Gürgendir Mazandaranda, Şahrutdır Semnanda-da yagday tiz kadalaşdı. Ilat Gızıl Goşuna, Gızıl Goşun ilata öwrenişdi. Dürli rayonlardan fronta-faşizme garşy söweşyänler üçin kömek gelip başladı. Sovet Soyuzından gaçyp baran duşman elementleriñem yürekleri düşüşdi. Olara azar beryän yokdı. Emma Eyran razvedkaçlarınıñ, belli-beterem daşary yurtly razvedkaçlarınıñ toruna düşüp, henizem şolarıñ görkezmesi boyunca hereket edyän, gazabına bäs gelip bilmeyän duşman elementler bardı.

Durdıgılıç han şolarıñ, biridi. Ol töweregine ilsiz-ummatsız ganocakları, şol sanda urşa gitmecek bolup bärden gaçyp baran dönükleri toplaş, bir gün Maşadıñ, ikinci gün Şahrudıñ yolunu çapyardı. Oña iñlis razvedkaçları tarapından berilyän buyruk şeyledi, Gızıl Goşunıñ yerleşyän rayonları berbatçılık diyip goh turuzmak üçin urmaldı, çapmalıdı, tozan turuzmaldı.

Köp garaşıldı. Köp geçirimlilik edildi, Ahırda Durdıgılıç hanıñ garakçılar toparını yok etmek bara-da buyruk geldi.

Gerekli çäreler görlerden soñ, duydansızlıkda Durdıgılıç hanıñ obasınıñ töweregi gabaldı, bir zarbade ganocaklarıñ bar diyen yalı girä salındı. Emma Durdıgılıç hanıñ özi bilen kiçi oğlu obanıñ golayındakı ceññellige sümyär.

⁴² Sökülen ýollar. Ýaşlyk žurnly 12/98

اداره: استخراج تلگراف گرگان

[وزارت] کشور نسوری یادآوردی تلگراف ۷۸۸۶۷/۱۹۷۸۳ پاسخ
۱۴۶۹۵ رئیس امنیه با عده [ای] که ممکن بود در حدود صد و پنجاه نفر
[باشند] از خط گنبد بظرف گولی داغ حرکت [کردند] امروز کسنسول
شوروی بنده را ملاقات [نموده] اظهار کرد [که] دستور دهید امنیه اهزای
با تراکمه نزاغ نکنند چون اطلاع پیدا کرده ام مقاومت خواهند کرد و این
موضوع مهم است به مسالمت خاتمه دهند جواب دادم عده [ای] سارق
بوده اند مقدار مهم گوسفند سرقت کرده یا دزد چه رفتای باید کرد مکرراً
اظهار کرد مقتضی است از طرف امنیه نشده با مذاکرات خاتمه دهند به علاوه
اظهار کرد حرکت عده امنیه این نوع پیشامدها را قبلاً پفرمانده پادگان
گرگان مذاکره می کردم از سازمان امنیه سؤال کرد جواب دادم فعلاً رئیس
امنیه با عده [ای] برای تعقیب سارقین رفته است. اظهاری نکرد مضافاً
کسنسول تقاضا دارد اسامی اشخاص خارجی ساکن گرگان باو اطلاع داده شود
می گوید بر طبق مذاکره سفارت با وزارت خارجه در اینخصوص موافقت
شده است با تلفن فعلاً از بخشنداری گنبد سؤال کردم جواب داد دیروز
رئیس امنیه با عده خود حرکت [کرده است] در گنبد شایع شد که رؤساء
تراکمه به بجنورد رفته اند که اصلاح نمایند.

شاهرخ

۲۲۵/ن/م

۲۱/۱/۱۸

Eyranıñ içeri işler ministerligiñ dokumetlerinden Onda Durdıgılıcıñ ele salınışı barada maglumat berilyär

Galtaman birbada tutdurmadı. Onı tutmasañ, operasiyanıñ başa barmadığı bolyar. Ceñňellikde, golay-goltumdakı dag-derelere aylanıp çıkılmadık yer galmadı. Operasiya Eyranıñ jandarmlaram gatnaşyardılar. Şolardan biri, tanış türkmen jandarm meniñ yanıma geldi-de, nesihat berdi:

— «Siz indi goşun bilen Durdıgılıç hanı tutup bilmersiñiz. Onı tutmagıñ birnäçe yolu bar: Güllidaga baragadan **Nur hana**: «Ya Durdıgılıç hanı tutup beriñ, ya-da özüñiz öñe düşüñ» diyseñiz, ol galtamanı yeriñ astında bolsa-da tapar» diydi.

Biz nesihatçımızniñ aydıışı yalı etdik, Haybat atmadık, gorkuzmadık, hayış etdik. Nur han Gızıl Goşunıñ görýän çärelerini makullap gepledi:

— Size öñem aydpdım. Şol galtaman biziñ ilatımza-da ot yakdıranok. Arkayın boluñ. Onuñ gidere yeri bolmaz.

Gicäni Nur hanıñkda geçirdik. Ol ertesi gün Durdygilycyñ goñşulıkdakı kürt obalarınıñ birine siñendigini, o tarapa athılırını iberendigini habar berdi, yene şol köşeşdirici sözlerini gajtaladı:

— Arkayın boluñ, galtamanıñ gidere yeri bolmaz...

Şol gün Nur hanyñ adamlary kürtleriñ kömegi bilen Durdıgılıç hanıñ daşın gabapdırlar, atışık bolupdr. Kürtlerden iki adam, Nur hanıñ atlıarındanam biri yaralanıpdır. Çat mañlayından ok degip, Durdıgılıç han şol yeriñ özünde can beripdir. Emma oğlunu diri tutup getirdiler.

غوشماچا (۲)

کتاب: خوارزم سرخ: جنید خان، بلشویک ها و سقوط خانات خیوه ۱۹۲۴-۱۹۱۰

نویسنده: دوب یاروشوسکی، آن شیبی، میرحسین یکرنگیان

مترجم: کاوه بیات

ناشر: پردیس دانش

تاریخ چاپ: ۱۳۹۲

مکان چاپ: تهران

(بو کتابدان شو مقالاتی سایلاپ آلدنق)

چگونه غول ترکمن از چنگ بلشویکها فرار کرد^{۴۳}

سر تیپ میرحسین یکرنگیان^{۴۴}

خان جنید با نیرنگ و فریب و جنگ و گریز با طایفه خود به خاک ایران [تورکمنصحر] پناهنده می شود ولی این مهمان ناخوانده تپ شمال و لشکر شرق را منتر خود ساخته و با به کار بردن خدعه و حقه سرتاسر خراسان را طی کرده به افغانستان پناهنده می شود.

تیرماه ۱۳۰۷ شمسی

دو سالی است که دیگر ترکمن دست از تاخت و تازهای جرگه ای و کشتار [!!!!] مردم دهات خراسان و شاهرود و دامغان برداشته، خیشی و بیلی را به کار انداخته اند، تفنگ و شمشیر را آنچه قابل استفاده نبود تحویل داده بقیه را در غارها و شکاف کوهها و غیره مخفی و پنهان ساخته اند. دیگر غارت و تاراجی میسر نیست، باید زحمت کشید و رنج برد، عرق ریخت و نان حلال خورد (!!!!!). سرهنگ حکیمی پس از جنگ ترکمن صحرا به فرماندهی پادگان دشت گرگان تعیین شد. واحدهای هنگ پیاده پولادین و هنگ لایموت سوار در مناطق مهم گرگان پراکنده و مراقبتی که فیلشان یاد هندوستان نکند. ترکمن ها از این قید و بند و آرامش و حضور سربازان چندان رضایتی ندارند. آرزوی یک حادثه و واقعه غیر مترقبه ای را دارند، دلشان برای یک جنگ و جدال داخلی پر می زند تا تاخت و تازی کرده و دلی از عزا در آورند.

آن سوی رودخانه ترک

در خلال این احوال، در همسایگی گرگان آن طرف رودخانه ترک یک سلسله وقایعی روی میدهد. روزگار آبستن حوادثی است، بلشویک سازمان اداری ترکستان را به هم ریخته، با تطبیق اوضاع جغرافیای طبیعی و نژادی می خواهد آسیای مرکزی را به پنج جمهوری تقسیم کند. به املاک خانها سرکرده ایلات دست انداخته اموال آنها را تصاحب کرده، خلاصه خانها یکی پس از دیگری به روز سیاه می نشانند از جمله: خان جنید از خوانین مهم تراکمه مقیم ترکستان است که املاکش را از دستش گرفته اند. اینک که به سر وقت ثروت و اموال منقول اغنام و احشام او رفته اند او تن درنی داد پس از سالها غارت اموالی جمع کرده، چطور مفت و مسلم به رایگان دست بدهد و از بلشویک

^{۴۳} مجله خواندنها، سال ۱۷، شماره های ۱۰۳، ۱۰۲ و ۱۶۰ شهریور ۱۳۳۶، صص ۲۰-۲۲، ۱۷-۱۶، ۲۱-۱۹

^{۴۴} خوانندگان عزیز، مطالب این سلسله مقالات مسموعات بنده بوده و اگر اشتباه و خطائی را ملاحظه فرمودند تمنا می کنم بنده را متوجه سازند که این وقایع و حوات تاریخی اصلاح شده و قسمتهای صحیحی در صفحات تاریخ باقی بماند.

ها تبعیت کند ناچار خان جاتید با چهل فرزند که ۱۵ پسرش در رکاب او شمشیر می زنند سر به عصیان گذارده علیه ارتش شوروی طغیان نمود. اوایل کار هم بلشویکها نمی خواستند در جمهوریهای جدیدالتشکیل شدت عمل به کار ببرند و سر و صدا راه بیندازند. حتی الامکان با مخالفین خود، مخصوصاً آنهايي که جمعیت و نفوذی داشتند، مدارا کرده برای درهم پیچیدن قدرت های محلی تدابیری به کار برده مهلت می دادند، پند و اندرز، تشویق های معنوی، لقب، شغل و با این تدابیر یک یک آنها را از بین میبردند.

تصمیم خان جنید

خان جنید تا توانست در ترکستان ماند و با روش کج دار و مریض روزگار می گذراند و چون وضع حکومت ایران با مزاج او بیشتر می ساخت بی میل نبوده به عنوان پناهنده به سوی ایران بشتاید، ولی شنید تراکمه ایران که هم کیش او بودند با دولت جنگیده و شکست خورده و اسلحه خود را تسلیم نموده اند؛ آنجا هم موضوع غارت و تاراج، خلاصه مفت خوری خاتمه پیدا کرده بالاخره وقتی که دید بلشویک ها تقریباً تمام قلدرها و خوانین محلی را سرکبسه و رام نموده اند و اینک نوبت به او رسیده با خدعه و نیرنگ مأموران سرخ را سرگرم نمود، اموال خود را تدریجاً به چرونیس ملا تبدیل کرد. آنچه از حیث بها سنگین و از نظر وزن سبک بود بسته بندی کرد با چهارصد نفر از نزدیکان خود به طور ناگهانی به طرف چات حرکت کرد تا از مرز حرکت کرده به ایران بیاید. مأموران شوروی که اغفال شده بودند نتوانستند او را تعقیب کنند فقط طیارات روس خط سیر آنها را تعقیب و هنگام عبور از مرز چندین بمب به سر آنها ریخت که در اثر این بمباران یکی از زنها و چند نفر دیگر از نزدیکان خان کشته شدند. این روز شنبه دوم تیر [۱۳۰۷] و پنجم محرم ۱۳۴۷ بود.

تلگراف به تهران

سرتیپ زاهدی فرمانده تیپ شمال مطلب را به تهران تلگراف و کسب تکلیف نمود. در همین روز است که جانبردی خان هم با جمعیت خود از خاک روسیه [تؤرکمنیستان] به ایران تجاوز و در حدود مراوه تپه مپهان ترکمانان می شود که سرتیپ امان الله میرزا جهانبانی هم مراتب را به تهران منعکس و کسب تکلیف می نماید.

هنوز شاه فقید تصمیم اتخاذ نکرده که سفیر شوروی ضمن یادداشتی می گوید «دوستدار حق مطالب و تسلیم جنید مثل یک نفر جانی مقصر جنائی برای خود را محفوظ میدارم.»

از تهران به لشکر شرق و تیپ شمال دستور داده می شود از این پناهندگان باید طبق خوی و روش ایرانی پذیرایی شود مشروط بر آنکه اسلحه خود را تسلیم نموده و در مرز هم ساکن نشوند. آنها را به داخل خاک ایران کوچ دهید که بهانه ای به روسها داده نشود.

[جنید] خان در ناحیه قیدرالدوم [گؤدزی اولوم] در اطراف چات در اوبه جان محمد وارد، ظاهرأ مشغول دید و بازدید است ولی در باطن مشغول تکمیل تجهیزات است و دو نفر ترکمن های تیره چاروا مقیم شوروی [ظاهرأ] به نام قند و چای مرتبا برایش اسلحه و مهمات می آورند. چون مقداری مسلسل و فشنگ در محلی مخفی کرده بود، هفت نفر از فرزنداناش با پنج نفر از رشیدترین سوارانش مأمور میشوند به ترکمنستان بروند و آنها را بیاورند. این مأموریت پنهان از نظر مرزیانان روسی بخوبی انجام می گیرد ولی هنگام مراجعت در نزدیکی مرز در کوه سرباز جنگ مارها موجب میشود آنها کمی بایستند و تماشا کنند. دیده بان روسی ها از دیدگاه آنها را می بیند و به پاسگاه اطلاع می دهد.

فوراً سالدات های روس به تاخت به محل توقف آنها می تازند و تیراندازی می کنند. فرستاده های جنیدخان ضمن جنگ و گریز و کشتن یکی دو نفر از سربازان روس، مسلسل ها و صندوقهای فشنگ را سالم به پدر می رساند.

تسلیم جانبردی خان

دسته جانبردی خان چون اسلحه و مهماتی نداشتند در برابر مأموران هنگ بجنورد پایداری نکردند و [پس از تسلیم] به جلگه جاجریم منتقل می شوند ولی جنیدخان گاهی به عنوان اینکه برای پسرم عروسی دارم زمانی به نام کسالت مزاج و بعضی اوقات هم با فرستادن چند

قبضه مسلسل و تفنگ از تسلیم اسلحه و کوچ کردن به کنار گرگان طفره می رود. ضمناً به وسیله فرزندان و با یاری تراکمه ایران به شناسایی راهها، گذرگاه ها، گذرگاه های خراسان می پردازد. در این مدت مرتب سرتیپ امیرموفق رئیس ارکان حرب کل قشون و سرتیپ زاهدی فرمانده تیپ شمال از طرفی و بین سفارت روس و وزارت خارجه ایران و کنسول عشق آباد از طرف دیگر برای خلع سلاح و کوچ دادن جنیدخان و اردویش مکاتبات شدیدی در جریان است.

نخستین تغییر مکان

بالاخره بنا بر اوامر مؤکد مرکز و اصرار [فرمانده هنگ گرگان] سرهنگ حکیمی، جنیدخان اردوگاه خود را از حدود جات و کنار اترک به داخل گرگان کوچ می دهد. این همان موقعی است که از مرکز دستور می رسد و باید وادارشان کنید که در اوبه های نارلی داغ گنبدقابوس به امر کشاورزی و دامپروری پردازند ولی چون پیش از رسیدن این دستور، کاروان جنید مسلحانه ارد و چادر و سرا پرده خان را برپا کرده. دیگهای حلقه وار بار کرده و آتش ها روشن شده بود، به گرفتن اسلحه آنها موفق نمی شوند.

از جمله همراهان خان ۱۵ پسر بزرگ او بودند که همه روزه در رکاب پدر سوار شده به شکار و سوار خوبی می پرداختند.

در این ضمن سفیر روس مجدداً یادداشت مؤکدی به وزارت خارجه [ایران] می فرستد و متذکر می شود که پشت مرزهای ما یک عده از دشمنان روسیه مسلح و هر روز ما را تهدید می کنند. طبق بند ۶ پیمان ۱۹۲۱ یا آنها را تسلیم ما کنید، یا اجازه بدهید ارتش سرخ در خاک ایران آنها را تعقیب کند یا اقلاً خودتان به خلع سلاح آنها پردازید. چون اطلاع پیدا کرده بودند که این کاروان بدون اینکه یک قبضه تفنگ خود را بدهند وارد خاک ایران شده علیحضرت فقید گاه، در طول مدت سلطنتش ضمن بی اعتنائی به تقاضای بی مورد همسایگان، مخصوصاً روس و انگلیس میل هم نداشت مرتکب تغلغات بین المللی شده، گرزک به دست آنها بدهد. بعلاوه طوایف ترکمن ایران کلیه خلع سلاح شده اند. وجود این عده مسلح فسادی برپا خواهد کرد و تحت عنوان اینکه ترکمنها ممکن است به تهیه اسلحه اقدام کنند. بنابراین به فرمانده لشکر دستور مؤکد صادر می شود که دوران میمانی سپری شد، اینک به محض اطلاع دهید که در ظرف ۴۸ ساعت یا اسلحه خود را تحویل یا به روسیه معاودت نمایند. ضمناً نگفته نماند که ترکمن ها ورود خان جنید را مغتنم شمرده تحت عنوان دید و بازدید مرتب به دور او جمع میشدند و بر مقام و ریاست دینی و خانی، او را صاحب کشف و کرامات دانسته و عارف معنوی برایش قائل بودند. به همین مناسبت در همان ملاقاتهای اولیه مریدان فدایی از تراکمه ایران پیدا کرد که بعد همین مریدان معنوی نقش مهمی را برای نجات خان از بلیات و عبور از سرتاسر خراسان بازی کردند.

هدیه خان گرز و سپر بود

سرهنگ حکیمی افسری را با نامه و مقداری هدایا نزد جنیدخان می فرستد که هم دیدنی کرده باشد و هم پیغام می دهد که چون ماتمام تراکمه خاک ایران را خلع سلاح کرده ایم بودن اسلحه در دست شما و منسوبانان صحیح نیست. بعلاوه بهانه ای به دست روس هامیدهد، بهتر است کلیه اسلحه و مهمات خود و اتباعتان را تحت صورت منظمی توسط حامل به مرکز تیپ بفرستید. هر موقع اگر خواستید از خاک ایران خارج شوید طبق همان صورت اولیه به شما تسلیم خواهد شد.

خان پس از پذیرایی از افسر و سربازان به آنها می گوید شما در فلان مکان منتظر جواب باشید. افسر و سربازان شب را در باغچه مصفایی به روز آورده سحرگاهان صدای تکبیر به گوششان می رسد. افسر دوربین می کشد می بیند چهار نفر زیر یک عماری سبزپوشی به طرف آنها می آیند و هر چند قدمی یک مرتبه عماری را به زمین گذارده و مجدداً تکبیر گویان آن را به دوش گذارده به طرف باغچه توقفگاه آنها می آیند. بالاخره پس از نیم ساعتی میرسند. عماری را در برابر افسر گذارده تعطیلی نموده کناری میایستند. با اشاره افسر یکی از سربازان که نژاد ترکمن بوده روپوش عماری را برمی دارد. همه یکباره تعجب می کنند چون جز یک گرز و سپر چیز دیگری نمی بینند. افسر به آن ترکمن می گوید معنی این هدایا آن است که اسلحه را نمی دهیم. برای جنگ هم آماده هستیم. بعد به تماشای گرز و سپر که می پردازند میبینند کاغذی در سینه سپر نهفته است. گرچه عنوان پاکت به نام سرهنگ حکیمی است ولی در پاکت

باز است و روی کاغذ پس از یکی دو سطر اسلام و احوالپرسی با خط خوشی نوشته است: چو فردا برآید بلندآفتاب - من و گرز و میدان افراسیاب.

افسر پس از اطلاع از علان جنگ از فرستاده های خان محترمانه پذیرایی و گفت پاسخ نامه را از گنبد کابوسی برای خان خواهم فرستاد.

آتش جنگ روشن می گردد

سرهنگ حکیمی پس از مشاهده گرز و سپر میفهمد که با حرف و تمادل، نامه، حریف ترکمن نمی شود و باید با او دست و پنجه نرم کرد. پس از مدتی بررسی اوضاع نتیجه میگیرد که حریف خان، سرهنگ حاجیعلی طاهری است. فوراً یک سواران سوار و یک دسته مسلسل از هنگ لایموت در اختیار او گذارد. ضمن نامه تهدیدآمیز مجددی به سرهنگ سفارش می کند. حق الامکان بدون خونریزی یا پند و اندرز و گاهی تهدید و اگر نشد با به کار بردن تمام وسیله ای که در اختیار دارید باید اسلحه خان و اتباعش را بگیرید. روز دوشنبه هفتم آبان سرهنگ طاهری باسوارانش از گرگان به سوی نارلی داغ حرکت و در روز پنجشنبه هم آبان مشغول عبور از رود خانه بودند که ناگاه از داخل پنبه کاری و علفها دچار شلیک سختی می شوند و تصور میکرد با فرستادن این گرز و سپر با رستم و سهراب و سام نریمان سروکار دارد. نمیدانست طرف او مهتر نیم عیار و یک ترکمن ناقلابی است. خلاصه پس از دادن چند نفر تلفات ضمن جنگ و گریز خود هنگامی که بیچاره سرهنگ طاهری جریان را گزارش می دهد، سرهنگ متغیر شده و با خشم فراوان میگوید این کار کوچک را نتوانسته اید انجام دهید. لذا هنگ پولادین پیاده و گردانی از لایموت و یک دسته بمب انداز برداشته با احتیاط کامل و فرستادن جلودار و پهلو دار و عقب دار روانه نارلی داغ و اردوی جنیدخان می شود. قبلاً رؤسای ایل چاروای آتابای را ملاقات می کند و به آنها سفارش می کند اقدامی نکنند که خان جنید حاضر شود بدون جنگ اسلحه خود را تسلیم نماید. آنها ظاهراً قول می دهند.

هنوز به تیررس مهمان های ناخوانده نرسیده بود که یکی از پسرهای خان میرسد. پیاده شده به رسم ادوار پهلوئی زمین ادب میبوسد و میگوید سردار می فرمایند بی جهت سربازان خود را به کشتن نده، تو اگر از اولاد رستم دستان هستی پیاده شو با هم سر و پنجه نرم کنیم یا گشتی بگیریم، یا با گرز و سپر میجنگیم اگر تو موفق شدی هرچه بگویی من اطاعت میکنم. ولی اگر من زنده ماندم و تو شکست خوردی یا زخمی شدی فقط تقاضای من آن است که به عده من و اسلحه من کاری نداشته باشید من و اتباع من نه دزد هستیم و نه قاچاقچی که اسباب نگرانی دولت ایران را فراهم کنیم. سرهنگ که جوانی رعنا و زیبا و رشید و در عین حال مؤدب و مبادی آداب در برابر خود می بیند پیاده شده و با او دست میدهد و پیشانی او را میبوسد و میگوید سلام مرا به خان ابلاغ و بگویند در کشور ما اسلحه فقط باید در دست سرباز دولت باشد بعلاوه من هم مأمورم و معذور و ناچارم اسلحه و مهمات اتباع شما را با مسالمت یا با خشونت بستانم ضمناً یک قبضه شمشیر قیمتی برای خان میفرستد. به مجردی که سوار برگشت ناگاه جنیدخان دستور داد طبل جنگ را بنوازند و فوجی از سوار به طرف سربازان حمله ور شدند. در حالی که خان جنید در جلو و باشمشیر فرامین میداد، قیقاق میرفتند از زیر شکم اسب تیر میباندن. تصادفاً سربازها هم مردانه دفاع کردند. زد و خورد تا غروب ادامه داشت. ستوان یکم محمد حسین باستانی کشته می شود، چند نفر درجه دار و افراد نیز شهید میشوند. غروب آن روز جنگ متارکه و به امر سرهنگ حکیمی واحدهای پیاده و سوار به گنبدکابوس برمی گردند. مرگ ناگهانی و مسمومیت سرهنگ طاهری جانشین فرمانده لشکر را طوری کلافه می کند که طوفانی از فحاشی و ناسزا برای فرمانده مأمور تعقیب تلگراف میکند. از طرف دیگر طیارات وجود عدهای اسب و اشتر را بین سزوار و کاشمر به اطلاع لشکر می رسانند.

سرهنگ م. از ستونهای سرهنگ قادری امدش قطع می شود. بعلاوه شکار از منطقه جنجورد دیگر خارج شده ناچار واحدهای جدیدی از مشهد به طرف تربت برای راهبندی روانه میکند.

در همین موقع قاصدی به چنگ ماموران اطلاعات لشکر می افتد که حامل نامه هایی به عنوان معین شیروانی و فرج بیچارانو و بهادر لشکر زعفرانلو بوده و خان جنید به آنها نوشته بود که خیلی محرمانه برای افراد و دواب کاروانش مقداری علیق و خورنار آماده کنند.

باز لشکر دچار تردید میشود. پس معلوم میشود که جنیدخان قصد دارد به طرف باجگیران و دره گز بیاید و حال این که محققاً این که در اطراف کوه سرخ کاشمر طی طریق میکنند. مردان خان هم هر روز در شمال بجنورد و قوچان انتشار میدهند خان تصمیم گرفته از مرز عبور نموده و به روسها تسلیم شود.

ناگاه ستون سوار خبر کاروان [جنیدخان] را در اطراف کوه سرخ تربت حیدریه می شنود، تمام اسواران را به شتاب به آن سو بردند.

زد و خورد و جنگ و گریز

با اینکه خان شب گذشته خود را محصور می بیند با سواران لشکر روبرو میشود. جنگ درمیگیرد ولی دسته ای میجنگند و کاروان به سرعت در پناه آنها رد میشود. ستوان سوم کیا به فرمان هورا، شمشیرکش به طرف آنها میتازد که چند گلوله به رانش خورده و از اسب میغلطد. عده زیادی اسب و چند نفری سرباز مجروح میشوند. اما پیاده ها چون دوردست بودند نمی توانند از دامنه های کوه سرخ خود را برسانند. اردو ضمن گزارش نتیجه جنگ از مرکز کمک میخواهد. اعلیحضرت فقید خشمگین گشته و می گویند چرا همان روز اول اسلحه آنها را در مرز نگرفتید که کار به این افتضاح بکشد. فورا از طریق لشکر شرق و تیپ گیلان واحدهای تقویتی روانه گرگان میگردد.

محاصره اردوگاه جنید

جنیدخان چنانکه خواهید دید چنان فطنت و چابکی از خود نشان میدهد. که عقل مات می ماند. برای اغفال نظامها چنان مهارتی به خرج داد که هنوز کارهای آن روز و زبازند افسران و درجه داران خراسان است. مثل این که سالها منطقه شمالی خراسان را زیر پا گذارده درست همان معابر و گذرگاههایی را در دل جنگلها بالای کوهها انتخاب می کرد که نظامها تصور آن را نمی کردند. این مرد عجیب این کاروان سنگین را از سختترین گردنه ها و دور افتاده ترین دره ها با نهایت آرامش خیال، پنهان از دید هوایی و زمینی با کمترین تلفات به خاک افغانستان رساند. باری قسمتی از واحدهای لشکر شرق تازه از جنگهای بلوچستان و دستگیری دوست محمدخان بلوچ فارغ شده و افراد و دواب هنوز استراحت نکرده بودند. که زنگ خطر به صدا درآمد.

سومین زد و خورد جنیدخان و اغفال اردوی دولتی

اوایل اسفند ۱۳۰۷ سرهنگ حکیمی اردویی مرکب از سوار و پیاده و توپخانه که از گیلان و خراسان کمک گرفته بود، تشکیل داد و به طور پنهانی از دید کاروان جنید به سوی ناری داغ عزیمت می کند. پس از استقرار واحدها و محاصره اردوگاه دشمن، سحرگاهان روز یکشنبه پنجم اسفند (رمضان ۴۷) ناگهان آتش توپخانه روی سرپرده خان و اوپه های اردوی دشمن، درست روی چادرها منفجر میشود. پیاده نظام توپخانه و مسلسل به جلو میروند. گرچه هوا تاریک و ماه شب دشت و دمن را روشن کرده فقط دقایقی که ماه زیر ابر می شود ظلمت همه جا را فرا میگردد. پس از اجرای آتش آتی به پا ساخته بود از پشت تپه ها با شمشیرهای آخته به طرف چادرها حمله میبرند.

هوا که روشن میشود. سرهنگ حکیمی با دوربین میدان کارزار را از نظر می گذراند و با کمال تعجب میبیند که سواره ها پیاده شده لگام به دست استران هستند. عجیب آیا تمام افراد دشمن نابود شده اند؟ در این حین افسر سواری به تاخت خود را بفرماندهی رسانده و می گوید تلفات دشمن جز چند بز گر و گاو و اشتر پا شکسته که بر اثر بمباران گلوله های مسلسل و پیاده نظام نابود شدند، جنبندهای در چادرها و سرپرده خان دیده نمیشود و این چادرها اغلب کاغذی و با چوب و علف سرپا نگاه داشته شده. یک زن جوان به چشم میخورد که با خنجر گشته شده و کمی به او آسیبی نرسانده ولی رد پای چهارپایان نشان می دهد که همان دیشب که اردو متوقف شده و خیلی هم مراقبت بودند تا خود اردو آگاه نشود با مهارت کامل بدون سروصدا به طرف کوهستان توکلان یعنی منطقه خراسان رهسپار شده اند. سربازان پیاده ها، سواره ها را مسخره میکنند. سواره نظام تویچی هارا استهزا مینمایند که عالی تیرانداختید، کله جنیدخان را با گلوله از بدنش جدا کردید. سربازان مسلسل چی ها را شمامت میدهند که واقعاً تیراندازی شبانه شما خوب بود از چشم شتر زدید...

بیچاره سرهنگ حکیمی بالب و لوجه آویزان تلگرافی به لشکر خراسان می‌کند که بگریید یارو را که حالا نوبت شماست و جریان را به مرکز گزارش میدهد. بر اثر این پیشامد فرمانده پادگان منمنصل ولی سرهنگ، حاجیعلی خان با یک سواران زنده نفرات هنگ لایموت مأموریت پیدا میکند که جنیدخان را در خاک خراسان هم تعقیب و با مأموران لشکر شرق اشتراک مساعی نمایند.

جنیدخان چون جن و پری هرزمان از جایی سردمی آورد

خان جنیدمردی پنجاه، شصت ساله، قدی بلند ولی باریک اندام و چشمانی کوچک و ریز داشت. خطوط چهره اش از خشونت، بی‌رحمی و تندخویی حکایت میکرد ولی چشمان جذاب و پیشانی گشاده او هر بینندهای را مجذوب میساخت. فرورفتگی صورتش جای سیلی قهر و لطمه روزگار را نشان میداد.

به قدری دایره اطلاعات خان جنید خوب کار میکرد که همه را مات و مبهوت ساخته بود. از ساعتی که سرهنگ حکیمی تصمیم به سرکوبی او میگردد از تمام جریانات از گردان پیاده و سواره ای که از شرق و توپخانه هایی که از گیلان به گنبد آمده حتی از ساعت حرکت و توقفگاههای ستوهای اعزامی آگاه بود. ترکمن هایی که به دیدن او رفته بودند چنان مجذوبش شده که اینک جان نثارش میکنند. خط رجعت خود را قبلاً تعیین کرد. وسایل سنگین خود را پیشاپیش ولی شهبانه دور از دید مأموران نظامی فرستاده اینک همه چیز مهبیاست و اردوی خان باید حرکت کند، فقط یکی از زهای جوان خان گرفتار تب شدید بوده و با مرگ دست به گریبان است..... برای آخرین بار پیشانی او را بوسه داد و پارچه سفیدی روی جنازه او کشید. بر اسب کوه پیکرش سوار شد و رفت. ماه از پس ابرها به این منظره دزدیده نگاه می‌کند. جنیدخان خاک ترکمن را وداع کرد و سربازان را به حال خود گذاشت و با سرعت عجیبی در لابلای کوههای سونگی داغی از دیده‌ها مخفی شد. پس از پایان حمله و ناکامی سرهنگ حکیمی، کم‌کم بین افسران و درجه داران پیچ و پیچ و حرفهای در گوشی شروع شده، عده ای گفتند اینها جن و بری بودند، دیگری میگفت قطعاً قالیچه و عرقچین حضرت سلیمان نزد آنهاست. گروهانی که از نژاد ترکمن بود بلند بلند می‌گفت: با دردکشان هر که در افتاد و افتاد. ارتش سرخ با آن اسلحه و ساز و برگ از پی اینها برنیاید بالا ماهزار نفر چه کاری ساخته بود. به هر حال اینک سکوت مطلق صحرا را فراگرفته، آفتاب فرش طلایی گسترده از روی برف باخاری بالا می‌رود کبوترهای خاکستری و زاغهای سیاه این طرف و آن طرف می‌پرند. سرهنگ طاهری مأموریت خود را گرفت و رفت. سرتیب جهانبانی که اینک بر اثر فتوحات بلوچستان و دستگیری سردار دوست محمد بلوچ به درجه سرلشگری نایل آمده، هنوز به مشهد بازنگشته، سرهنگ م. فرمانده تیپ کفالت لشکر را عهده دار است. از تجاوز کاروان خان اطلاع پیدا می‌کند، فوراً رئیس ستاد (سرهنگ ق.) را خواسته پس از مشورت به سرهنگ قادری فرمانده پادگان بجنورد دستور جلوگیری و خلع سلاح متجاوزین را میدهند. ولی سردار ترکمن فارغ از این مباحث به کار خود مشغول است. این فصل حوالی بجنورد مخصوصاً دره های مصفای گللی داغی، کوههای آلاداغ و شاه جهان، جلگه سملقان و جرجلان طراوتی دارد. طبیعت می‌خواهد میدان رزم برسانند. اینجا هم مرغ از قفسی می‌پرد. فقط دونفر مجروح چند اسب و شتر کشته به جا میگذارند.

جنیدخان به مجردی که خود او سواران زنده اش را آزاد میبیند به شتر تندرویی سوار شده به تاخت خود را به کاروان میرساند. بقیه هم با جنگ و گریز به آنها می‌رساند.

پراکندگی واحدها

اینک دیگر برای لشکر مسلم شد که کاروان جنید به روسیه برنی گردد و احتمال دارد که به افغانستان وارد شود. روی این فکر یک گردان پیاده در تربت جام، تایباد، خواف، یزدان پراکنده هستند تا اقلاً هنگام خروج ضرب شستی به خان جنید نشان داده اسلحه او را بگیرند.

ولی این جنیدخان هزارها مار خورده و افعی شده بود، فقط در یکی از کاروانسراها بین راه در جلگه زد و خوردی رخ می‌دهد که چند نفر از سربازان گروهان نجفقلی خان (نیمسار عباسی فعلی) غفلتاً با آنها تصادم میکنند.

پس از زد و خوردی که -تلفات کاروان معلوم نشده، هر سه نفر سرباز مجروح را در کنار جاده برده و سه سرنیزه پنج تیر روسی در شکم آنها فرو می کند. اطراف این محله جنازه یک پیرمرد و یک زن و یک بچه دیده شد....

با تمام این مراقبت ها مرغ از قفس پرید

مثل اینکه جنید خان قبلاً به وسایلی مزداران افغانی را از دخول به افغانستان آگاه نموده و گویا نقطه عبور را با نهایت دقت تعیین کرده بود، با اینکه واحدهای خو اف و تایباد و یزدان هریک حدودی را قرق کرده انتظار کاروان خان جنید را داشتند، ولی خان جنید برای آخرین دفعه با یک گشتی هفت نفری سوار در نیازآباد برخورد کرده و پس از یک رزم شدید که افراد را سرگرم می کنند، تمام قافله و احشام خود را به آن طرف خاک افغانستان رسانده و سپس خود و چندین نفر همراهانش با جاگذاردن دو کشته و وارد ساختن سه چهار نفر تلفات و مجروح به گشتی استوار ایران پس از ۲۸۰ روز عملیات خاک ایران را ترک میکنند. او به قدری عجیب بود که هنوز داستان جنید خان (غول صحرا) بین افسران و درجه داران آن زمان ورد زبان ها است. و بر اثر این عدم موفقیت عده ای از افسران تنبیه شدند. از جمله سرهنگی حبیب الله قادری سالها در همان درجه متوقف ماند.

- Abdulla Rejep Baýsun: Türküstan Milli Harekatleri. Istanbul. Zaman kitabewi 1945.
- Agabekowyň ýatlamalary. Lomaten gazetiň neşrinden. Parij 1938
- British Documents On Forgien Affairs (1917-1939) Part II. Wol.14 University Publications of America. S. 184
- Encyklopedia of SSSR and the Sowet Union. Cambridge
- G. Nepesow: Demirgazyk Türkmenistanda Sowet gurluşygynyň ýeňişi. Aşgabat 1956
- gollanma.com/internet saýty
- National Geographic» magazine 1932
- Rahym Esenow: «Sary dominionyň» kölgeleri. Aşgabat. «Magaryf» 1985
- R.Esenow: «Jüneýt han-Türkmen gozgalaňçylarynyň serdary» makalasy. Azatlyk Radiosy üçin.
- Turkmenowedeniye žurnaly. Aşgabat.1/1930
- «Ýaş kommunist» gazeti. 12.12.1991, «Kelete goňur» gyrgynçylygy makalasy.
- Ýaşlyk žurnaly, Aşgabat, 10/91
- Ýaş Türkistan žurnaly, Istanbul, 92,93-nji san 1937 ý.
- Türkmeniska Iskra gazeti. 16-njy oktýabr sany.

«یئگی تۆرکستان» غازتی. استانبول. ۱۹۲۷-نجی یئلفنگ دسامبر آئی. ۷-نجی سان

نطق پیش از دستور محمد آخوند گرگانی. دوره ۱۴. جلسه ۱۲۷. یکشنبه ۳۰ اردیبهشت ۱۳۲۴

جنگل کتله بیلن صؤحبتدشلیک- یاتلامالار. کؤمیش دپه. ۱۹۸۴

خوارزم سرخ: جنید خان، بلشویک ها و سقوط خانات خیوه ۱۹۲۴ - ۱۹۱۰ نویسنده: دوب یاروشوسکی، ان شیپی، میرحسین

یکرنگیان، مترجم: کاوه بیات

ناشر: پردیس دانش- تاریخ چاپ: ۱۳۹۲ مکان چاپ: تهران

و چنقفتلاردا گورکزیلن به یله کی چشمه لر